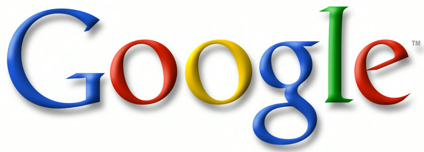
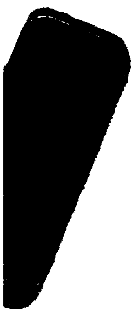

Hungary

A MAGYAR

ALKOTMÁNYTAN

ÉS

JOGI ISMERETEK

KÉZI KÖNYVE

A POLGÁRI ÉS ELEMI TANÍTÓKÉPEZDÉK NÖVENDÉKEI

SZÁMÁRA

IRTA

CSIKY KÁLMÁN,

JOGTUDOR S A MAGYAR MAGÁNJOG M. TANÁRA A BUDAPESTI TUDOM. EGYETEMEN.

A MAGY. KIR. VALLÁS ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTER ÁLTAL JUTALMAZOTT MŰ.

BUDAPEST,

A MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAM TULAJDONA.

1879.

FORITX
C

Budapest. 1879. Nyomatott a magy. kir. egyetemi könyvnyomdában.

TARTALOMJEGYZÉK.

BEVEZETŐ TANOK.

Lap

1. §. Az állam és nemzet 1
2. §. Államhatalom, államalkatok 2
3. §. Az állam alkotmánya 5
4. §. A magyar állam, magyar nemzet, magyar alkotmány . . 5
5. §. Tankönyvünk tartalma és beosztása 6

ELSŐ KÖNYV.

Alkotmánytan.

I. FEJEZET.

A magyar alkotmány története.

6. §. A nemzet fejlődése, osztályok és rendek alakulása 9
7. §. Királyság és az alkotmányos élet fejleményei 17
8. §. Kormányzat és igazságszolgáltatás szervezete Magyarországon 1848 előtt 22
9. §. A magyar állam régibb alaptörvényei 28
10. §. A magyar állam újabb alaptörvényei 34

II. FEJEZET.

A magyar alkotmány mai rendszere.

ELSŐ RÉSZ.

Az ország területe.

11. §. A magyar állam és alkatrészei 37
12. §. A magyar állam czímere, színe és lobogója 43
13. §. Az ország területének politikai fölosztása 45

MÁSODIK RÉSZ.

Törvényhozó hatalom és annak tényezői.

I. Szakasz.

A királyról.

Lap

14. §. A kir. hatalom alkotmányos gyakorlásának kellékei. A koronázás 46
15. §. A király méltósága és jogai 50

II. Szakasz.

A nemzet részvétele a törvényhozásban.

16. §. Az országgyűlés két háza s alkotó elemei 52
17. §. Választói jog és szenvedő választóképesség 54
18. §. A választók állandó névjegyzéke 57
19. §. A választási eljárás 59
20. §. Az országgyűlés megalakulása 62
21. §. Az országgyűlés törvényhozói működése 65
22. §. Az országos költségvetés megszavazása 67
23. §. A kormány ellenőrzése az országgyűlés által 69

HARMADIK RÉSZ.

A végrehajtó hatalom és annak műszervei.

I. Szakasz.

Az országos kormányzat.

24. §. A végrehajtó vagy kormányzó hatalom föladata 70
25. §. A magyar független felelős miniszterium 71
26. §. A magyar miniszterium egyes szakosztályai 73
27. §. A horvát-szlavon országos kormány 75

II. Szakasz.

A törvényhatósági önkormányzat.

28. §. A törvényhatóságok általában 76
29. §. A törvényhatósági bizottság 77
30. §. A törvényhatósági bizottságok közgyűlése 79
31. §. A törvényhatósági tisztviselők 81
32. §. A közigazgatási bizottság 84

III. Szakasz.

A községi önkormányzat.

Lap
33. §. Községek osztályozása, községi illetőség 86
34. §. A község önkormányzati jogai, a községi képviselő-testület és elöljáróság 88

NEGYEDIK RÉSZ.

A birói vagy igazságszolgáltató hatalom.

35. §. Az igazságszolgáltatás nemei 91
36. §. Birák és biróságok 92
37. §. Különleges biróságok 95

ÖTÖDIK RÉSZ.

A Magyarország és Ausztria közt közös ügyek törvényhozási elintézése.

38. §. Közös ügyek Magyarország és Ausztria közt 102
39. §. A közös ügyek elintézési módja. Delegatiók 106

MÁSODIK KÖNYV.

Jogi ismeretek.

I. FEJEZET.

Honpolgári közjogok és kötelességek.

40. §. A vallásfelekezetek és egyházak jogi állása 111
41. §. A bevett ker. vallásfelekezetek viszonosságáról 116
42. §. Nemzetiségi egyenjogúság 118
43. §. Tankötelezettség 120
44. §. A közegészségügy rendezése 127
45. §. Honvédelmi kötelezettség 129
46. §. Közteherviselés, adóügy és az országos jövedelmi források 134
47. §. Iparszabadság 138

II. FEJEZET.

Magánjog.

I. Szakasz.

Anyagi jog.

48. §. Szerződések joga 142
49. §. Munkabéri szerződés. Cselédügy 143
50. §. Váltójogi ismeretek 145

Lap

51. §. Telekkönyv 149
52. §. Gyámság és gondnokság 152
53. §. Végrendeleti örökösödés 154
54. §. Szerződési és törvényi öröködés 158

II. Szakasz.

Alaki jog.

55. §. A polgári törvénykezési eljárás nemei és főbb vonásai . . 160
56. §. Csőd 162
57. §. Ügyvédek és közjegyzők 164

III. FEJEZET.

Büntető jog.

58. §. Bűntények és büntetések 166
59. §. Büntető törvénykezési eljárás 172

ELŐSZÓ.

Jelen munkát, mely szintúgy a közjog, mint a magán- és büntetőjog alapelveit s a törvényhozásnak a legfontosabb állami és társadalmi viszonyokra vonatkozó intézkedéseit s a fönálló közintézmények történelmi megalakulásának fejleményeit rövidletes előadásban foglalja magában, a nm. magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr megbízásából irtam, kézikönyvül a tanítóképezdék növendékei számára.

Föladatához képest e tankönyv — vagy legalább a tárgyalt kérdések egynémelyikének kifejtése — talán nagyon is terjedelmesnek látszhatik, tekintetbe véve különösen a tanórák azon csekély számát, mely e tantárgy előadására a leczketervben szánva van. Azonban meggyőződésem szerint, oly tankönyv szerkesztése, mely minden igénynek, szintúgy a tiszta átlátszóság, mint a rövid tömöttség követelményének, másrészről még az ugyanoly fokú egyes tanintézetek közt is fölmerülő, s helyi és egyéb természetes körülményekben gyökerező különbségeknek meg tudjon felelni : fölötte nehéz, ha nem lehetetlen vállalkozás volna. Szükséges, hogy a kézikönyv czélszerű használatát a tanító könnyítse meg tanítványai részére. A tanítóképezdékben — külön az elemiben s külön a polgáriban — e tantárgy tanára bizonyára mindenkor kellőleg meg fogja ítélni és választani, hogy e kézikönyvben fejtegetett kérdések közöl melyeket és mennyiben lehet rövidebbre összevonni, tehát hogy hol lehet a lényeges dolgok megtartása mellett kihagyásokat eszközölni. Erre nézve magam is adtam némi útmutatást az által, hogy némely részleteket apróbb betűvel szedettem. E részleteket magának a tankönyv irójának egyszerűen mellőzni, már a tananyag fejtegetésének valamennyire megközelíthető teljessége szempontjából sem látszott tanácsosnak.

De nem akartam azokat mellőzni azért se, mert oly munka megírása volt szándékomban, mely a kitűzött czélon kívül — hogy a tanítóképezdék növendékei számára szolgáljon kézikönyvül — azon, szerintem kivánatos másik czélnak is megfeleljen, hogy a felsőbb nép- és a polgári iskolák tanítói által vezérkönyvül legyen használható e tantárgy tanításában. Tudom — és

szükségtelen volna tagadni —, hogy a nép- és polgári iskolai tanítónak, egyéb tantárgyakkal való elfoglaltsága mellett, csak igen ritka esetben fog módjában állani, s nem is igen maradhat ideje, az alkotmánytani ismeretek tanítása körül e könyvnél terjedelmesebb és szakszerűbb modorban szerkesztett köz- és magánjogi s közigazgatási munkákat forgatnia. Ezért igyekeztem oly könyvet nyujtani a tanítóképezdék növendékeinek kezébe, melyet majd ők maguk az iskolában és a jelenleg működő tanítók is használhassanak.

A tanítóképezdékben e tantárgy tanára természetesen és szükségképen útalva van arra, hogy az itt röviden összefoglalt tananyagot részint forrásainál fölkeresse, részint nagyobb szakmunkákból tanulmányozza. A' források fölkeresésének megkönynyítése — és nem e növendékek emlékező tehetségének fölösleges terheltetése — végett tettem a szöveg folyamában lehetőleg mindenütt hivatkozást az országos törvények illető szakaszaira. Az országos törvények hivatalos kiadásban megjelenő gyüjteményének használása tehát kiválólag ajánlatos az itt végre is csak rövidletesen előadott kérdések magyarázatához.

Nem mint új módszertani elvet, hanem csak mint elégszer soha nem ismételhető igazságot óhajtom itt fölemlítni, hogy, ha valahol, úgy kiválóan az alkotmánytan és jogi ismeretek tanításánál szükséges — mennyiben a sikert biztosítni akarjuk —, hogy a tanító az elvont tanokat folyvást alkalmazza azon concrét viszonyokra, melyek közt államban és társadalomban mozgunk, melyek épen azért a növendékek előtt is többé-kevésbbé tapasztalásból ismeretesek; szükséges, hogy a tudományt folyvást összekösse a mindennapi élettel s annak jelenségeivel. Természetesen bő alkalom nyílik itt a magyar történelmi ismeretek gyümölcsöző fölhasználására is. Ilyképen e különben nehéznek tetsző tantárgy azonnal megfogható testet ölt, érdekeltséget ébreszt, és kedvet ad a tanulónak. Azt pedig mondanom is fölösleges, hogy épen e tantárgy mily hatalmas eszköz a honfiúi erények ápolására s a törvénytisztelet, polgári kötelességérzet, öntudat és hazaszeretet korai fölkeltésére. Ez bizonyára a legfőbb szempont, melyből kiindulva, a törvényhozás ennek tanítását a népoktatási tanintézetekben elrendelte.

Óhajtom, hogy a magyar tanítói karnak e magas czélra irányuló működéséhez munkám megirásával némi részben hozzájárulni nekem is sikerült légyen.

Budapest, 1879. april 10.

A szerző.

BEVEZETŐ TANOK.

1. §. Az állam és a nemzet.

Az ember természeti ösztöne, hajlamai és szükségletei folytán, valamint magasabb rendeltetésénél fogva is, társas együttélésre hívatott lény; mert csak a hozzá hasonlók társaságában és az azokkal való kölcsönös együttműködés által valósíthatja meg az élet czéljait, tökéletesítheti s fejtheti ki szellemi tehetségeit, s tehet eleget anyagi szükségeinek. Nem is képzelhető oly állapot, hogy az egyes ember teljesen magára hagyatva, az emberi társadalomból számkivetve, emberileg élhessen. De a történelem is bizonyítja, hogy mióta az ember a vadság állapotából kiemelkedett, azóta mindig úgy jelenik meg, mint valamely — kisebb nagyobb — társaságnak, mint családi, nemzetségi, községi, állami egyesületeknek tagja; s minél nagyobb műveltségre emelkedik az emberiség, annál tartósabbak, rendezettebbek, szilárdabb szerkezetűek azok a társaságok is, melyekhez az ember tartozik.

Legnagyobb és legjelentékenyebb társasági szervezet, melyhez az ember tartozik, az állam, mely egy határozott területen, közös főhatalom és közös törvények alatt azon czélból alakult társaságot jelent, hogy benne a jogállapot biztosítva, az anyagi és szellemi haladás és ezzel karöltve járó boldogulás a lehető legnagyobb mértékben megvalósítva legyen. Az államok ugyan mindannyian az ember társaságalkotó ösztöne következtében állottak elő; egymástól azonban történelmi fejlődésök szerint sok tekintetben különböznek, s egyik állam a másikhoz való viszonyában külföldnek neveztetik.

Az állam kötelékébe tartozó emberek összesége alkotja a nemzetet, s ily értelemben: a hány állam létezik, annyi nemzet van. Egy-egy nemzetnek vagy minden tagja egy nyelvet beszél, s ilyenkor a nemzet nyelvileg is egységes; vagy pedig több nyelveket beszélnek az állam polgárai anyanyelvök gyanánt, s ez esetben az államban többféle nemzetiség van, de a melyek együtt véve egy állami (politikai) nemzetet képeznek, s velök szemben egy másik állam lakosait idegeneknek mondjuk.

2. §. Államhatalom, államalkatok.

I. Minden társaságban szükség van valami felsőségre, melyet a családban a szülék, a községben a községi elöljárók gyakorolnak. Annyival nagyobb szükség van erre a legkiterjedtebb és legfontosabb társaságban, az államban. Kell, hogy legyen itt egy oly hatalom, mely mindenkit kötelező törvényeket alkosson, mely az állam összes ügyeit kormányozza, a közjólétet elősegítse, az állam védelméről külső megtámadások ellenében gondoskodjék, a közbékére és rendre fölügyeljen, a polgárok közt keletkező viszályos kérdésekben igazságot szolgáltasson, az államot idegen országokkal szemben képviselje. E felsőséget nevezzük államhatalomnak.

Az államhatalom háromféle fő-müködési ága szerint három részre oszlik. Magában foglalja ugyanis: a) a törvényhozást, melynek föladata abban áll, hogy az összes állami életet állandó s mindenkire kötelező szabályok által rendezze; az állam polgárainak a főhatalomhoz való és egymás közti viszonyait, jogaikat és kötelességeiket törvények által kimérje. b) A kormányzó, vagy végrehajtó hatalmat, mely szerint az államhatalom az ország ügyeit igazgatja, a törvényeket végrehajtja, s mindazt foganatosítja, a mi szükséges arra nézve, hogy az államnak belső és külső viszonyai jó rendben folyjanak, s a nemzet anyagi és szellemi boldogsága előmozdíttassék. c) Végre magában foglalja az államhatalom működése az igazságszolgáltatást, vagy biráskodást, melynek föladatát képezi, hogy a jogot és igazságot megvalósítsa és megőrízze, s ha az megzavartatott, helyreállítsa, s a jogsértéseket megtorolja.

II. Államalkat, vagy államforma alatt értjük annak meghatározását, hogy kit illet az államban a legfőbb hatalom gyakorlása, s hogy mi módon gyakoroltatik a legfőbb hatalom. E tekintetben különböző államformák vannak, nev.:

1. Egyeduralom (monarchia), midőn egyetlen egyén kezébe van letéve a főhatalom, kit általában uralkodónak, államfőnek, fejedelemnek szoktunk nevezni; de a ki az állam nagyságához és fontosságához képest, vagy a történelmi fejlés szerint külön: császár, király, herczeg stb. czímmel szokott fölruházva lenni. Az egyeduralmi államformáknak ismét két faját különböztetjük meg, u. m. a) a korlátlan egyeduralmat (absolut monarchia), mely alatt azt értjük, hogy a fejedelem az öszszes államhatalmat egyedül, a nép befolyása nélkül, korlátlanul gyakorolja; tehát ő ad törvényeket, tetszése szerint nevezi ki és bocsátja el a kormányhivatalnokokat, kik csak neki tartoznak felelősséggel. Ily korlátlan egyeduralom az európai államok közől ma már csak Oroszországban van; b) a korlátolt vagy alkotmányos monarchiát, melyben az államhatalom gyakorlása meg van osztva a fejedelem és a nemzet között, oly módon, hogy a törvényeket a nemzet megbízott képviselői alkotják, de a fejedelem szentesíti; az állam kormányzását a fejedelem által kinevezett főhivatalnokok teljesítik, de ezeknek működését a nemzet (képviselői által) szakadatlanul ellenőrzi, és kormányzati tényeiért felelősségre vonja őket. Ily államalkattal birnak az európai államok, — a korlátlan egyeduralmi Oroszország, s a köztársasági Svajcz és Francziaország kivételével.

Meg szokták még a monarchiákat választási és örökletes egyeduralmakra különböztetni, a szerint, a mint a nemzet a fejedelmet életfogytig tartó hatalommal választás utján ülteti trónra, vagy pedig a második esetben, ha valamely uralkodó család tagjai örökség útján, meghatározott öröklési rend szerint lépnek a trónra. Jelenleg már a művelt államok legnagyobb részében korlátolt és örökletes egyeduralom áll fönn.

2. Nemesuralmi (aristocratiai) az államalkat akkor, ha a főhatalom a nemzet egy kiváltságos osztályának kezében nyugszik, és az által gyakoroltatik.

3. Végre köztársasági államformának (respublica) neveztetik az államnak oly alkata, mely szerint a főhatalom az állampolgárok összeségének kezében összpontosul; hol tehát nem valamely természeti egyén, nem is a nemzet nemesi osztálya, hanem az összes nép uralkodik, s ezért mondjuk népuralomnak (democratia) is. Itt a nép kizárólag gyakorolja a törvényhozás jogát; az állami ügyek elintézésével foglalkozó tisztviselők a nép nevében és megbizatásából járnak el, s általában a közdolgok a nép törvényszerű akarata és jóváhagyása szerint folynak. — Azonban a köztársaságban (valamint a nemes-uralmi államban) is lehetséges, sőt az újabb köztársasági államokban úgy is szokott lenni, hogy a nép időről időre, meghatározott számú évekre választ egy államfőt, kit rendesen elnöknek neveznek. Az ily választott államfőre a nép tetszése szerinti kiterjedésben ruházza bizonyos jogok és hatalmak gyakorlását a megszabott idő tartamára; s az elnök nem lépheti át a rá ruházott jogok körét, sőt a fönálló alkotmány szabályai szerint számadással és felelősséggel tartozik kormányzati tényeiért. Ily államalkattal bir az észak-amerikai Unio, Svajcz és Francziaország.

III. Az aristocratia és democratia itt előadott jelentőségén kivül van e szavaknak szélesebb értelme is. Ugyanis: aristocratiának mondjuk bármely alkatú államban a születés, rang és vagyon által kitűnő néposztályt, s ily értelemben lehet szó aristocratiáról akár a korlátolt, akár a korlátlan egyeduralomban, sőt még a köztársaságban is. Viszont tágabb értelemben democratiának mondjuk az állami és társadalmi intézmények oly rendszerét, melyben a főhatalom gyakorlása nincs ugyan kizárólag a népre ruházva, de az állami ügyekre való törvényszerű befolyás a nemzet minden osztályai részére egyenlően biztosítva van. Ily értelemben a democratia elve nagyon jól öszszefér nemcsak a köztársasággal, hanem az alkotmányos egyeduralommal is, s valóban az ujabb korban a korlátolt monarchiák kisebb-nagyobb mértékben democratiai intézményekkel birnak, s democrat elveken nyugszanak.

3. §. Az állam alkotmánya.

Valamely állam alkotmánya alatt értjük azon intézmények és törvények összeségét, melyek szerint az állam szervezve van. Ily értelemben minden államnak van alkotmánya, mert minden államban vannak oly intézmények és törvények, melyek az államéletet szabályozzák. Monarchiában az alkotmány alatt értjük azon törvények és törvényes intézmények összegét, melyek meghatározzák a főhatalom gyakorlásának a fejedelem és a nemzet közti megoszlását, s megszabják egyfelől a fejedelemnek az államhoz való viszonyát, másfelől az állampolgároknak az állam iránti jogait és kötelességeit. Azt a tudományt pedig, mely az alkotmányos jogviszonyok ismertetésével foglalkozik, alkotmánytannak nevezzük.

4. §. A magyar állam, magyar nemzet, magyar alkotmány.

Magyarországot a 9-ik században történt honfoglalás létesíté Európában. Ez ország, azaz a magyar állam alattvalóinak összszesége alkotja a magyar nemzetet, melyben tehát nemcsak azok foglaltatnak, kik anyanyelvül a magyart beszélik, hanem e hazának minden polgárai, mindazok, kik a magyar királynak alattvalói, haszinte különben sokaknak anyanyelvök német, tót, ruthén, szerb, horvát, vagy román.

Magyarország korlátolt egyeduralmi alkatú állam, vagyis alkotmányos királyság; fejedelme tehát nem korlátlanul gyakorolja az államhatalmat, nem önkényesen uralkodik, hanem a nemzet is törvényszerű befolyással bir mind a törvényhozásra, mind az ország kormányzására és a közügyek intézésére. Még pedig nemcsak most van ez így, hanem a honalapítás idejétől fogva mindig így volt. Már az etelközi ős szerződés meghatározta, hogy a fejedelem tanácsában résztvegyenek a nemzet főemberei, s azok megkérdezése nélkül a fejedelem se törvényt nem hozhatott, se kormányzati intézkedéseket nem tehetett. A későbbi századok folyamán is mindig így volt; országgyűléseink folyvást alkottak törvényeket, melyek a fejedelem és az alattvalók jogait

és kötelességeit szabályozták, meghatározták, az ország alkotmányát tökélyesítették, építették, s az idők és körülmények kívánataihoz képest javították. E törvények s az ezek által kifejtett intézmények képezik a magyar alkotmányt, s ezek megismertetésével foglalkozik a magyar alkotmánytan. Megismertet tehát ez bennünket őseink országalkotó és föntartó bölcs intézményeivel, a magyar állam jelenlegi alkotmányos szervezetével, a magyar honpolgár jogaival, melyeknek ismerete és becsülése nélkül szabad nemzet nem állhat fönn; és megismertet polgári kötelességeinkkel, melyek teljesítése nélkül az ország boldog nem lehet, a béke és rend nem uralkodhatik.

5. §. Tankönyvünk tartalma és beosztása.

Jelen tankönyvünk két könyvre oszlik, melyeknek elsője az alkotmánytant adja elő, másodika az állampolgároknak szükséges jogi ismereteket foglalja magában.

1. Az első könyv fejtegeti:

a) Alkotmányunk történetét, azaz, hogy mily viszonyok közt, minémű változásokon keresztül fejlődött alkotmányos életünk azon fokra, melyen jelenleg áll; hogy miféle szerződéseket kötöttek koronként egymással a nemzet és a király; minemű új jogokat nyertek s minemű kötelességeknek vettettek alá időnként a nemzet egyes osztályai, s melyek a legnevezetesebb alaptörvények.

b) A magyar alkotmány mai rendszerét, azaz tárgyalja az ország területének politikai viszonyait, a törvényhozó hatalom egyes tényezőit; a végrehajtó hatalom müszerveit, s ezeknek az országos, a törvényhatósági és a községi kormányzatban nyilvánuló tevékenységét.

2. A második könyv előadja:

a) Az állampolgárok nyilvános életére vonatkozó nevezetesebb közjogokat;

b) a magánjog anyagi és alaki részének, és

c) a büntetőjognak vázlatát.

ELSŐ KÖNYV.

ALKOTMÁNYTAN.

ELSÖ KÖNYV.

ALKOTMÁNYTAN.

I. FEJEZET.

A magyar alkotmány története.

6. §. A nemzet fejlődése, osztályok és rendek alakulása.

I. Midőn a magyarok a közép Volga és a felső Ural közt elterülő őshazájokat 884-ben Kr. u. elhagyták és új hazát szerezni dél-nyugat felé indultak, hét törzsre voltak megoszolva, melyek, közös fejdelem nélkül, egymással csak laza kapcsolatban és csak közös nemzeti vállalatokra létesült szövetségben állottak. Többszörös szerencsétlenség és egy új állandó haza hódításának fontos föladata birta rá a hét törzset, hogy az Etelközben szerződést kötvén egymással, szorosabban egyesüljenek. E szorosabb egyesülésnek alapját egy közös nemzeti fejedelem választása képezé. E szerződés által alakult a magyarság először egységes nemzetté, mely csakhamar állandó hazát is foglalván magának, megalkotá a magyar államot.

Az etelközi szerződés azonban nem semmisíté meg az ősi törzsszerkezetet. A nemzet még az új haza meghódítása után is több mint egy századig — az egész vezéri korszak alatt — békében úgy, mint háborúban a régi törzsintézmények között élt. Törzsenként foglaltak helyet a meghódított új haza területén, közös törzsbirtok gyanánt szállván meg a számukra kimutatott földeket — szállások —. A törzsfők a törzsbeli nemzetségek előkelőivel közös tanácsban intézték a törzshez tartozók ügyeit, s

vezették őket a harczba. Osztálykülönbség még nem vala a nemzet fiai közt; mindnyájan egyenlően szabadok voltak; noha a személyes érdem s az előkelőbb törzsbeli családok iránti örökölt tisztelet egyeseknek kétségtelenül nagyobb befolyást, rangot és tekintélyt biztosított a többiek fölött. A szabadokon és így a nemzeten kivül foglalt helyet a szolgák osztálya, mely főleg azokból és azok utódaiból állott, kiket a magyarok hadjárataikon foglyokul ejtettek.

Egyenlő szabadságban osztozkodtak a szabad magyarokkal azon más nemzetiségű idegenek, kik velök együtt telepedtek le az új hazában, vagy a kiket később híttak és fogadtak be. Sőt a bent talált népek közől sem vetették rabszolgaságba azokat, kik önként meghódoltak; noha valószinű, hogy ezek a hódítókkal még sem részesültek egyenlő szabadságban.

II. A rendek kifejlődése csak a keresztyénséggel és a királysággal veszi kezdetét, s az Árpád-család uralkodásának vége felé, a 13. században jut befejezéshez. Keresztyénség és királyság szükségképen átalakító befolyást gyakorolt a nemzetre. A királyság ugyanis magával hozta a törzsszerkezet fölbomlását, mi által a fejdelem hatalma növekedett, s a nemzet egysége erősbödött. De más hatása is volt a törzsszerkezet fölbomlásának. Ez ugyanis magával hozta a közös törzsbirtok fölosztását, a mi nem egyenlő mérték szerint ment végbe, hanem egyes nagyobb tekintélyű törzsbeli családok nagyobb terjedelmü birtokrészt nyertek tulajdonul, a mi magával hozta, hogy az ilyenek nagyobb gazdagságuk alapján nem sokára a kisebb birtokú szabadok fölé emelkedtek. Elősegíté egyes családoknak e fölemelkedését az a körülmény is, hogy a törzsfőnökök és a törzsbeli előkelő férfiak helyére most már a király által kinevezett méltóságok és tisztviselők léptek, kik a királytól már meglevő birtokaikhoz még adomány utján jószágokat is kaptak azon földekből, melyek a király rendelkezésére voltak föntartva. Ekként megvettetett alapja a szabadok azon kitűnőbb osztályának, melyből aztán később a főnemesi rend fejlődött ki.

A keresztyénség fölvétele eredményezte azt, hogy a keresztyén papság, különösen pedig a főpapok kiváló állást fog-

laltak el a honpolgárok közt, majd pedig egy külön országos rendet is képeztek.

A valódi szabadok osztályán kivül már az első Árpád-királyok alatt voltak oly néposztályok is, melyek nem élveztek teljes szabadságot, de a szolgák osztályába sem tartoztak. Azok a néposztályok voltak ezek, melyek a sz. István által életbeléptetett várszerkezettel állottak kapcsolatban. Sz. István ugyanis az országot vármegyékre osztotta föl; mindegyik vármegye központját egy vár képezte, melyhez tetemes jószágok csatoltattak a végett, hogy azok jövedelméből tartassék fönn a vár és a vár szolgálatára rendelt fegyveres nép. A vár és a vármegye legfőbb tisztviselője volt a király által kinevezett várispán, kinek hatósága alatt állottak a várral kapcsolatban levő néposztályok. Ezek közt első helyet foglalnak a várkatonák, vagy várjobbágyok, kik a várjószágokból azon kötelezettség mellett nyertek földeket, hogy a várat és a királyt állandóan fegyverrel szolgálják. Ezek állapota közel állott a teljesen szabadokéhoz. Alsóbb rendű volt ezeknél a várnép, mely szintén a várjószágokon lakott, s ezek egy részének használata fejében a vár céljaira fuvarozási és erődítési munkálatokat teljesített, terményeinek felét pedig a várispán és a király részére adóba fizette. E néposztály legnagyobb részét valószínűleg a magyarok által bent talált és meghódított lakosok képezték.

Szintén a várszerkezettel összeköttetésben képződött egy új néposztály, a polgárság. Ugyanis a várak szomszédságában lassanként sokan telepedtek meg, főleg kézművesek, kik részint a várbeli katonaság, részint a környékbeli nép számára fegyvert, ruhát s egyéb szükséges eszközöket készítettek. Többnyire külföldről telepedtek ezek be, s kezdetben vendégeknek neveztettek s hasznos ipari tevékenységökért a királyok különféle kiváltságokban részesíték őket és telepeiket, melyek a későbbi városoknak lettek alapjaivá.

Az előszámlált, részint teljes, részint korlátolt szabadságban élő néposztályokon kivül volt nagy számú szolgai osztály is, mely a királyok, főpapok és földesurak birtokain lakott. E néposztály egyéneinek helyzete ismét nagyon különböző és

sokféle fokozatú volt le egészen a teljes rabszolgaságig. Egyben azonban mindannyira egyenlők valának, abban t. i. hogy szabadságot nem élveztek, s földesurok hatóságának voltak alávetve. E néposztály zömét képezték a fegyverrel meghódított őslakók és a hadi foglyok utódai.

III. A honlakosoknak e sokféle, különböző sorsú és állapotú osztályai a 13. században kezdenek tömörülni; közőlük némelyek határozottabban kifejlődnek, mások összeolvadnak, mások elenyésznek, s az Árpád-korszak végén határozott formákat ölt a nemzet rendi szervezete, s maradandó neveket nyernek az egyes rendek.

Ez átalakulást két okra lehet visszavezetni, u. m. a birtokrendszer megváltozására, és a várszerkezet fölbomlására.

Ugyanis nagyon megváltoztak a birtokviszonyok. A gyakori polgárháboruk zivatarai közt számos tekintélyes család elpusztult, s az ilyenek jószágait a királyok a hozzájok kiváló hüséggel viseltető családoknak adományozták. Sőt hogy maguk iránt a hatalmasabb urakat lekötelezzék, nemcsak a kihalt családok javait, hanem a honvédelemre szolgáló várjószágokat és elosztogatták azoknak; olykor pedig — gyenge királyok alatt — maguk a túlhatalomra jutott urak önkényesen is elfoglalták a birtokaikhoz közel fekvő várjószágokat. Ily módon egy hatalmas főúri osztály keletkezett, mely erejét épen úgy éreztette a gyengébb királyokkal, mint a kevésbbé gazdag köznemességgel. A várjószágok eltékozlása egyszersmind a várszerkezet fölbomlását is magával hozta, a minek ismét az lett következménye, hogy a várszerkezettel kapcsolatban álló néposztályok állapota teljesen megváltozott. Ugyanis a várkatonaság egy része, mely a főurak hatalma alá jutott várjószágokon lakott volt, földesúri hatalom alá került, s igy elvesztette szabadságát; más részét pedig a királyok, midőn a várszerkezet bomlását elkerülhetlennek látták, megnemesítettek, s igy a köznemesek osztályába emelték föl; egy része pedig a várkatonaságnak beolvadt a várak aljában keletkező városok polgári osztályába. A várnépbeliek hasonlóan oszlottak meg; csakhogy ezeknek kétségtelenül legnagyobb része földesúri hatalom alá került azon földekkel együtt, melye-

ken lakott. Legelőnyösebbre változott a várak környékén keletkezett városok polgárainak állapota. Ezek ugyanis folyvást jelentékenyebbekké lettek, és számuk is tetemesen növekedett a közéjök beolvadt várkatonák és várnépbeliekkel. Azonkivül a szolgaosztálynak helyzete is javult. E javulást részint a haladó műveltség okozta, mely lassanként a rabszolgaságot is megszüntette; részint pedig okozta az a körülmény, hogy az előbb némi korlátolt szabadságnak örvendő osztályok — várkatonák és várnépbeliek — egy tetemes része a szolgaállapotúak közé esvén le, ez új elemek mégis némileg emelték az egész osztály helyzetét, és a szolgaság sokféle fokozatai lassanként kiegyenlítődnek, s egy általános jobbágyosztály alakul.

IV. Igy az Árpád-család kihaltakor, a 14. század elején a következő rendi szerkezetet találjuk Magyarországon:

a) A r. kath. főpapok osztálya, mely a királyok bőkezűsége által nagy földbirtokokat nyert, kiváló politikai jogokkal ruháztatott föl, s az egyház iránti tiszteletből kitűnő tekintélyben részesült, s ettől fogva, mint első országos rend jelentkezik.

b) A főnemesek osztálya, kik jogilag nem különböztek ugyan a köznemesektől, de a királyok adományozásából eredő nagy birtok, gazdagság, magas hivatalok, czímek és befolyás által mégis mindinkább elkülönítetteték magukat, és egy felsőbb renddé alakultak. Történt a főnemesség részéről arra is kísérlet, hogy a köznemességet alárendelt viszonyba hozza magához; de az efféle kísérletek a köznemesség ellenállása és a törvények (arany-bulla) határozatai következtében meghiúsultak.

c) A köznemesség rende képezte számerejénél, s nemzeti szellemű törekvéseinél fogva az országos közéletnek legfontosabb föntartó elemét.

E három rend pedig együtt véve neveztetik általában nemességnek, melynek legkitűnőbb jogai valának: a szabad földbirtok, a törvényhozásban való részvétel, személyes szabadság, adómentesség. Kötelessége viszont abban állott, hogy az ország védelmére a király személyes vezérlete alatt tartozott fegyvert fogni saját költségén.

d) A városi polgárság szabadsága azon többrendű ki-

váltségokon alapult, melyeket számára a királyok osztogattak. E kiváltságok erejénél fogva a városok polgárai személyökre nézve szabadok, a városi területen fekvő birtokaik földesúri hatalomtól mentesek voltak; városi községeik ki voltak véve a megye hatósága alól, és községi ügyeiket önválasztotta tisztviselőik által igazgatták. Országos renddé a szabad királyi városok polgársága akkor alakult, midőn Zsigmond király megadta nekik a törvényhozásban való részvétel jogát. Az 1405. évi országgyűlésre már megjelentek a városok követei is.

e) Végre a jobbágy vagy paraszt osztály a politikai jogok élvezetében nem részesült; a jobbágynak személyes szabadsága is korlátozva volt; tulajdon föld nélkül a nemesek birtokán éltek, földesurok hatósága alatt állottak; az általok használt földért a földesúrnak bizonyos munka teljesitésével és terménybeli adózásokkal tartoztak. Kezdetben megvolt ugyan szabad költözködési joguk, de később ebben is megszorítást szenvedtek.

E néposztályoktól némileg külön állást foglaltak el a kunok, a szepesi és erdélyi szászok és a zsidók. A kunok, kik az Árpád-királyok alatt különböző időkben telepedtek meg hazánkban, külön földterületeket kaptak lakhelyül, melyeken földesúri hatóságtól menten, nemesekéhez hasonló kiváltságos állapotban részesültek. A szepesi és erdélyi szászok a királyoktól nyert kiváltságaik alapján a városi polgárok szabadalmainak örvendettek. Leginkább a városokban laktak elszórva zsidók is, kik vallási tekintetek miatt sokféle jogi megszorításnak voltak ugyan alávetve, de királyaink védelemben s gyakran kiváltságokban is részesíték őket, minek fejében a királyi kamarának bizonyos adót tartoztak fizetni.

V. A néposztályok állapotaiban a vegyes házakból származott és a Habsburg-korszakbeli királyok alatt a következő fontosabb fejlemények adták elő magukat:

a) Róbert Károly és Nagy Lajos általában elősegítették egy főrangú, nagy birtokú és fényű úri rend előállását, s ez a főúri rend a következő gyönge, és erélytelen fejedelmek uralkodása alatt is fejlődött és mind élesebben megkülönböztette magát a köznemesi rendtől. Egyes családok már örökös grófi czímet

nyernek; majd a Habsburgok alatt még közönségesebbé vált a grófi és bárói czímek osztogatása, s általánossá lett a mágnás nevezet. A mágnások most már külön testületben és személy szerint gyakorolják törvényhozó jogukat, nev.: a főpapsággal együtt a főrendi táblán.

b) Ellenben a köznemesség szegényebb elemekkel szaporodott a királyok azon intézkedése következtében, mely szerint sokaknak adtak jószág nélkül czímerleveles nemességet (armalisták) Zsigmond óta.

c) Fontos volt az összes (szintúgy a fő-, mint a köz-) nemesi osztályra nézve Nagy Lajos királynak azon rendelete, melylyel az 1351-ik évi országgyűlésen megszűntette a nemeseknek ősi jószágaik fölötti szabad rendelkezési jogát, és kimondotta, hogy a nemes a maga öröklött fekvő javait nem idegenítheti el, sem végrendeletet nem tehet azokról szabadon, hanem jószágai egyenes fiutódaira szállanak, ilyenek nem létében pedig oldalrokonai örökösödnek, s ha ilyenek sincsenek, akkor a korona örökli a nemes javait. E törvényen alapszik az ősiség, mely egészen 1848-ig fönállott a magyar nemesi birtokviszonyokra nézve. Az a jelentősége van ennek, hogy az ősi vagyon úgy tekintetett, mint nem egyes ember, hanem egy-egy család tulajdona, melynek folyvást meg kellett maradni a család birtokában, a mivel egyszersmind a nemesi családok elszegényedésének meggátlása is czéloztatott. Egyúttal azonban növelte a királyság hatalmát is, mert a magvaszakadt családok jószágai visszaszállottak a koronára, s a királyok az ily visszaszállott jószágokat ismét eladományozták más érdemes honfiaknak.

d) A nemességgel szemben a jobbágy-osztály állapota súlyosabbá vált. Ugyancsak Nagy Lajos király behozta a földesúri dézmát, mely szerint a jobbágy terményeinek kilenczedét a földesúrnak tartozott beszolgáltatni. Ezenkivül a jobbágyok robotot (évenként egy telek után 52 igás vagy 104 gyalog napszámot) is teljesítettek urok részére; ők viselték az országos adók terhét. Szabad költözködési jogukat a törvény védelmezte ugyan, de sokszor nem tudtak annak érvényt szerezni földesuraik önkénykedése ellenében. Midőn pedig 1514-ben a szeren-

csétlen Dózsa-lázadás bekövetkezett, ebben való részvétele miatt az egész jobbágyosztály megfosztatott költözködési szabadságától és földhez lánczolt szolgaságba hajtatott. Ez időtől fogva a parasztosztály helyzete nagyon elnyomott vala. Költözködési szabadságukat ugyan I. Ferdinand alatt a törvényhozás ismét visszaállította, de oly föltételek alatt, melyek mellett tényleg még sem valósulhatott az meg. Nagy baj volt az is, hogy törvényesen nem vala meghatározva se az, hogy a földesúr mily terjedelmű földeket tartozik adni a jobbágynak használat végett, se pedig a jobbágy részéről teljesítendő tartozások mértéke. Ezt végre a mult század második felében (1766.) Mária Terézia királynő úrbéri rendeletei által szabályozta; II. József pedig szintén rendelet utján (1785.) eltörülte az örökös jobbágyságot és visszaállította a jobbágyok költözködési szabadságát. Az 1832/6. évi országgyűlés (4. 5. 6. 7. 8. tcz.) szabályozta a jobbágyok költözködésének módját; részletesen megyénként meghatározta a jobbágytelek állományát, azaz, hogy mennyi legyen a jobbágy belső telke, s mennyi a külső tartozmányok, szántóföld, rét; megállapította, hogy a jobbágyok a telek haszonvételein kivül minemű egyéb haszonvételekben részesíttetnek (legelő, nádlás, tüzi faizás, makkoltatás stb.), s viszont, hogy a jobbágyok miféle tartozások teljesítésére köteleztetnek a földesúr iránt. Legfontosabb intézkedése azonban ez országgyűlésnek (módosítva az 1840 : 7. tcz. által) abban állott, hogy megengedte, miszerint a jobbágyok akár egyenként, akár egész községek szabad egyesség útján minden szolgálataikat és tartozásaikat a földesuraktól örökre megválthatták (örökváltság). Végre az 1848. évi törvényhozás általában eltörülte a jobbágyi viszonyt, és a földesuraknak országosan leendő kárpótoltatását rendelte el.

e) Ugyancsak a Dózsa-lázadásban való részvételök miatt a kunok is megfosztattak kiváltságaiktól és a korona jobbágyaivá tétettek; kerületöket aztán 1702-ben a kir. kincstár elzálogosította 500 ezer forint fejében a német lovagrendnek; majd ettől mint idegentől és így birtokképtelentől a pesti rokkantak-háza (Károlykaszárnya) alapjának pénzén viszszaváltották, és ugyanezen alapítványnak adták zálogba, melytől a lakosok 1745-ben

váltották meg magukat, lefizetvén a zálogösszeget. M. Terézia alatt a jász-kun kerület ismét visszanyerte szabadalmazott állását, s 1791 óta követei a rendek tábláján foglaltak helyet, noha lakosai nem voltak országos nemesek.

f) Szintén a kiváltságos területek közé tartozott s követei által az országgyűlésekben 1791 óta résztvett a hajdúk kerülete. Bocskay fejedelem ajándékozott a szabad hajdúknak nemesi kiváltságokat és szabadalmazott földbirtokokat Szabolcsmegye területén, s e szabadalmat az országgyűlés is (1608-ban) megerősítette. Nemességöket ugyan a hajdúk I. Leopold alatt elvesztették, de kiváltságos állásukat M. Terézia újból visszaadta.

Jegyzet. Habár a magyar nemzet, mint a föntebbiekben kifejtettük, többféle s különböző jogokkal biró osztályokra volt oszolva: még sem képeztek az egyes osztályok egymástól oly élesen elkülönített kasztokat, hogy egyikből a másikba át ne lehetett volna lépni. Sőt inkább, ha a polgári rendű vagy a paraszt honlakos a hadi vagy polgári pályán kitüntette magát s kiválóbb érdemeket szerzett, nemességet s azzal együtt gyakran jószágadományt is kapott a királytól; ha pedig papi pályán haladt és kitűnő érdemeket szerzett, lehetett belőle főpap, s mint ilyen az ország legfőbb rendébe emelkedett föl. A köznemes is fölemelkedhetett kiváló érdemek által a főnemesek sorába. Mindezekre számos példát szolgáltat hazai történelmünk. Továbbá megjegyzendő az is, hogy az országos rendek nem nemzetiségek szerint alakultak s különböztek egymástól, mert szintúgy a nemesi rendben, mint a városi polgárok közt és a jobbágyi osztályban egyaránt foglaltak helyet magyar, német, horvát, tót, szerb, oláh és más nyelvű honpolgárok. Így volt ez mindenkor hazánkban: a nyelvkülönbség nem képezett politikai különbséget, s a magyar nemzetnek bármely anyanyelvet beszélő tagja azon rend jogaiban és terheiben részesült, a melyhez tartozik vala.

7. §. A királyság és az alkotmányos élet fejleményei.

I. A magyar állam életének fejlődésében négy korszakot különböztetünk meg, u. m. a fejedelmi korszakot, az Árpád-család, a vegyes házakból származott királyok, és a Habsburg-

ház uralkodásának korszakát. Első lépcsőjét képezi az állam megalakulásának az etelközi szerződés, melyben a törzsek először alkottak egy központi főhatalmat, s kimondották, hogy annak vitelét Árpádra és utódaira fogják bízni; egyszersmind letették a későbbi alkotmány alapköveit is, midőn kimondották, hogy a törvényalkotás és a kormányzás joga a fejedelmet és a nemzetet közösen illeti.

II. A királyság fölállítása (1000) az ős szervezetben lényeges változásokat vont ugyan maga után, de az állami intézmények alapelveit nem változtatta meg. Ugyanis:

a) Mint előbb fejedelmeit, ugy ezentúl királyait választotta a nemzet, de a választás szabadsága korlátozva volt az által, hogy a korona az Árpád-család örökségének tekintetett. Rendesen a király elsőszülött fia lett utóda a trónon; mi végett a királyok törekedtek még életökben megválasztatni és megkoronáztatni elsőszülött fiokat. Voltak azonban nem ritkán esetek, midőn párttöredékek, sőt néha az egész nemzet is, az elsőszülött fiú mellőztével az elhunyt király valamelyik oldalrokona mellett nyilatkoztak és azt emelték a királyi székbe.

b) A koronázás lassanként az egyházias szertartásnál nagyobb jelentőséget nyert az által, hogy koronázáskor a királynak esküt kellett tennie az ország s a nemzet jogainak és törvényeinek megtartására. Ez történik már II. Endre alatt; sőt III. Endre már koronázási hitlevelet is adott ki, melyben az ország jogai és alkotmányának tiszteletben tartását igéri és biztosítja.

c) A királyok a legfőbb hatalmat alkotmányos korlátok közt kezelték. Sz. István a maga törvényeit és rendeleteit a királyi tanács gyűléséből bocsátja ki, melybe főpapokat és világi főembereket hívott meg. Sőt tartott ő évenként törvénynapokat is Székes-Fehérvárott, melyeken az ország minden szabad lakosa megjelenhetett, és sérelmeiket s kívánalmaikat előadhatták. A későbbi Árpádkirályok mellett is fönállott a királyi tanács, de olykor tömeges országgyűlések is tartattak. IV. Béla alatt kezdődik az a gyakorlat, hogy nem az összes köznemesség fejenként,

hanem annak megyénként választott követei jelennek meg az országgyűlésen; de III. Endre alatt már ismét tömeges országgyűlések tartattak.

d) Szokásba jött az ifjabb király intézménye is. Az Árpád-királyok alatt mindjárt eleinte gyakorlatba jött, hogy a király fiai, testvérei vagy unokatestvérei az ország egy bizonyos részét kapták közvetlen kormányzás és a jövedelmek élvezése végett birtokukba. Már e viszonyból is gyakran keletkezett viszály a király és a herczegek közt. II. Endre alatt pedig az történt, hogy ő fiát IV. Bélát még életében megkoronáztatta, s mint ifjabb királynak átadta az ország egy részét kormányzás végett, külön királyi udvartartást is engedvén neki. Ugyanily viszonyban volt IV. Bélával fia V. István. Ez intézmény a királyi hatalmat gyöngítette, mivelhogy a torzsalkodó nagyoknak alkalmat szolgáltatott az öreg király hatósága alól kivonni magukat, s az ifjabb király mellé csatlakozván, azt atyja ellen izgatták.

III. Az Árpád-család kihalása után a nemzetre teljes mértékben visszaszállt a szabad királyválasztási jog; de azért mégis úgy gyakorolta ezt, hogy kezdetben az Árpád-ház női ágaiból származó fejedelmek közől keresett és választott királyokat, s későbben is (az egy I. Mátyás kivételével) vagy az uralkodó király maradékai, vagy legalább rokonai közől ültetett valakit trónra. Némely király czélba vette ugyan a királyválasztási szabadság megsemmisítését, mint Zsigmond, midőn rokonaival, és II. Ulászló, midőn a Habsburgokkal kötött öröködési szerződéseket, de a melyeket a nemzet nem ismert el törvényeseknek. Ekkor már rendes szokássá válik, hogy a királyok koronázási esküt tesznek le.

A köznemesség részvétele az országgyűlésen majd képviseletileg, majd ismét fejenként történik. A tömeges országgyűlések különösen e korszak vége felé gyakoriak; sőt a főnemességgel versenyző köznemesség külön is tart országgyűléseket, így 1518-ban Tolnán és Bácson. 1525-ben Hatvanban.

IV. A mohácsi csatában életét vesztvén II. Lajos, két pártra szakadt az ország, melyek közől egyik a szabad királyválasztási

jogra s az 1505. évi országgyűlésnek idegen király választását tiltó végzésére támaszkodva, Zápolya Jánost ültette a trónra; a másik párt pedig — ámbár szintén ragaszkodott a szabad választási joghoz — a Habsburgok közől választotta I. Ferdinándot, ki az Ulászlóval kötött szerződés értelmében, s mint II. Lajosnak sógora örököδési igényt formált a magyar koronához. A két király közt kitört ellenségeskedés következménye lett aztán, hogy Erdély különvált az anyaországtól, s 1690-ig választott fejedelmek alatt önálló állami életet élt.

a) A Habsburgok igyekeztek a királyságot örökössé tenni családjokban, a mi I. Leopold alatt meg is történt, midőn az 1687. évi országgyűlés kimondá a Habsburg-ház férfi-ágának örökösödését. Ezzel a nemzet szabad királyválasztási joga a Habsburg-ház férfi-ágának kihalása esetére szoríttatott.

b) II. Ferdinand óta (1619.) állandó szokássá lett, hogy a királyok a koronázáskor a koronázási eskün kivül fölavatási hitlevelet is adtak ki, melyben az ország alkotmányának, jogainak és törvényes szokásainak megtartását fogadták.

c) Az alkotmányos élet fönállott ugyan a Habsburg-királyok alatt is, de gyakori megtámadást, sőt félbeszakításokat is szenvedett. Némely király nem tartott, vagy csak igen ritkán tartott országgyűlést; a királyokat többnyire idegen tanácsosok környezték, s ezek véleménye szerint s gyakran a törvények félretételével rendeletek útján intéztettek a magyar ügyek is. Állandó — csakhogy különböző eszközökkel megkísérlett — czélja volt az uralkodóknak: hogy Magyarországot is örökös tartományaik módjára korlátlan hatalommal kormányozhassák. Leghatározottabban és legnyiltabban tette ezt II. József, ki épen azért, hogy tervének keresztülvitelében eskü által se legyen korlátozva, meg sem koronáztatta magát, s tíz éven át országgyűlés nélkül s a magyar alkotmány teljes mellőzésével uralkodott. Utána II. Leopold trónraléptekor nemcsak helyreállíttatott az alkotmányos élet, hanem az 1790/1. évi országgyűlés erős biztosítékokkal is vette azt körül (l.: 9. §. 6.). I. Ferencz kormányzása azonban egészen 1825-ig ismét nem volt kedvező az alkotmányos élet

fejlődésére. Uralkodása kezdetén tartott ugyan országgyűléseket, de a melyek a franczia forradalom által teremtett európai állapotok miatt nem igen foglalkoztak belső kérdésekkel; majd 1811-től 1825-ig nem is hívta össze a rendeket. Csak 1825. után kezdődik egy kiválólag jelentékeny időszak a magyar alkotmány történetében.

d) Az országgyűlések tartásában a Habsburgok alatt két fontos változás történt, a mennyiben a tömeges országgyűlések végképen megszűntek és a képviseletinek adtak helyet; továbbá, hogy az országgyűlés külön két testületre vált szét, u. m. a főrendek és a rendek vagy követek táblájára. Ez a megoszlás már I. Ferdinánd korától kezdődik, de csak 1608-ban lett törvényesen megállapítva, s meghatároztatott az is, hogy kik foglaljanak helyet az egyik, és kik a másik táblán. Ugyanis a főrendi tábla tagjai valának: a római és görög kath. érsekek, megyés püspökök, a független prépostok, a paulinus szerzetrend főnöke, 1790/1. óta a gör. keleti egyház püspökei is; továbbá a zászlósurak, a főispánok és a született mágnások. A rendek tábláján ültek: a megyei nemesség követei (a mult század óta megyénként 2—2), a királyi városok és a káptalanok küldöttei, a királyi tábla birái és a felső táblán meg nem jelent főurak helyettesei, 1790/1. óta a jász-kun és a hajdú kerület követei is. A királyi városok követeinek az újabb időkben (1825. óta) együttvéve volt egyetlen szavazatuk. Mind a megyei, mind a városi követek útasításokat kaptak küldőiktől, hogy a fönforgó fontosabb kérdésekben hogyan szavazzanak. A főrendi tábla elnöke a nádor, vagy helyette az országbiró s ezek hiányában a tárnok volt, a rendi tábláé pedig a királyi személynök. Az országgyűlés eme szervezete lényegileg így maradt 1848-ig. Törvény által volt kimondva (1790/1.) az is, hogy a király legalább minden harmadik évben hívjon össze országgyűlést.

e) Az 1825. évi országgyűlés forduló-pontot jelez alkotmányunk történelmében. Innen kezdve a nemzet a reformok terére lép, s az országgyűléseknek, a közműveltség és anyagi jólét emelésére czélzó intézkedéseken kivül, főtörekvése abban össz-

pontosul, hogy Magyarország kormányzati önállóságát és függetlenségét érvényre emeljék, a polgári jogegyenlőséget életbeléptessék, s az alkotmányos szabadságot és jogokat a nem-nemes néposztályokra is kiterjeszszék, vagy, mint akkor kifejezni szokták : hogy a nem-nemes néposztályokat is bevegyék az alkotmány sánczai közé. A régi intézmények hívei és a reformokat sürgető párt közt úgy a társadalomban, mint a megyei életben és az országgyűléseken heves küzdelmek következtek be; de a szabadelvű párt eszméi és törekvései folytonosan tért hódítottak V. Ferdinánd uralkodása alatt, s teljes sikerre jutottak az 1847/8. országgyűlésen, a mikor a nemzet legfőbb óhajtásai a király által szentesített törvények által megvalósíttattak : független felelős miniszterium neveztetett ki, az országgyűlés népképviseleti alapra állíttatott, kimondatott a polgári jogegyenlőség, a jobbágyság fölszabadítása s Erdélynek az anyaországgal való egyesítése.

8. §. A kormányzat és az igazságszolgáltatás szervezete Magyarországon 1848. előtt.

Hajdan se a kormányzat különböző ágai egymástól, se a kormányzat az igazságszolgáltatástól nem volt úgy elkülönítve, mint a jelen időkben szokott lenni, s mint az most hazánkban is van; sőt inkább az ország bizonyos területein gyakran ugyanazon személyekre volt bízva a katonai ügyek vezetése, az igazságszolgáltatás kezelése, a törvények végrehajtása, a közbiztonságról való gondoskodás.

I. A mi az országos kormányzat vezetését illeti, királyaink udvarában már eleitől fogva fönállott egy kormánytanács, mely a királyt az országos ügyek intézésében segítette. E tanács tagjai voltak a király udvari főtisztjei is, kik későbben országos méltóságokká lettek. Ily országos méltóságok és legfőbb hivatalnokok voltak : a nádor, az országbiró, a tárnokmester, a horvát bán, a kanczellár.

a) A nádor igen széles körű hatósággal birt. Hajdan a király által kiküldetve, törvényszékeket tartott az ország külön-

böző vidékein, s itélt nemesek és nem-nemesek ügyeiben egyaránt; gyakran, mint fővezér, harczba vezette a nemzeti haderőt; általában véve a kormányzat legelső méltósága volt. Kiválólag I. Mátyás emelte a nádori hivatal fontosságát, meghatározván, hogy a nádor, ha a király az országból távol van, azt mint király helytartó helyettesíti, a király kiskorúsága alatt annak gyámja a nádor s ő hivja össze a királyválasztó országgyűléseket; a nádor az ország lakosai és a király közt közbenjáró, ő a honlakosok panaszait a király elé terjeszti; ő az ország legfőbb birája, a jászkunok birája és ispánja. Későbbi törvények szerint a nádor volt az országgyűlés főrendi táblájának, a magyar kir. helytartótanácsnak és a hétszemélyes táblának elnöke. Választása 1608 óta úgy történt, hogy ő felsége az országgyűlésnek két katholikus és két evangelikus vallású honfit jelölt ki, s azok közől választott az országgyűlés. A nádori hivatal, mint a mely a magyar állam kormányzati önállóságának legerősebb biztosítéka és kifejezője volt, épen e minőségénél fogva legtöbb megtámadásnak volt kitéve az első Habsburg-királyok alatt. Hatáskörét már I. Ferdinánd megcsorbította az által, hogy a hadügyet egészen kivette kezelése alól, és a bécsi udvari hadi tanács alá rendelte. Több izben s néha húzamos ideig betöltetlen is maradt a nádori szék. A 18. század óta azonban, csekély félbeszakítással, folyvást betöltetett a nádori szék 1848-ig. A legújabb alkotmányos időszak alatt azonban ismét betöltetlen maradt a nádori hivatal, s betöltése (1868 : 7. tcz.) mindaddig elhalasztatott, még hatásköre a felelős kormányzat elveivel megegyezőleg törvény által szabályozva nem lesz.

b) Az országbiró, mint egyik országos nagybiró, kiválólag törvénykezési hatósággal birt; az országgyűlés főrendi tábláján, a helytartótanácsban, és a hétszemélyes táblán a nádor jelen nem létében ő elnökölt. Mióta 1868-ban a kir. kuriai új szervezet életbe lépett, a főrendi ház elnöksége pedig királyi kinevezés útján töltetik be (1848): az országbirói tiszt puszta méltósággá változott át.

c) A tárnokmester hajdan a királyi kincstár kezelője, a nádor és az országbiró távol-létében a főrendi ház és a hely-

tartótanács elnöke, s a szabad királyi tárnoki városok birája és kormányzója volt. Ma már csak puszta méltóság.

d) A horvát bán Horvátországban gyakorolt mind a kormányzati, mind a biráskodási ügyekben a nádoréhoz hasonló hatalmat. E hivatal fönáll jelenleg is, bár egészen másnemű alkotmányos hatáskörrel.

e) A nádor, országbiró, tárnokmester és horvát bán neveztettek nagyobb zászlós-uraknak; kisebb zászlós-urak pedig: a kir. fő-lovászmester, a főpohárnok, főkamarás, főtálnok, az ajtónállók főmestere, a főudvarmester, a magyar testőrségi kapitány. E hivatalok azonban mindenkor inkább csak méltóságiak voltak, s mint ilyenek fönállanak ma is. A kisebb zászlós-urak közé nem tartoznak, de rangban mindjárt azok után következnek a koronaőrök, kikre az ország szent koronájának őrízése bízatik. A két koronaőrre nézve a kijelölést ő felsége, a választást pedig az országgyűlés gyakorolja.

II. Kormányszékek voltak 1848 előtt:

a) A magyar kir. udvari kanczellária, mely kezdetben nem volt egyéb, mint a királynak irodája; de már az Árpádok alatt (különösen III. Béla óta) országos jelentőségű hivatallá, és az udvari kanczellár egyik országos főtisztté lett. I. Ferdinánd Bécsbe helyezte át a kanczelláriát, s azontúl mindvégig ott is maradt. Ebből azon hátrányos következmény állott elő, hogy a magyar kir. kanczellária sokat vesztett jelentőségéből s hatásköréből, és tényleg gyakran a bécsi császári kanczelláriának lett alárendelve. Számos törvényeink biztosítják ugyan a magyar kanczellária önállóságát, de azért ez az önállóság sok tekintetben meg volt csorbítva, mert a had- és pénzügyi rendeleteket a király nem a magyar, hanem a német kanczellária utján közölte a nádorral és a magyar udvari kamarával. Egyébiránt törvényeink értelmében a felség egyedül a magyar kir. kanczellária útján bocsáthatta ki Magyarországra vonatkozó privilegiumait, annak útján kellett összehívnia az országgyűlést, és érintkezni a nemzet törvényhozó rendeivel. A kanczellária utján történhetett

a magasabb egyházi hívatalok adományozása, nemesítés, kiváltságok, kitüntetések osztogatása.

b) A magyar királyi helytartótanács azon kormányszék vala, melynek útján a király a végrehajtó hatalmat az ország összes beligazgatását illetőleg gyakorolta. Eredetét I. Ferdinándig lehet fölvinni, ki először szervezett Budán a nádor elnöklete alatt egy helytartósági kormányhatóságot, melynek hatásköre minden belkormányzati ágra kiterjedt. De miután a törökök elől ez a kormányhatóság Pozsonyba tétetett át, a had- és pénzügyi igazgatás kivétetett hatásköréből. 1723-ban új szervezetet nyert a helytartótanács, s II. József által ismét Budára helyeztetett vissza, a hol fönállott — működésének az 1848—1861-ig történt félbeszakítását leszámítva — egész 1867-ig. Elnöke a nádor, s ennek távollétében az országbiró, esetleg a tárnok volt, s alája voltak rendelve az ország minden egyházi hatóságai, a törvényhatóságok, a közoktatási és egyéb közintézetek. Felügyelt a törvények és kir. rendeletek végrehajtására; ellenőrízte a törvényhatóságok müködését; hatáskörébe tartozott a közoktatás, a kereskedelmi, gazdasági, közlekedési, posta, és úrbéri ügyek legfőbb vezetése s a közrendőrségi hatalom. A királyi és kanczelláriai rendeletek a helytartóság útján küldettek a hatóságokhoz, de maga a helytartótanács is bocsátott ki intézvényeknek nevezett rendeleteket. Állott a helytartótanács az egyházi, főúri és nemesi rendből kinevezett 22 tanácsosból, kik az ügyek szerint szakosztályokba és bizottmányokba voltak beosztva.

E két kormányszék hatásköre nem terjedt ki Erdélyre, mert Erdély valamint törvényhozási, úgy kormányzati tekintetben is el volt választva Magyarországtól, s külön kormányszékei voltak: I. Leopold óta az erdélyi udvari kanczellária Bécsben, és az erdélyi kormányzóság, mely Kolozsvárott székelt.

c) Mint külön kormányszék állott még fön a magyar udvari kamara, melynek hatáskörébe tartozott a közjövedelmek igazgatása, nev.: a koronai és kincstári javak, só- és bánya-

jövedelmek kezelése. Önállósága azonban e kormányszéknek a törvények daczára tényleg nem volt.

III. A vidéki kormányzat a megyei és kir. városi intézményben összpontosult. Az országnak vármegyékre való osztása már Sz. István király alatt megtörtént. Kezdetben a vármegyék főleg honvédelmi czélra szolgáltak; midőn azonban a várszerkezet bomlásnak indult, a megye is lassanként közigazgatási kerületté változott át. A várispán főispánná, a várispán udvarbirája alispánná lett; előfordulnak már nemesek birái vagy a szolgabírák *) és I. Mátyás óta az esküdtek. A főispánt mindig a király nevezte ki, az alispánt pedig kezdetben a főispán; később azonban az alispánt és a többi alsóbb tisztviselőket a megye közönsége választotta. A megye közönségéhez tartoztak kezdetben a nem nemes lakosok is; de ezek lassanként kiszorúlnak a megye kormányzatából és a jobbágyrendűek teljesen a földesurak hatósága alá kerülnek. A polgári elem pedig, mely városokban lakott, a megyei hatóságtól független közönségeket alkot, melyeknek területén önállólag — csupán a királynak alárendelve — gyakorolja községi ügyeiben az önkormányzati és a biráskodási jogokat.

A megyék önkormányzati élete jelentékeny előhaladást tesz a vegyes házakbeli királyok alatt. Gyakran tartatnak megyegyűlések, melyek a közigazgatási teendők fölött tanácskoznak s a törvények végrehajtásáról gondoskodnak. Majd országos politikai jogokat is gyakorolnak a megyék, nev.: a megyegyűlések országos ügyek fölött is tanácskoznak s megválasztják az országgyűlési követeket.

Teljes fejlettségre azonban a Habsburg-királyok alatt jutottak a megyék, midőn a nemzet politikai életének tevékenysége főleg a megyei gyűlésekre volt szorítva. Ez időszakban a megyék gyakran országos jelentőségű ügyeket is intéztek el saját körük-

---

*) E név megértéséhez szükséges tudni, hogy azon kor nyelvén a nemesek a király szolgáinak hívattak, és így a szolgbiró név annyit jelent, mint a király szolgáinak, azaz: a nemeseknek birája.

ben, pl. : szükség esetében részletes nemesi fölkelést is rendeltek el. Ezen kivül ügyeltek az ország alkotmányának föntartására és megvédésére, a mit részint úgy eszközöltek, hogy országgyűlési követeiknek kötelező utasításokat adtak, részint pedig úgy, hogy a kormány törvénytelen rendeletei ellen fölírtak, s azok végrehajtását meg is tagadták. A megye tisztviselői karában most már a legfontosabb szerepet az alispán viszi, mint a megyei önkormányzat vezetője; a főispánság méltósággá változott át, s a királyok egyes családoknak bizonyos megyékben örökös főispánságot adományoznak.

A kir. városok a perek fölebbezése tekintetében kétfélék valának, u. m. tárnoki és személynöki városok; amazok a tárnokmester, emezek a királyi személynök joghatósága alá voltak rendelve.

Külön közigazgatási területeket alkottak az u. n. szabad kerületek, mint a jász-kunok, a hajdúk, a XVI. szepesi városok kerülete, melyek szintén önkormányzati hatóságot gyakoroltak. Ezeknek, valamint az erdélyi székely és szász székeknek saját nevezetű tisztviselőik voltak, mint fő- és alkapitányaik, fő- és alkirálybiráik.

IV. A mi az igazságszolgáltatás ügyét illeti, általában véve, mint föntebb megjegyeztük, a közigazgatás és a biráskodás régen, s még 1848 előtt is, nem volt egymástól határozottan elválasztva: sőt inkább az országos kormány főtisztviselői, nemkülönben, mint a megyei tisztviselők, egyúttal biráskodási hatósággal is voltak fölruházva.

a) Már első királyaink alatt fönállott a királyi udvari törvényszék (curia), melynek tagjai voltak: a négy fő-zászlósúr, s az esztergomi érsek, mint a király törvényszéki helyettese; ha pedig az esztergomi érsek sem jelenhetett meg, akkor személynök által helyettesítette magát. Így állott elő a királyi személynök tiszte, a ki aztán egyik országos nagy-biróvá lett a nádor és az országbiró mellett. A nádor azonban a 15. század végéig nemcsak a királyi udvari törvényszéken biráskodott,

hanem az ország egyes részeit, a megyéket is fölkeresvén, ott törvényszéket hírdetett, és itélt különösen a bűnügyekben.

b) 1723-ban a főtörvényszékek új szervezetet nyertek. Ugyanis a királyi curia két részre oszlott, u. m. hétszemélyes táblára és királyi itélő-táblára. A hétszemélyes tábla volt az ország legfőbb birósága, hová a perek utolsó folyamodásban vitettek; elnöke volt a nádor s ennek akadályoztatása esetén az országbiró, vagy a zászlós-urak valamelyike. Eleinte csak 7 tagból állott, később azonban tagjainak száma végül 32-re szaporíttatott. A királyi ítélő tábla szintén fölebbviteli, de némely fontos perekben első folyamodású törvényszék vala. Elnöke volt a királyi személynök. — A tárnoki városoktól a perek fölfolyamodásban a tárnoki székhez, a személynöki városoktól a személynöki székhez vitettek. E főtörvényszékekhez sorakozott Horvátországban a báni tábla a bán elnöklete alatt, honnan a fölebbezés egész 1848-ig a m. kir. hétszemélyes táblához ment.

c) Az alsóbb biróságok a megyei intézménynyel állottak kapcsolatban. Eleitől fogva volt a várispánok és az alispánoknak, s a szolgabiráknak az esküdtekkel biráskodási hatalmok is. Még inkább kifejlett a megye igazságszolgáltatási joga és hatásköre, midőn I. Mátyás megszünteti a nádor által megyénként tartatni szokott törvényszékeket. A megyék a biráskodási teendők teljesitésére u. n. táblabirákat választottak, kik az alispán elnöklete alatt alkotják ezentúl az állandó megyei törvényszékeket. E mellett megmaradt az alispán, a szolgabirák és esküdtek birói joga is az illetőségök alá tartozó ügyekben. A szabad kir. városoknak megvoltak saját törvényszékeik. A paraszt sorsú honlakosok fölött első sorban saját földesurok itélt az úri széken, melynél azonban a szolgabirónak és esküttnek is jelen kellett lennie.

9. §. A magyar állam régibb alaptörvényei.

Alaptörvényeknek nevezzük azon legfontosabb törvényeket, melyek az ország alkotmányának alapelveit, az uralkodás

és kormányzás módját s az állampolgároknak az állam irányábani leglényegesebb jogviszonyait szabályozzák és foglalják magukban. Ezek tehát a többi törvények közől nem alakjok, vagy létrejövetelök különös módja által, hanem tartalmuk kiváló jelentőségénél fogva tűnnek ki. A magyar alkotmány ugyan, mint a történelmi fejlődés eredménye, nem csupán ez alaptörvényekből épült föl, de ezek képezik annak mintegy alapköveit és főntartó oszlopait. Mi az alaptörvények közől is a legfontosabbakra szorítkozván, ilyenekül megemlítjük a következőket:

1. Az etelközi szerződés (ős, vagy: vérszerződés), mely alakjánal fogva nem törvény ugyan, hanem szerződés; de tartalmánál fogva kitűnő fontossággal bir, sőt a magyar alkotmány kiinduló pontját képezi, s azon főalapelveket foglalja magában, melyekre az alakuló magyar állam szervezete állíttatott. Az első pont kimondja az Árpád-család fiutódainak a vezéri méltóságra való jogát, de egyszersmind föntartja a nemzetnek szabad választási jogát e család körén belül. Az Árpádokhoz való ragaszkodás eredményeül tekinthető, hogy azok fiutódainak kihalta után (1301.) is az Árpád-házbeli leányok utódai közől választotta a nemzet királyait, s azután is rendesen ragaszkodott az egyszer megválasztott király családjához; úgy hogy a trón betöltése folyvást az örökléssel vegyes választás utján történt 1687-ig, a mikor a Habsburgok fiágának elsőszülöttség szerinti öröködése törvényileg kimondatott. A második pont meghatározza, hogy a mit a nemzet tagjai közös erővel szereznek, abból senki ki ne zárassék; mely határozatban azon elvet szentesítették őseink, hogy az elfoglalandó ország földje nem képezheti a fejedelemnek magán tulajdonát, s a nemzet tagjai nem mint a fejedelem hűbéresei, hanem mint szabad tulajdonosok fogják birni az általok megszállt földeket. A harmadik pont a nemzetnek azon jogát állapítja meg, melynél fogva a közügyek intézése és vezetése a nemzet főbb embereinek befolyásával és részvétele mellett történik; a mi valóban alkotmányunknak mindenkor legfőbb elvét és jellemvonását képezte. A negyedik pont szerint, annak, ki a fejedelem személye iránt hűtlen lenne, vagy egyenetlenséget okozna a vezér és annak rokonai közt, vére on-

tassék. Későbbi törvényeink a hütlenséget szintén fej- és jószágvesztéssel büntetik. Az ötödik pont a fejedelemre mond átkot, ha e szerződést megszegné. Történelmünkben nem is hiányoznak példák arra, hogy a nemzet megbüntette törvényszegő királyait; az arany-bulla ellenállási záradéka is e jogból indult ki.

2. Az arany-bulla, melyet 1222-ben II. Endre adott ki, egyike a honpolgárok jogait biztosító alaptörvényeknek. Nem tartalmaz ez egyébiránt új intézkedéseket és új jogokat, hanem a régieket — melyek az Endre uralkodása alatti zavarok miatt már veszendőben voltak — újra megerősítette és írott oklevélbe foglalta, s így erősebb biztosítékkal látta el. Tartalmából megemlítjük a következő legfontosabb pontokat: a) A király a nemeseket valamely hatalmas úr kedveért le nem tartóztathatja s el nem fogathatja, hanemha azokat kellő módon megidézték és a törvény rendes útján elmarasztalták. E törvény védelmezi a személyes szabadságot, melylyel ma már nemcsak a nemesek, hanem minden állampolgárok birnak. b) A király a nemesek birtoka után semmiféle adót nem szedet. Ebben a nemesség adómentessége van kimondva, mely kiváltságához hosszú időkön keresztül ragaszkodott a nemesi osztály, mígnem 1848-ban önként lemondott róla. c) Ha valamely nemes fiörökös nélkül hal el, birtokának egy negyede leányáé (vagy leányaié) legyen, a többiről pedig szabadon rendelkezhetik. Ebben foglaltatik a tulajdon szabadságának elve, mely később N. Lajos alatt az ősiség behozatala által nevezetes megszorítást szenvedett, míg az 1848-ki törvények ismét érvényre juttatták. d) A nemesek azon esetben, ha ellenség tör az országra, személyesen tartoznak katonáskodni; ellenben külföldi hadjáratra nem kötelesek menni, ha pedig önként mennek, a király viseli költségeiket. e) Ha a király az ország törvényeit és a nemesek jogait megszegné, akkor a nemesek összesen és egyenként fegyverrel szegülhetnek a királynak ellen, a nélkül, hogy azért hütlenségi bünt követnének el. Ez a (31-ik) pont, az arany-bulla zárpontja, mely ellenállási záradéknak is neveztetik, igen nagy és kivételes jogot adott a nemesség kezébe, s épen azért sok zava-

rokra is nyujtott alkalmat. Az 1687. évi országgyülés szüntette azt meg.

3. Az arany-bullát Nagy Lajos király megerősítette az 1351. évi országgyülésen, de azon pont kivételével, mely az egyenes fiutódok nélkül elhalt nemesnek szabad rendelkezési jogot adott birtokai fölött. E rendelkezési jog megszüntetésével Lajos megalapitá az ősiséget (l. 6. §. V. c.)

4. A Habsburg-királyok eleitől fogva arra törekedtek, hogy a magyar nemzet ismerje el nem csak a Habsburg-családnak a magyar királyi trónhoz való jogát, hanem egyszersmind a király-választási jogról lemondván, fogadja el a trónnak az elsőszülött örökösödése útján leendő betöltését is. E törekvés eleinte akadályokra talált, mert a nemzet ragaszkodott azon jogához, hogy a trónt az uralkodó család tagjai közől való választás útján töltse be. Midőn azonban I. Leopold alatt az ország nagy része megszabadult a török uralom alól, és Buda visszavétetett: a nemzet az 1687. évi országgyülésen elfogadta a Habsburg-ház fiágának elsőszülöttség szerinti örökődését. E törvény (1687 : 2. és 3. tcz.) értelmében a magyar korona I. Leopold után illeti annak elsőszülött fiát I. Józsefet és annak férfiutódait mindenkor az elsőszülöttség rendje szerint; ha pedig I. Józsefnek férfiutódai nem volnának, a korona annak testvérére Károlyra s illetőleg ennek férfiutódaira fog szállani. Ha végre mind I. József, mind III. Károly férfiutódai kihalnának, a nemzet ismét visszanyeri szabad királyválasztási jogát. Meghatároztatott azonban ugyanekkor, hogy a trónörökös tartozik magát az ország határain belül megkoronáztatni, hitlevelet adni, s az ország törvényeinek megtartását esküvel igérni.

I. Leopold után fia I. József már mint örökös király lépett a trónra 1705-ben; de már 1711-ben fiutódok nélkül halván el, utána testvére III. Károly foglalta el a trónt; de ennek sem volt figyermeke, csak egy leánya Mária Terézia, s így közel állott az az időpont, a mikor a nemzet szabad választás útján teszi választott királyának fejére a koronát. Akkor azonban egy újabb szerződés köttetett király és nemzet között a trónöröklésre nézve, s e szerződést tartalmazza az 1723 : 1. és 2. tcz.

5. Az 1723. évi országgyűlésnek 1-ső és 2-ik törvényczikkét pragmatica sanctiónak nevezik. E törvényczikk által a magyar koronához való öröklési jog a Habsburg-ház nőágára is kiterjesztetett oly módon, hogy első sorban örökösödnek a III. Károly leányának (Mária Tereziának) mindkét nembeli utódai; ezek kihalása után másod sorban az I. József leányaitól leszármazó mindkét nembeli utódok; végre ez ágnak is teljes hihaltával az I. Leopold leánygyermekeinek mindkét nembeli törvényes utódai. A fiutódok mindenik ágban elsőbbséggel birnak a nők fölött, s ennélfogva nő csak azon esetben juthat trónra, ha azon ágban fimaradék már nincs; azonban a trónra jutott nő maradékai közt ismét a férfiutódok elsőségi joggal birnak a nők fölött. Minden esetben pedig a trónöröklés az elsőszülöttség rendje szerint történik olyképen, hogy míg az elsőszülöttnek leszármazó fimaradékai vannak, addig az öröklés az ifjabb (másod, harmadszülött) ágak ivadékaira nem szállhat át; tehát, ha a trónörökös még atyja életében elhal, de fiutódot hagyott maga után: ez az utód örökli a király halálakor a koronát, nem pedig az elhunyt trónörökös öcscse. *) Ha pedig e három leányág (t. i. III. Károly, I. József és I. Leopold leányainak utódai) mindegyike mind fi-, mind nőutódaiban kihalna, a nemzetre ismét vissza fog szállani a királyválasztási jog. — E törvény értelmében 1740-ben Mária Terézia örökölte a magyar koronát, ki Ferencz István lotharingi herczeghez menvén nőül, a habsburg-lotharingi háznak lett ősanyjává, mely családnak fitagjai a trónöröklési törvény rende szerint viselik azóta Sz. István koronáját.

A pragmatica sanctio a leányágak öröklési jogának megállapításán kivül meghatározza, hogy a magyar korona országait és a többi örökös (osztrák) tartományokat mindenkor ugyanazon fejedelem együtt föloszthatlanul és elválaszthatlanul birandja, minél fogva nem lehetséges, hogy az uralkodó háznak más tagja

---

*) Az itt elmondottak grafikai szemléltetése a növendékek előtt nagyon ajánlatos. Vegyen föl a tanitó egy többfelé elágazó családfát, megkülönböztető jegygyel jelölve a fi- és a nőivadékokat.

legyen magyar király, mint a ki az osztrák örökös tartományok fölött uralkodik. Ezzel alapíttatott meg Magyarország és az osztrák örökös tartományok közt azon fölbonthatlan kapcsolat, melyet az uralkodó személye közvetít, mindaddig, mig a kijelölt nőágakból leszármazó utódok vannak.

Ezeken kivül a pragmatica sanctio ismét kimondja, hogy a trónra lépő király tartozik magát megkoronáztatni, királyi hitlevelet adni és esküt tenni az alkotmány megtartására.

6. Miután II. József a pragmatica sanctio határozatai ellenére nem koronáztatta meg magát, s tiz éven keresztül alkotmánytalanul uralkodott: halála után az 1790—91-ki országgyűlésen szükségesnek látszott oly törvényeket hozni, melyek által szorosabban meg legyen határozva a koronáztatás kötelessége, valamint az is, hogy Magyarországot rendeletekkel és császári parancsokkal, vagy az osztrák örökös tartományok módjára nem szabad kormányozni. Így jöttek létre az akkor uralkodó II. Leopold király szentesítésével a következő sarkalatos törvények:

a) Kimondatott (1791 : 3. tcz.), hogy jövőre az elhunyt király halála napjától hat hónap alatt a törvényes trónörökös tartozik magát megkoronáztatni; időközben is azonban az örökös király élvezi az alkotmányszerü királyi jogokat, s az állampolgárok az uralkodó iránti köteles hűséggel tartoznak viseltetni iránta; de a törvényszentesítésnek, kiváltságok osztogatásának joga csak a törvényesen megkoronázott királyt illeti;

b) hogy (1791 : 10.) Magyarország szabad, független és semmi más országnak alá nem vetett állam, mely saját alkotmánynyal bir, s azért saját törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára kormányozandó és igazgatandó;

c) továbbá (1791 : 12.), hogy Magyarországon a törvények hozásának, magyarázásának és megszüntetésének joga a törvényesen megkoronázott királyt és az országgyűlést közösen illeti;

d) végre (1791 : 13.), hogy a király minden harmadik év-

ben, és szükség esetén hamarább is tartozik összehívni az ország rendeit országgyűlésre.

10. §. A magyar állam újabb alaptörvényei.

Legmélyebbre-ható s legfontosabb átalakítások történtek állami intézményeinkben az 1825. évtől fogva, a mikor a nemzet átlátta, hogy elmellőzhetlen föladat az alkotmányt reformálni, a korszellem követeléseivel megegyeztetni s a változott viszonyokhoz illeszteni. Az ezen időszak alatt tartott országgyűlések nevezetes lépéseket is tettek ez irányban. A magyar nyelv emeltetett hivatalos nyelvvé a latin helyett (1832/6 : 3. és 1844 : 2. tcz.); az úrbér kedvezőbben szabályoztatott (1832/6 : 4—8. tcz.), s a jobbágyoknak megengedtetett, hogy földesurokkal való szabad szerződés utján magukat az úrbéri terhek alól örökre megválthassák (1840 : 7. tcz.); a nem-nemeseknek birtokszerzésre való képességét és minden közhivatalokra való alkalmazhatóságát kimondotta a törvény (1844 : 4. tcz.); a vallásfelekezetek egymáshoz való viszonya méltányosb szabályozást nyert (1844 : 3. tcz.). Alkotmányunkban leglényegesebb változást eredményeztek azonban, s mintegy határvonalt képeznek a régi és az új magyar állam közt:

1. Az 1847/8. országgyűlés által hozott alaptörvények, melyeknek legfontosabb határozatai a következők:

a) Felelős képviseleti kormány állíttatott föl (3. tcz.), melynek tagjait a király a törvényhozó testület többségének pártjából nevezi ki, s melynek mindenik tagja számot tartozik adni az országgyűlés előtt mindennemű hivatalos eljárásáról. Ő felsége a végrehajtó hatalmat e miniszterium által gyakorolja, s rendeletei, határozatai, kinevezései csak úgy érvényesek, ha azok az illetékes miniszter által aláírattak, ellenjegyeztettek. A felelős miniszterium hatásköre kiterjed az országos kormányzat minden ágára, azokra nev.: melyek addig a m. kir. udvari kanczellária, a m. kir. helytartótanács s a kir. kamara hatósága alá tartoztak, vagy legalább oda tartozniok kellett volna; s általában a polgári, egyházi, kincstári s honvédelmi ügyekben ő felsége a végrehajtó

hatalmat Magyarországon kizárólag a magyar miniszterium által gyakorolja. A kormány székhelyévé, s az ország fővárosává Budapest tétetett.

b) Az országgyűlést ő felsége minden évben összehívja Budapestre, s az országgyűlés a népképviselet elvére lesz fektetve (4. és 5. tcz.), azaz a törvényhozás képviselőházához — nem mint addig a nemesség és a városok követei, hanem — a nép képviselői hívatnak meg, kiket választókerületenként azon honpolgárok választanak osztály- és rangkülönbség nélkül, kik a törvényesen meghatározott választói kellékekkel birnak. A főrendi tábla egyelőre nagyobb részt előbbi szerkezetében tartatott fönn. A képviselők megbízatása három évre, azaz az országgyűlésnek három ülészakára szól.

c) Az úrbéri tartozások: a robot, dézma és pénzbeli fizetések eltörültettek (9. tcz.), s a jobbágyok teljes tulajdonjogot nyertek azon úrbéres földekhez, melyeknek addig csak haszonélvezeti jogában voltak. Kimondotta az 1848. törvényhozás azt is, hogy földesurak a jobbágyi tartozások megszüntetéséből eredő veszteségeikért az állam által kármentesíttessenek. Ezt azonban a bekövetkezett háborús viszonyok miatt nem lehetett akkor végrehajtani. Majd a forradalom legyőzetése után az absolutismus korszaka állván be, országgyűlések nem tartattak, s így a nemzet nem intézkedhetett ez ügyben; de a bécsi császári kormány rendelet (az 1853-ban kiadott úrbéri patens) útján szabályozta a földtehermentesítés módját, úgy hogy a földesurak elvesztett úrbéri jogosítványaik kiszámított értékének fejében kamatozó kötelezvényekkel elégíttettek ki; azon összeg, melyet e kötelezvények képviselnek, állami adósságot képez, s törlesztése az ország összes adózó polgárait terheli. — A papi tized a főpapság önkéntes és kárpótlás nélküli nagylelkü lemondása folytán megszünt (13. tcz.).

d) De fölszabadította az 1848-ki törvényhozás (15. tcz.) a nemesi birtokot is az ősiség kötelékeiből, megszüntetvén a nemesi földbirtok ősiségi korlátait, mi által a nemesek teljes rendelkezési szabadságot nyertek fekvő javaikra nézve.

e) Kimondatott a polgári egyenjogúság és a közteherviselés elve (8. tcz.), melynek következtében Magyarország minden lakosa egyenlő törvények alatt áll, egyenlő védelemben részesűl, s az adót és a közterheket mindenki különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viseli.

f) Szólás-, sajtó- és tanszabadság (18. és 19. tcz.) hozatott be.

g) Végre Erdély hosszas különállás után egyesíttetett az anyaországgal (Erdély uniója, 1848 : 7. tcz.). E törvény megvalósítása a forradalom után bekövetkezett viszonyok miatt meghiúsult ugyan, de az 1868 : 43. tcz. által végrehajtatott.

2. Az 1848-ki törvények határozatait kiegészítette s némely pontokban módosította az 1867. évi országgyűlés 12. törvényczikke. Hazánk ugyanis a pragmatica sanctio értelmében az osztrák örökös tartományokkal a fejedelem személye által közvetített kapcsolatban állván, e viszonyból önként erednek oly ügyek, melyek Magyarországot és Ausztriát egyenlően érdeklik, melyeket tehát egyenlő elvek szerint kell szabályozni és közös egyetértéssel elintézni. Ily ügyek : a két állam viszonya az idegen országokhoz, és a két állam védelmére szolgáló intézmények, azaz : külügy és a hadügy. E közös érdekű ügyekről s azok elintézése módjáról szól az 1867 : 12. tcz. (mely államjogunknak igen nevezetes pontját képezi, s róla alantabb fogunk bővebben szólni).

———

II. FEJEZET.

A magyar alkotmány mai rendszere.

ELSŐ RÉSZ.

Az ország területe.

11. §. A magyar állam és alkatrészei.

I. Magyar államnak a Sz. István koronája és a magyar király hatalma alatt álló országok összeségét nevezzük. A magyar állam két főalkatrészből áll, u. m. az anyaországból és a társországokból.

a) Az anyaország nevezet magában foglalja a szoros értelemben vett Magyarországot, vagyis a Királyhágón inneni részt; azután Erdélyt, azaz a Királyhágón túl fekvő országrészt; továbbá a volt Határőrvidék azon kisebb felét, mely az erdélyi határtól a Duna mentében a Száva torkolatáig, Krassó, Temes, Torontál és Bács megyéktől délre terült el; végre Fiume városát és kerületét.

b) Társországok nevezete alatt értjük a horvát-szlavon-dalmát királyságot, mely áll a horvátországi és szlavoniai megyékből és a volt Határőrvidék azon részeiből, melyek a Száva torkolatától nyugotra az adriai tengerig terültek el. Dalmatia még nem csatoltatott vissza Sz. István koronája területéhez, hanem tényleg az osztrák császársághoz tartozik mind törvényhozás, mind kormányzás tekintetében.

Horvát-Szlavon-Dalmátország azon közjogi viszonyához képest neveztetik „társországok“ czimmel, a melyben Magyarországhoz áll. A Sz. István koronájával megkoronázott magyar király egyúttal a társországoknak is királya, a nélkül, hogy ma-

gát még külön meg kellene koronáztatnia; ugyanazon koronázási hitlevél állapíttatik meg a társországok számára is, de horvát nyelven is kiadatik. Azonban a törvényhozás és közigazgatás tekintetében Horvátországnak*) van (az anyaországgal kötött egyezmény alapján, mely az 1868 : 30. és az 1873 : 34. t. czikkben foglaltatik) bizonyos mérvű önállósága, autonomiája. Kiterjed ez önállósága a beligazgatás, a vallás és közoktatás s az igazságszolgáltatás ügyeire, melyekre nézve saját országgyűlésén hoz törvényeket és saját kormánynyal bir, mely azon ügyek igazgatását vezeti. Egyéb kormányzati ágak, nev.: a honvédelem, az adó- és pénzügy, a közlekedés, az ipar, kereskedelem és földművelés tekintetében pedig a társországok az anyaországgal közös törvényhozás és kormányzás alatt állanak. Annálfogva ez ügyekben Sz. István koronája összes országai számára a magyar országgyűlés hoz törvényeket, de a horvát országgyűlés is 34 követet küld a magyar törvényhozó testületbe; s ugyancsak e közös ügyek igazgatása Horvátország területén is az illető magyar miniszterek föladatához tartozik.

II. Erdély visszonya az anyaországhoz különböző időszakokban különböző változásokon ment keresztül. A honfoglaláskor Töhötöm vezér által hódíttatván meg, ez alatt s ennek utódai alatt némi különállást foglalt ugyan el, de azért a magyar fejedelmek fönhatósága alatt s mint az ország kiegészítő része volt, míg I. István király 1002-ben II. Gyula erdélyi fejedelmet, ki a pogányság érdekében lázadást támasztott, leverte, s Erdélyt teljesen bekebelezte az országba. Innen kezdve 1526-ig nem képezett Erdély külön álló országot, bár némely közigazgatási sajátságai voltak, s az egész tartomány élén a király által kinevezett vajda állott. 1526. után az I. Ferdinánd és János király közt folyt harczok következtében — Magyarországnak némely tiszántúli részeivel együtt — külön vált az anyaországtól, mint Zápolya János uralma alatt álló ország. E tényleges különválást a két király közt 1538-ban kötött nagyváradi béke megerősítette. Ettől kezdve (leszámítva nehány évi időközt, midőn egy izben I. Fer-

*) Rövidség okáért szokásos olykor a Horvátország nevet használni Horvát-Szlavon-Dalmátország helyett.

dinánd, más izben Rudolf alatt rövid időre a magyar király hatalma alá került vissza) Erdély saját választott fejedelmei s török véduralom alatt álló külön országot alkotott 1690-ig. Ekkor, I. Leopoldnak a török ellen vívott győzelmes harczai következtében, ismét a magyar király hatalma alá került ugyan vissza, de Magyarországba nem kebeleztetett be, hanem egy Kolozsvárott székelő erdélyi kormányzóság, s később azon kivül egy Bécsben székelő erdélyi kanczellária útján az anyaországtól elkülönítve kormányoztatott, valamint saját országgyűléssel is birt. M. Terézia nagy-fejedelemség czímmel ruházta föl Erdélyt. Azonban mind Magyarország, mind Erdély óhajtotta és több ízben sürgette az egyesítést — uniót — a mi aztán 1848-ban mindkét ország törvényhozása által (a pesti országgyűlés 7. tcz. és a kolozsvári 1848 : 1. tcz. által) ki is mondatott. Az egyesülés valósítását azonban az alkotmányos életnek bekövetkezett fölfüggesztése megakadályozta, s csak az 1868 : 43. tcz. által lőn az foganatosítva. Azóta Magyarország és Erdély mind törvényhozás, mind kormányzás tekintetében teljesen egy államtestet képez.

III. Katonai határőrvidéknek neveztetett az ország déli részén azon földterület, mely Erdélytől kezdve a török határ hosszában, a Duna és Száva mentén a tengerig nyúlik el. Ez a földterület a 16. 17. és 18. századok folyamában több izben eszközölt szervezés után alakíttatott át határőrséggé, s azon időkben az ország védelmi vonalát képezte a török hatalom ellen, s azért lakossága a polgári közigazgatás alól kivétetvén, katonai lábon és katonai kormány alatt állott. Miután azonban rendeltetésének oka, a törökök részéről fenyegető veszély, már régen megszűnt: ő felsége és az országgyűlés (több rendbeli legfelsőbb rendelet, s az 1868 : 30., s az 1873 : 27, 28, 29 és 30. tcz. által) elhatározta a határőrvidékek polgárosítását, a mely szerint ezek kivétetnek a katonai igazgatás alól, egyesíttetnek az országgal, s lakosai épen úgy a polgári törvények és hatóságok alá rendeltetnek, mint az ország többi részei. E végből a határőrvidék két részre osztatott, úgy hogy a kettőt a Duna választja el. Az egyik rész a keleti, közvetlenül Magyarországba kebeleztetett, és már egészen polgárosítva van. E résznek egyik darabjából kihasították az új Szörény vármegyét; többi darabjai pedig Krassó, Temes, Torontál és Bács megyékhez csatoltattak. A határőrvidék nyugoti nagyobb fele

a horvát-szlavon királyságba kebeleztetett be; de e részben a polgárosítás nincs még teljesen keresztülvíve.

IV. Fiume városa és kerülete, mely még három községet foglal magában, Mária Terézia királynő adományozása folytán került a magyar korona birtokába. A szabad kereskedelmi várossá nyilvánított Fiume egy magyar kormányzó alatt teljesen bekebeleztetett Magyarországba; kormányzója a főrendek táblájánál, követei pedig a karok és rendek táblájánál nyertek ülést és szavazatot. Ily viszonyban volt Fiume 1848-ig, a mikor erőszakosan elszakíttatott Magyarországtól, és törvényellenesen Horvátországhoz kapcsoltatott. Az alkotmány visszaállítása után szintúgy maga Fiume városa, mint az anyaország hangosan követelte a visszacsatolást, a mi az 1868 : 30. tcz. által meg is történt oly föntartással, hogy a magyar és horvát törvényhozás együtt később fog véglegesen határozni Fiume felől. Addig is azonban a törvény Fiume városát és kerületét a magyar koronához csatolt külön testnek nyilvánítja, mely a magyar miniszterium által kinevezett kormányzó hatósága alatt áll, kormányzója és képviselője által a magyar országgyűlésen részt vesz, törvénykezési tekintetben a magyar kir. itélő tábla és a m. kir. curia, mint főtörvényszékek alá van rendelve.

V. Horvátország és Szlavonia nevezete alatt hajdan — a török hódítást megelőzött időkben — egészen mást értettek, mint ma. A régi Horvátország alatt ugyanis azon földrészt kell értenünk, mely a Kulpa és Unna között, azután az Unnától délre a mai Török-Horvátországban, s onnan nyugotra as adriai tengerig terült. Ez ország még az első Árpádok alatt önálló, és saját nemzeti királyokkal biró állam volt, mígnem Sz. László és Kálmán királyok állandóan a magyar birodalomhoz kapcsolták. Mint kapcsolt rész állott állami közösségben Magyarországgal a mohácsi vész koráig; birt bizonyos autonomiával; saját bánjai alatt tartományi gyűléseket tartott, s ezeken az országos (magyar állami) törvényekkel nem ellenkező szabályokat alkothatott. Közigazgatási szervezete is nagyon különbözött Magyarországétól; megyéi (Vinodol, Modrus, Brebir, Busán, Dresnik, Tinnin, Zeng, Szluin, Licca, Corbavia stb.) nem voltak törvényhatóságok, hanem egyes hatalmas családok hatalma alatt álló területeket képeztek. Mindazáltal ez autonomiája és különböző szervezete mellett

is Horvátország szorosan a magyar államhoz volt fűzve; bánjait a király nevezte ki, még pedig született magyarokból; a magyar törvények uralma kiterjedt Horvátországra is, és követei részt vettek a magyar országgyűlésen; saját biróságaiktól a magyar főtörvényszékekhez történt a fölebbezés. Ez a régi Horvátország a törökök által majdnem egészen elfoglaltatott, s még a karloviczi béke után is csak kisebb része került vissza a magyar korona alá; ez a visszakerült rész katonai határőrvidékké alakíttatott, s olyanul maradt fön a legújabb időkig; a régi Horvátország neve és jogai pedig lassanként a régi Szlavoniára ruháztattak át.

A régi Szlavonia magában foglalta a mai Zágráb, Varasd, Kőrös és Bellovár megyéket, a volt Határőrvidék egy részét s még a mai Török-Horvátország egy darabját is. E terület a honfoglalás óta Magyarországhoz tartozott, mint annak kiegészítő része mind törvényhozási, mind igazságszolgáltatási és kormányzati tekintetben. Megyéi is ugyanoly szervezettel birtak, mint a magyarországiak. Neveztek ugyan a királyok Szlavonia élére is bánokat, s a szlavon megyék öszszesen is tartottak ugyan közgyűléseket, de azért a régi Szlavonia külön tartomány jellegével soha sem birt, hanem az anyaországhoz való kapcsolata olyanforma természetű volt, mint Erdélyé a mohácsi vészig. Történt azonban, hogy a török hódítás idejében a régi Horvátország török hatalom alá kerülvén, lakosai közől legtöbben az akkori Szlavoniába települtek át. s lassanként e területre ruházták át régi hazájok nevét is, a mit elősegítettek a viszonyokkal nem ismerős katonai hatóságok is, melyek a mohácsi vész után, kezdetben amaz országrészek védelme végett, később pedig a határőrvidék szervezése után állandóan kezökben tartották ama vidékek nagyobb részének kormányzatát. A névvel együtt a lakosság Horvátország jogait is igyekezett átruházni Szlavoniára, a mi — a bécsi kormány által elősegíttetve — csakugyan sikerült is, s a 18. század elejétől fogva a régi Szlavonia Horvátország nevével és jogaival élvén, többé már nem kiegészitő, hanem kapcsolt részévé lett Magyarországnak.

Mint Szlavoniára Horvátország neve és államjogi viszonya, hasonló törvénytelen úton ruháztatott át Szlavonia neve némely szomszéd vidékekre. Az a terület ugyanis, melyet ma Szlavoniának nevezünk, s mely Szerém, Verőcze, Pozsega és a régi Valkó megyéket fog-

lalja magában, a honalapítástól kezdve a mohácsi vészt követő időkig folyvást közvetlenül Magyarországhoz tartozott, s ezen drávántúli megyék jogi állásukra nézve miben sem különböztek a többi magyar megyéktől; Szlavonia nevet pedig egyátalában nem viseltek. A mohácsi vész után e megyék is török uralom alá kerültek; midőn pedig az alól a karloviczi béke (1699.) következtében fölszabadultak: nem nyerték vissza régi megyei szervezetöket, hanem egy darabig határőrvidéki területet képeztek. Az országgyűlések többszörös sürgetése daczára elmaradt a drávántúli megyék rendezése, míg nem végre a mult század közepe táján (1745.) az udvar által horvátokból összeállított és kiküldött bizottmány teljesíté a rendezést, úgy hogy Valkó megye határőrvidéki területnek maradván, Szerém, Verőcze és Pozsega megyék a horvát bán hatósága alá rendeltettek. E törvényellenes eljárásba a magyar országgyűlés nem egyezett bele, s a nevezett megyéket 1848-ig folyvást magyar megyéknek tekintette; de mivel a bán hatósága azokra a mult század közepe óta csakugyan folyvást kiterjedt, kezdték ama megyékre alkalmazni a Szlavonia elnevezést, mivelhogy a valódi Szlavoniát már úgyis Horvátországnak hitták. Ily viszonyban állottak fön a nevet cserélt egykori szlavon és drávántúli magyar megyék 1848 előtt. A bekövetkezett absolut kormányrendszer teljesen elszakította Horvátországot és Szlavoniát Magyarországtól, s külön tartományként igazgatta. Az alkotmány visszaállítása után 1868-ban létesült Magyarország és a nevezett országok közt azon egyezmény (30. tcz.), mely által Horvát-Szlavonországok ismét kapcsolatba jöttek Magyarországgal, mint igen széles körű önhatósággal felruházott társországok, s ez által egyszersmind a 18. század óta tényleg fönállott névváltozások is törvényi szentesítést nyertek. Ezek szerint a mai Horvát-Szlavonország a volt Határőrvidék hozzájutott darabját is beleértve, áll a régi drávántúli magyar megyékből, a régi Szlavonia területéből (kivéve némely részt, mely Törökország hatalmában maradt) s végre a régi Horvátország területének csak csekély megmaradt töredékeiből. Ugyancsak az 1868-ki törvény szerint a társországokhoz tartozik Dalmátország is, mihelyt a magyar koronához visszacsatoltatik.

VI. Dalmátia Kálmán király hódítása által került, mint kapcsolt rész, a magyar államhoz, és a régi Horvátországéhoz hasonló

autonomiával birt. Birtoka fölött a magyar korona gyakori háborúkat volt kénytelen folytatni hol a görög császárság, hol Velencze ellen. Végre, miután hazánknak a török hatalom ellen kellett egész erejét fordítni, csakugyan Velencze hatalma alá került Dalmátiának legnagyobb része, s ott is maradt 1797-ig, midőn a hatalmas köztársaság I. Napoleon fegyverei által megdőlt. Ezután ismét visszakerült a magyar király (I. Ferencz) birtokába, de a magyar korona alá — az országgyűlések folytonos sürgetése daczára — nem kapcsoltatott vissza, s tényleg ma is az osztrák császársághoz tartozik.

VII. A magyar szent korona főúri hatalma alatt a nevezett országokon kivül egykor még több más ország is állott, mint hűbéres országok vagy tartományok. Ilyenek voltak: Bosnyák- (Ráma), Szerb- és Bolgárországok, Galiczia (Halics) és Lodoméria, Moldva- (Kunország) és Oláhország. Ezeknek viszonya a magyar államhoz abban határozódott, hogy saját fejedelmekkel, törvényekkel és kormányzattal birtak ugyan, de fejedelmeik a magyar király fővédúri jogát elismerték, s a fejedelmi széket csak a király jóváhagyása mellett foglalhatták el, évi adót fizettek és fegyveres erőt állitottak a király zászlói alá. E melléktartományok különböző időkben, legtöbb a török hatalom terjeszkedése folytán, estek el a magyar koronától, s ma már történeti ide tartozásuk emlékét csak a király teljes czime tartja fön, s azon szokás, hogy koronázáskor ez országok czimereivel ellátott zászlók is vitetnek a király előtt.

12. §. A magyar állam czímere, színe és lobogója.

Magyarország jelenlegi czímere századok folytán alakult meg. Az Árpádok alatt még nem volt állandó országos czímer; de már a vegyes házakból származott királyok alatt a mai czímer használtatik, azonban vagy nyilt koronával fölötte, vagy épen korona nélkül; jelenlegi alakjában volt már meg a Habsburg-királyok alatt, de helytelenül a császári kétfejü sassal egyesítve használták. A magyar czímer egy hosszában kétfelé osztott vörös paizs, melynek jobb felén (a szemlélőtől balra) négy vízszinirányban futó ezüstfehér szalag (négy folyó) látható; a másik felén három zöld halom fölött (Tátra, Fátra, Mátra) arany koronából kiemelkedő kettős kereszt áll. A paizs fölött van elhelyezve

a magyar szent korona. E czímer országos tekintélyű, s mint ilyen használtatik a pénzeken, államhivatalok pecsétein, középületeken. A magyar állam czimerét képezi az anyaországnak most leirt czimere, körülvéve a társországok s az egykori tartományok czímereivel.

A czímerben előforduló három főszín: a vörös, fehér, zöld, képezi az ország színét, melyekből a magyar lobogó is össze van téve. A magyar lobogó hosszúkás négyszög alakú, s rajta egyenlő széles vízirányos csíkokban húzódik fölül a vörös, alul a zöld, és közepén a fehér szín. E lobogó, minden egyéb színek kizárásával, egyedül használandó Magyarország területén, kivéve a közös hadsereget, melynek körében a császári és királyi család színei törvényesen el vannak fogadva. Külön lobogója van az osztrák-magyar monarchiának is; a mely lobogó a tengeri kereskedelmi hajókon használtatik, s Ausztria és Magyarország színei és czímereiből van egyesítve.

A társországok, Horvát-Szlavon-Dalmátország saját határaik közt és autonom belügyeikben saját czímeröket használhatják, de a Sz. István keronájával födve. Magyarországgal közös ügyeik körében azonban a magyar czímerbe illesztett horvát-szlavon-dalmát czímer használtatik, s a magyar törvényhozás házára, melyben a közös ügyek tárgyaltatnak, a magyar lobogó mellé fölhúzatik a társországok lobogója is, mely vörös, fehér, kék színű.

Erdélynek, miután az anyaországgal egyesíttetett, régi czímere mégszűnt. E czímer csakis akkor keletkezett, midőn a mohácsi vész után Erdély külön országgá lett; még pedig az erdélyi három nemzet (magyar, székely, szász) czímereiből alaknlt. Állott pedig az így alakúlt czímer egy paizsból, melyet egy vízszintes vörös vonal két egyenlő részre oszt. A paizs mezeje kék, s a felső rész jobb szögletében ezüst színű növekedő hold, bal szögletében a nap (a székelyek czímere); ezek alatt egy kiterjesztett szárnyú, napba néző sas (magyarok czímere); a paizs alsó felében hét vörösre színezett vár alakja látható két sorban, négy a felső és három az alsó sorban (a szászok czímere).

13. §. Az ország területének politikai fölosztása.

Magyarország már első királyunk korától fogva föl volt osztva várkerületekre, vagy vármegyékre. A megyék mellett fönállottak az ugyanoly szerkezettel biró vidékek, kerületek és székek. Ezeken kivül voltak aztán a megyéktől különálló szabad királyi városok. Megyék, vidékek, kerületek, székek, szabad kir. városok egyenként mind egy-egy törvényhatóságot alkottak, azaz oly joggal voltak fölruházva, mely szerint saját területökre nézve kötelező és érvényes szabályrendeleteket hozhattak; az alsó és középfokú igazságszolgáltatást és a közigazgatás teendőit saját körükben önválasztotta tisztviselőik által kezeltették; az országgyülésekre követeket küldtek, s közgyülésekein maguk is tárgyaltak országos kérdéseket. E jogkör ugyan ujabban jelentékenyen módosult (lásd: 30. §.), de az ország politikailag jelenleg is törvényhatóságokra van fölosztva.

A törvényhatóságok száma időnként és folytonosan változott. Némely megyék megszűntek, vagy egy másikkal egyesíttetvén, elvesztették önállásukat; míg ellenben egyes községek, nagyobb jelentőségre emelkedvén, s így sz. kir. városi kiváltságot és önálló törvényhatósági jogot nyervén, szaporították a municipiumok számát. A törvényhatóságok ügyében újabban gyökeres rendezés történt 1876-ban a 20. és 33. tcz. által. E törvényczikkek rendelkezése szerint:

a) 47 kisebb sz. kir. város elvesztette törvényhatósági önállását, s ezek bekebeleztettek azon megyékbe, melyeknek területén feküsznek. Ma a magyar királyságban 26 város bir külön törvényhatósági joggal (u. m. Arad, Baja, Budapest, Debreczen, Győr, Hódmezővásárhely, Kassa, Kecskemét, Kolozsvár, Komárom, Marosvásárhely, Nagy-Várad, Pancsova, Pécs, Pozsony, Selmecz és Bélabánya, Sopron, Szabadka, Szatmár-Németi, Szeged, Székesfehérvár, Temesvár, Újvidék, Versecz, Zombor, Fiume.)

b) A vidék, kerület és szék elnevezés megszűnt, és ezek helyett általánossá lett a megye név. Megyei hatóság jelenleg 65 van a magyar királyság területén.

c) Ezekhez képest Magyarország politikailag fölosztatik törvényhatóságokra, melyek részint városi, részint megyei törvényhatóságok s összes számuk 91-re megy.

MÁSODIK RÉSZ.

Törvényhozó hatalom és annak tényezői.

I. SZAKASZ.

A királyról.

14. § A királyi hatalom alkotmányos gyakorlásának kellékei. A koronázás.

I. A királyi hatalom alkotmányos gyakorlásához szükségképen megkivántatik, hogy a pragmatica sanctio értelmében öröklésre jogosított trónörökös magát a szent koronával ünnepélyesen megkoronáztassa, királyi hitlevelet adjon ki, és esküt tegyen le az ország törvényeinek és törvényes szokásainak megtartására.

a) A pragmatica sanctio a trónöröklési rend által adott jogosítvány mellett megkívánja azt is, hogy a trónörökös törvényes születésű legyen és a r. katholikus egyházhoz tartozzék.

b) Továbbá elengedhetlen föltétel gyanánt tűzik ki törvényeink (1687: 2; 1723: 2; 1791: 3.), hogy a király magát megkoronáztassa. A koronázás tehát nálunk nem pusztán ünnepély, vagy szertartás, hanem az alkotmánynak oly biztosítéka, melyet a nemzet és a királyok között kötött szerződések és az ország törvényei megkívánnak; úgy hogy az a király, ki magát meg nem koronáztatná, nem volna alkotmányos királynak tekinthető. A trónörököst elődje életében is meg lehet koronázni, mint erre történelmüuk számos példát nyujt (legutolsó V. Ferdinánd megkoronáztatása atyja életében 1830-ban); de ha ez nem történt, tartozik magát trónralépte után hat hónap alatt megkoronáztatni. Koronáztatásáig is kormányozza ugyan a király az országot az alkotmány és a törvények értelmében, s a nemzet addig is alattvalói hűséggel tartozik viseltetni iránta, de csak megkoronázta-

tása után gyakorolhatja legfőbb fölségi jogát: a törvényszentesítést és a kiváltságok s nemesség adományozását. A koronázásnak országgyűlésileg, Magyarország határain belül, az ország szent koronájával, s 1848. óta (4. tcz.) Budapesten kell végbevitetnie. Össze van kötve a koronázással a királyi hitlevél kiadása, s az ország alkotmányának épségben tartására leteendő eskü.

c) A királyi hitlevél azon okirat, melyet a koronázandó király ünnepélyes alakban az országgyűlésnek kiad, melyben az alkotmány megtartását igéri és biztosítja, s mely egész terjedelmében azonnal beiktattatik az ország törvényei közé. Ez okirat Mária Terézia koronáztatása óta lényegileg majdnem egyenlő és változatlan tartalmú. Igéri benne a király, hogy α) a trónöröklésre és a koronázásra vonatkozó alaptörvényeket, Magyarország és társországai jogait, alkotmányát, kiváltságait, területi épségét, az alkotott és alkotandó törvényeket mind maga megtartja, mind mások által megtartatja s a koronázási esküt le fogja tenni; β) az ország szent koronáját az országban fogja őríztetni; γ) Magyarországnak már visszaszerzett s még visszaszerzendő részeit és tartományait az országhoz visszakapcsolja; δ) ha az ausztriai háznak a pragmatica sanctióban megállapított ágai mindkét nemen kihalnának, a királyválasztás joga visszaszáll a nemzetre; ε) a király örökösei és utódai is minden koronázás alkalmával hitlevélben fogják biztosítni az ország alkotmányát, és le fogják tenni az esküt.

d) A királyi eskü a koronázási szertartás alkalmával tétetik le, s tartalma lényegileg ugyanaz, a mi a hitlevélben foglaltatik.

II. A koronázási szertartás nagy nemzeti ünnepélyességek közt szokott végbemenni, régen Székesfehérvárott, azután Pozsonyban, most már Budapesten. a) A királyt az országgyűlés mindkét házából választott országos küldöttség fölkéri, hogy a koronázás végett jelenjék meg hívei közt. Egyszersmind az országgyűlés által szerkesztett hitlevelet aláirja a király és pecsétével megerősítve, átadja az országgyűlésnek beczikkelyezés végett. b) A koronázásra kitűzött nap reggelén ünnepélyes menetben, az országgyűlés tagjai és udvarának fényes

kiséretében, a koronázásra kijelölt egyházba (legutóbbi alkalommal 1867-ben junius 8-án a budai Mátyás templomba) vonul, melynek ajtajában az ország primása és a főpapság által fogadtatván, a főoltárhoz vezettetik. Előtte országnagyok viszik a koronát, a királyi pálczát, az arany almát, a kettős keresztet s az ország tíz zászlóját (melyek Magyar-, Horvát-, Szlavon-, Dalmát-, Bosnyák-, Szerb- és Bolgárországok, Kunország (azaz Moldva), Halics és Lodoméria czímereivel vannak ékesítve). c) Az oltár előtt az ország primása rövid beszédet tart a királyhoz, melynek végeztével a király letérdel és leteszi az egyházi esküt, hogy az igazságot, a közbékét és az egyházat oltalmazni, és annak szolgáit tiszteletben fogja tartani. Ezt követőleg az az ország primása a királyt jobb karján, mellén és vállán szentelt olajjal megkeni; Sz. István palástját és saruit ráadják, Sz. István kardját derekára övedzik. Mialatt most a primás a nagy misét mondja, a király a nép felé fordulván, kivont karddal három keresztvágást tesz, annak jeléül, hogy az országot és a vallást minden veszély ellen védelmezni fogja. Ezután az oltár legfelsőbb lépcsőjére térdelvén a király, a primás és a nádor (a legutóbbi alkalommal a nádor helyett az akkori miniszterelnököt Andrássy Gyula grófot bizta meg e tiszttel az országgyűlés) a király fejére teszik a koronát, jobb kezébe adják a királyi pálczát, baljába az arany almát, mire a király trónra ül, s ágyúk dörgése és harangok zúgása hirdeti a népnek e nagyjelentőségű pillanatot, melylyel egyszersmind a koronázási szertartásoknak szorosan egyházi jellegű része is befejeztetik. d) A mise bevégezte után a király, fején az ország koronájával, nemzeti szinű posztóval bevont úton, gyalog, az országgyűlési tagok s az udvari és országos főméltóságok kíséretében egy másik templomba indul; utána a királyi kincstárnok (most már a pénzügyminiszter) lóhátról arany és ezüst emlékpénzeket szór a sokaság közé. Elérvén a kijelölt templomba, ott régi szokás szerint nehány honpolgárt, kiket e kitüntetésre a kormány ajánl, arany-sarkantyús vitézzé avat, jobb vállukat sz. István kardjával háromszor érintvén. e) Ezután a király, fején a koronával és a sz. István palástjába öltözve, lóra ül; kiséretében vannak az országos és udvari főméltóságok, főpapok, főurak, főtisztek és a megyei bandériumok mindannyian lovon; s e kiseréttel, mely rendkivül fényes és népes szokott lenni, az eskütétel helyére vonul (a legutóbbi koronázás

alkalmával e hely a pesti oldalon, a belvárosi plebániai templom előtt volt). Itt a szabad ég alatt fölállított emelvényre lép föl a király, s vele együtt az esztergomi és kalocsai érsekek, a nádor (1867-ben az akkori miniszterelnök) s néhány zászlós-úr. Ott jobbját esküre emelvén, baljában pedig feszületet tartva, a herczegprimás előolvasása után leteszi a koronázási esküt az ország alkotmánya és szabadságainak megtartására. f) Innen ismét lóháton s ugyanazon kísérettel a koronázási dombhoz vonul (mely a legutóbbi alkalommal a lánczhid pesti végén eső tér közepén, az ország különböző részeiből küldött földekből volt emelve), s arra fölvágtatván, ágyúk dörgése közt tesz sz. István kardjával egy-egy vágást a világ négy tája felé, annak jeléül, hogy az országot bárhonnan jövő ellenség ellen meg fogja védelmezni. Ezután visszaindul a király kíséretével a királyi palotába, s ott a több óráig tartó ünnepélyt a koronázási ebéd zárja be, melynél régi szokás szerint ez ország zászlósai szolgálnak föl a királynak. — Koronázás alkalmával az országgyűlés egy pénzbeli nemzeti ajándékot szokott megszavazni a királynak és királynénak, s ez legújabban 50—50 ezer aranyból állott, mely összeget a felségek nemzeti czélokra visszaadományoztak.

Végül megemlítjük itt a koronázási jelvényeket. Ezek a következők: a) az ország szent koronája, mely két részből áll: felső része a II. Sylvester pápa által Sz. Istvánnak ajándékozott latin eredetű korona; alsó része görög eredetű s valószínűleg azon korona, melyet Dukász Mihály császár ajándékozott I. Géza királynak. E szent korona, mint a magyar királyi méltóság jelképe, régi időktől fogva kiváló tiszteletnek képezi tárgyát; őrizésére mindig kiváló gondot fordítottak, s arról törvény által is intézkedett a nemzet. 1791 óta Budán, a kir. várpalota kápolnájában tartatik, s koronázás előtt és után három napig közszemlére szokott kitétetni. A korona őrzését törvényeink két koronaőrre bízzák, kik a király által kijelölt világi rendű hazafiak közől az országgyűlés által választatnak. A koronaőrök alatt áll a m. kir. koronaőrségi csapat, melynek legénysége a honvédség tettleges állományából szedetik; b) a királyi pálcza, mely aranyból van készítve; c) királyi alma, arany lemezből, tetején kettős kereszt, oldalán a magyar czímer egyesítve az Anjouk czímerével. d) Sz. István kardja, hosszú, egyenes, kételű régi pallos;

e) Sz. István palástja, égszínkék selyem szövet, István nejének Gizella királynénak adománya a székesfehérvári templom számára. f) A kettős keresztet, keztyűket, sarukat, melyek a koronázás alkalmával használtatnak, szintén Sz. Istvántól eredetteknek tartja a hagyomány.

15. §. A király méltósága és jogai.

A király alkotmányunk értelmében az állam összes hatalmának személyesítője, m.ért őt a legfőbb tisztelet és méltóság illeti. Ő a törvényhozó és kormányzó hatalomnak feje s minden kiváltságnak és kitüntetésnek kútforrása. A királyt illető jogok részint tiszteletiek, részint felségiek; amazok méltóságából, emezek uralkodói hatalmából folynak.

I. Királyi méltóságából kifolyólag következő tiszteleti jogai vannak a magyar királynak :

a) Mint független és semmi más állami hatalomnak alá nem vetett személy, királyi felség czímet visel. Ezenkivül II-ik Sylvester (Sz. István korában) és XIII. Kelemen (Mária Terézia idejében) pápák adományozása folytán apostoli czímmel is élnek királyaink. Mivel pedig a magyar király egyszersmind Ausztria császára is, e viszony czímében is kifejeztetik ily módon: „Ausztria császára, Csehország királya stb., és Magyarország apostoli királya" ; vagy : „Ausztria császára és Magyarország apostoli királya" ; vagy „Ő császári és apostoli királyi fölsége." Egyébiránt királyunk háromféle czímet használ, u. m. a nagy, közép és kis czímet. A nagy czímben, mely kiváló fontosságú okmányokon fordul elő, fölsoroltatnak a császár és király minden országai, tartományai és birtokainak nevei, haszinte azok ma már nem tartoznak is birodalmához, mint pl. Magyarország egykori melléktartományai; míg a közép czím csak a főbb országok neveit foglalja magában, a kis czím pedig csak mint ausztriai császárt és magyar királyt nevezi meg.

b) A király személye szent és sérthetetlen, s azért mindazok, kik élete, méltósága, hatalma ellen törnek, vagy azt csak megkísérlik is, vagy ily bűnténybeu bármi módon résztvesznek, felségsértést követnek el.

c) A király kormányzati tényeiért felelősséggel nem tartozik, hanem miniszterei vonhatók felelősségre.

d) Őt illeti a czímek, rendek és nemesség osztogatásának joga.

e) A király udvartartásának fényét emelik Magyarország részéről az udvari főtisztek, jelenleg már csak az u. n. kisebb zászlós-urak, továbbá: a sz. István-vitézrend lovagjai s a magyar kir. nemes testőrség. Az udvartartásnak tetemes költségeit régebben a nagyterjedelmű koronajószágok jövedelmei födözték; jelenleg pedig az országgyűlés udvartartási költség (civillista) czímen bizonyos összeget szavaz meg ő felségének; ez összeg jelenleg évi 4 millió 650 ezer forintban van megállapítva, s e czímen ugyanennyit fizet Ausztria is.

A királyt megillető méltóságban részesül a királyné is, ki szintén „felség" czímmel neveztetik, s ősi szokás szerint szintén megkoronáztatik, de csak a házi koronával, melyet a veszprémi püspök tesz a királyné fejére; míg jobb vállát az ország szent koronájával az esztergomi érsek érinti meg. Az uralkodó ház többi tagjai — köztük a trónörökös is — csupán kiváló tiszteletben és származásuknak megfelelő rangban részesülnek, „császári és királyi fenség" czimmel illettetnek; de se évpénzt, se kiházasítási költséget nem húznak az országtól, mint némely államban szokás.

II. Felségi jogok alatt értjük azon jogokat, melyeket a király, mint az államhatalom képviselője, az alkotmány által megszabott korlátok közt gyakorol. A felségi jogok a következőkben állanak:

a) A király a törvényhozásnak részese; az országgyűlési határozatok csak az ő hozzájárulása által s jóváhagyása és szentesítése után válnak törvénynyé. Legfőbb törvényhozói jogából következik azon hatalma is, hogy a törvényhozó testületet ő hívja össze, föloszlathatja s elnapolhatja.

b) A király a kormányzó hatalomnak legfőbb kezelője, s ebből kifolyólag képviseli az államot más országokkal szemben; idegen udvarokhoz követeket küld, és az azoktól küldötteket elfogadja; hadat izen és békét köt. Ő az összes haderő

legfőbb parancsnoka. Az államkormányzat minden hivatalnokai az ő megbízásából járnak el; a minisztereket ő nevezi ki és bocsátja el; a főbb állami hivatalnokokat — az illető miniszter fölterjesztésére és ellenjegyzése mellett — a király nevezi ki. Az egyházak és a felekezeti közoktatás ügyei fölött is főfelügyeleti jogot gyakorol. A római és görög katholikus egyház fölött a király fővédúri jogot gyakorol, s ugyancsak ő felségét illeti az u. n. tesztvényjog (jus placeti), moly abban áll, hogy a római pápának bármely rendelkezése csak akkor hirdethető ki az országban, ha arra előbb a király beleegyezése kinyeretik, a mi csak azon esetben szokott megadatni, ha a pápai rendelkezés tartalma az ország törvényeivel, törvényes szokásaival és a kir. rendeletekkel nem ellenkezik.

c) A király az igazságszolgáltatás kútfeje; az általa kinevezett birák az ő nevében mondanak itéletet. Ide tartozik a királynak azon kitünő joga, hogy ő az elítélt bünösnek megkegyelmezhet; különösen a halálítéletek (a rögtönbiráskodás kivételével) ő hozzá mindig fölterjesztetnek, s ő a halálítéletet megváltoztathatja.

d) Kiváltságokat is osztogathat a király, úgy azonban, hogy a kiváltságnak se az ország alkotmányával és törvényeivel, se mások jogaival nem szabad ellenkeznie.

e) A pénzverés joga is felségi jog; de a veretendő pénzek alakját, belértékét és sulyát törvény (1868 : 7. tcz.) határozza meg.

II. SZAKASZ.

A nemzet részvétele a törvényhozásban.

16. §. Az országgyülés két háza s alkotó elemei.

A nemzet országgyülésen gyakorolja a törvényhozásban való részvételét. Az országgyűlésnek, vagy törvényhozó testületnek (parlament) két különválva tanácskozó része van, u. m. a főrendi- és a képviselőház. (az 1848 előtti állapotokra nézve lásd : 7. §. IV. d.)

I. A főrendiház (felső-ház, főrendi tábla) jobbára még

ma is úgy van összealkotva, mint 1848. előtt volt. Tagjai nevezetesen azon honpolgárok, kik részint magas hivatalos állásuk, részint születésök jogánál fogva hivatnak meg ő felsége által az országgyűlésre. Ilyenek : a) a római és görög katholikus egyháznak a magyar szent korona területén levő összes érsekei és püspökei; azután a czimzetes püspökök, a pannonhalmi főapát, a jászói prépost, a zágrábi nagyprépost; továbbá a görög-keleti szerb és román egyházak érsekei és püspökei; b) az ország zászlósai és a két koronaőr; c) a megyék főispánjai; d) a nagykorú magyar herczegek, grófok, bárók; az erdélyi mágnások közől azok, kik 1848 előtt meghivattak az erdélyi országgyűlésre, valamint azok is, kiknek a Királyhágón innen is vannak fekvő birtokaik; nemkülönben azon horvátországi mágnások is, kik 1848 előtt üléssel és szavazattal birtak a magyar főrendek tábláján. e) Végre Horvát-Szlavonország saját országgyűléséből választott két követet küld a magyar főrendi házba. Mindezen különböző elemekből álló, s megjelenésre jogosult tagok összes száma meghaladja a 700-at.

II. A képviselőház az 1848 : 4. és 5. tcz. alapján merőben más alkatelemekből van összetéve, mint a régi rendek táblája. A képviselőházat a nép képviselői alkotják, kiket a választásra jogosult honpolgárok választanak, mi által az egész nemzetnek a törvényhozásra való befolyása közvetíttetik. A választás tekintetéből az egész ország választó-kerületekre van fölosztva, úgy hogy minden megye több választó-kerületet foglal magában; a népesebb városok pedig magukban is képeznek egy-egy kerületet, sőt a nagyobb városok többet is (pl. Budapest 9 választó-kerületet foglal magában, Debreczen 3-at, Pozsony, Szeged, Kolozsvár, Szabadka, Kecskemét, Temesvár, Miskolcz, Marosvásárhely, Nagyszeben, Brassó kettőt-kettőt). Mindenik választó-kerület választásra jogosított lakosai együtt választanak egy képviselőt, s a képviselők összes száma, a horvát országgyűlés 34 küldötteivel együtt, 448-at tesz.

17. §. Választói jog és szenvedő választóképesség.

I. Az 1848. törvények által megállapított választói jog nincs a nemzetnek bizonyos osztályaihoz kötve, hanem a haza minden polgárai osztály-, vallás-, és nemzetiségi különbség nélkül egyaránt jogosítva vannak szavazatukkal hozzájárulni kerületökben a képviselő megválasztásához. Ez azonban nem azt teszi, hogy minden honlakos bir választói jogosultsággal, mert ezt a törvény bizonyos föltételekhez köti, melyek hiányában senki sem gyakorolhat választói jogot. Így nevezetesen nem birnak választói joggal általában a nők, az itt tartózkodó külföldiek, azután a 20 éven aluli férfiak, s a 20 évet betöltött honpolgárok közől sem azok, kik nem önállóak, azaz vagy atyai és gyámi, vagy gazdai hatalom alatt állanak (mint cselédek, szolgák, iparos és kereskedő tanonczok). De azokra nézve is, kik ily viszonyban nem állanak, bizonyos föltételeket kiván meg a törvény (az 1848: 5. és az 1874 : 33. tcz.), melyek mellett adja meg egyedül azt a jogot, hogy valaki a választók névlajstromába beirassék és választói jogot gyakoroljon. E föltételeket szoktuk választói census nak nevezni, s ez vagy vagyoni, vagy értelmiségi természetű, azaz vagy azon alapon ad a törvény választói jogot valakinek, mert bizonyos megkivántató mennyiségű vagyonnal és jövedelemmel bir s attól adót fizet, vagy mert értelmiségénél fogva igényt tarthat e fontos jog gyakorlására. E két főszempontból választói joggal birnak: *)

1. Szabad kir. és rendezett tanácsú városokban azok, kik kizáró tulajdonul, vagy hitveseikkel, avagy kiskorú gyermekeikkel közösen a) oly házat birnak, mely házadó alá eső

---

*) Polgári és felsőbb népiskolákban a választói minősítvények közől kiválólag azon pontot kell részletesebben megismertetni és megmagyarázni, mely a helyviszonyoknál fogva legfontosabb, s melyen az ottani választók legnagyobb részének választói joga alapszik; míg ellenben a helyi viszonyokra nem alkalmazható pontok el is hagyhatók. Megmagyarázandó pl. hogy mi értendő az 1/4 úrbéri telek és ahoz hasonló kiterjedésű birtok alatt (1874 : 33. tcz. 4. §.).

lakrészt legalább is hármat foglal magában; b) oly földet birnak, mely 16 forint tiszta jövedelem után van földadóval megróva.

2. A Királyhágón inneni kis és nagy községekben választói joggal birnak azok, kik ¼ úrbéri telket, vagy ehhez hasonló kiterjedésű földbirtokot birnak kizáró tulajdonul, vagy hitveseikkel, avagy kiskorú gyermekeikkel közösen.

3. Az erdélyi részek kis és nagy községeiben azon lakosok, kik a) 84—72 frt 80 kr. tiszta jövedelem után fizetnek öldadót; b) kik föld- és házadó s 1-ső vagy 3-ad osztályú jövedelmi adó alá eső, összesen legalább 105 forint évi tiszta jövedelem után fizetnek államadót.

4. Választói joggal birnak továbbá azok, a) kik kizáró tulajdonul, vagy hitveseikkel s illetőleg kiskorú gyermekeikkel közösen oly házat birnak, mely legalább 105 frtnyi évi tiszta jövedelem után rovatott meg házbéradóval; b) kik földbirtokból, vagy saját tőkéjökből, vagy mindkettőből együttvéve eredő legalább 105 frtnyi évi jövedelem után fizetnek államadót; c) kik mint kereskedők vagy gyárosok legalább 105 frt évi jövedelem után vannak államadóval megróva; d) szabad kir. és rendezett tanácsú városokban azon kézművesek, kik legalább 105 frt évi jövedelem után fizetnek államadót; e) kis és nagy községekben azon kézművesek, kik legalább egy segéd után fizetnek jövedelmi adót.

5. Választói joggal vannak fölruházva: a) kik 1-ső osztályú jövedelmi adó eső legalább 105 frt évi jövedelem után, vagy b) 2-ik osztályú jövedelmi adó alá eső legalább 700 frt évi jövedelem után, továbbá c) azon állami, törvényhatósági és községi tisztviselők, kik 2-od osztályú jövedelmi adó alá eső legalább 500 frt évi jövedelem után fizetnek jövedelmi adót. (Az eme pontokban (1—5.) fölsorolt választói jogosultság föltételei mind vagyoni természetűek, azaz: vagy a birtokon, vagy a jövedelmen és az attól fizetett adón alapulnak.)

6. Jövedelmökre való tekintet nélkül választói joggal birnak: a magyar tudományos akadémia tagjai, a tanárok, akadémiai művészek, tudorok, ügyvédek, közjegyzők, mérnökök,

sebészek, gyógyszerészek, okleveles gazdák, erdészek és bányászok, a lelkészek és segédlelkészek, iskolatanítók és okleveles kisdedóvók. A lelkészek és segédlelkészek azonban csak azon esetben gyakorolhatják választói jogukat, ha valamely egyházközségben hivatalos alkalmaztatásban vannak; a tanárok, tanítók, községjegyzők pedig, ha állomásukra kineveztettek, vagy megválasztattak.

7. Végre régi nemesi jog alapján választói joggal birnak azok, kik e czímen 1848-tól 1872-ig az országgyűlési választók névjegyzékének valamelyikében benfoglaltatnak. Ezeken kivül mások se most, se jövőben nem nyernek választói jogot nemesi kiváltság alapján.

Választói jogot nem gyakorolhatnak — haszinte különben választói minősítvényök megvolna is — a) a hadsereg állományában tettleg szolgáló, vagy csak ideiglenes szabadságra bocsátott sorkatonák és honvédek; de igen a csak ellenőrzési szemlére, vagy fegyvergyakorlatra behívott tartalékosok; b) a pénzügy-, adó- és vámőrség legénysége, a csendőrök, az állami, törvényhatósági és községi rendőrség legényei; c) kik a választói névlajstrom kiigazítását megelőző évre a választókerületben fizetendő egyenes adójokat be nem fizették; d) kik büntett, vétség vagy sajtóvétség miatt fogságra ítéltettek, nem gyakorolhatják választói jogukat a büntetés tartama alatt, valamint azok sem, kik bűntett vagy vétség miatt birói határozat folytán vizsgálati fogságban vannak; e) kik jogérvényes birói ítélet által bizonyos időre megfosztattak választói joguk gyakorlásától; d) végre a vagyonbukottak sem választanak mindaddig, míg ellenök a csőd megszűntetve nincs.

II. A választói jogtól megkülönböztetjük azon képesítvényt, melynél fogva valaki képviselővé megválasztható; amaz neveztetik cselekvő, emez szenvedő választóképességnek. A ki választói joggal bir, az egyszersmind képviselővé is megválasztható, ha a) életének 24. évét betöltötte, b) valamely választói névjegyzékbe fölvétetett, és c) a magyar nyelvet, mely a törvényhozás nyelve, tudja. Nem választható azonban képviselővé oly egyén, ki gyilkosság, rablás, gyujtogatás, lopás,

orgazdaság, okmányhamisítás, csalás, hamis bukás és hamis eskü miatt jogérvényesen elítéltetett.

Vannak továbbá oly hivatalok és állások, melyeket a törvény (1875 : 1 tcz.) a képviselői megbizatással összeférhetleneknek nyilvánít (összeférhetlenség, incompatibilitas), jelesül:

1. Országgyűlési képviselő nem viselhet oly hivatalt, nem foglalhat el oly állást, mely a korona kijelölésétől, vagy a korona és kormány kinevezésétől függ, és fizetéssel vagy díjjal van összekötve. Kivétetnek ez általános szabály alól: a) a miniszterek és államtitkárok; b) a budapesti kir. egyetem és műegyetem tanárai; c) a budapesti országos intézetek igazgatói.

2. Országgyűlési képviselőséggel össze nem férő állást foglalnak el a törvényhatósági és községi tisztviselők, hivatalnokok, polgári s elemi iskolák tanítói, továbbá a királyi birák.

3. A szerzetrendek tagjai, a tanítószerzetek, u. m. a premontreiek, cisterciták, benczések és kegyesrendiek kivételével.

4. Nem lehet továbbá országgyűlési képviselő: a) a hadseregnek és honvédségnek tettleges állományban levő tagja; b) a kormánynyal szerződési viszonyban levő vállalkozó, vagy a kormánynyal üzleti viszonyban álló vállalat, vagy pénzintézet hivatalnoka, s c) a ki a koronától kegydíjat húz.

Ha a megválasztott képviselő oly hivatalt foglal el, vagy oly viszonyban áll, mely a képviselői megbizatással össze nem fér, köteles állásáról lemondani, vagy nem fogadni el a képviselői megbizatást. Azon képviselő pedig, ki időközben lép oly állami hivatalba, mely a képviselőséggel összefér (pl. egyetemi tanárrá neveztetik ki), csak úgy tarthatja meg képviselői helyét, ha újból megválasztatik, s e végett tartozik a képviselőségről leköszönni és magát új választásnak vetni alá.

18. §. A választók állandó névjegyzéke.

Minden megyében és minden oly városban, mely maga is legalább egy képviselőt küld, a választók névjegyzékének összeállítása és kiigazítása, valamint a választások vezetése végett egy központi választmány alakíttatik, melynek elnöke a megye vagy város első tisztviselője (alispán, polgármester), tag-

jai pedig a választópolgárok közől a törvényhatóság vagy város közgyűlése által 3 évre választatnak. A központi választmány föladatát képezi a választók állandó névlajstromának elkészítése, s (most miután az állandó névlajstrom már mindenütt elkészült) évenkénti kiigazítása.

Az állandó névjegyzék azok neveit foglalja magában, kik választói joggal birnak. E névjegyzék hivatalból állíttatik össze, s miután már összeállítva van, évenként hivatalból igazíttatik ki. A kiigazítás úgy történik, hogy a központi választmány évenként május első napjaiban minden választókerületbe 3 tagból álló egy vagy több összeíró küldöttséget meneszt, mely a kiigazítást olyformán eszközli, hogy azok nevét, kik időközben elhaltak, vagy választói jogosultságukat elvesztették, a névjegyzékből kihagyja; ellenben azokat, kik választói joggal birnak, de a névjegyzékbe még fölvéve nincsenek, vagy a kik magukat egyik névjegyzékből a másikba kívánják áthelyeztetni, fölveszik és beiktatják. A kiigazított névjegyzéket átküldik a központi választmánynak oly időben, hogy az a névjegyzék összeállítását ama munkálatok alapján minden év junius 15-én megkezdhesse.

A központi választmány az összeíró küldöttségek által készített előmunkálatok alapján összeállítja a működése körébe eső választókerületek választóinak ideiglenes névjegyzéket, minden kerületről külön-külön, s ha a kerület több községből áll, minden község választóinak névsorát külön. Azután a választókerület (vagy kerületek) ideiglenes betűrendes választói névjegyzéke a központi választmány székhelyén, a kerület egyes községei választóinak ideiglenes külön névsora pedig az illető községben közszemlére és megtekinthetés végett kiállittatik, a mikor a központi választmány egyszersmind határnapot tűz ki, a meddig a névjegyzékek ellen fölszólalni (reclamálni) lehet. Mindenkinek jogában áll ugyanis a névjegyzék ellen saját személyét illetőleg (ha pl. jogtalanul kimaradt) fölszólalni; de minden választónak jogában áll az is, hogy azon választókerületben, melyhez tartozik, bárkit illetőleg fölszólalhasson a jogosulatlan fölvétel, vagy jogosulatlan kihagyás ellen.

A fölszólalások a névjegyzék kiállítását követő 10 nap alatt írásban adandók be a városi vagy községi előljáróságnál, vagy kis községben a körjegyzőnél. Másik következő 10 nap alatt a fölszólalásokra bárki, ki azon választókerületben fölszólalni jogosítva van, megteheti a maga észrevételeit. Az előljáróság a benyujtott fölszólalásokat s az azokra tett észrevételeket a határidő letelte után megküldi a központi válaszmánynak, mely azok fölött szeptember 1-től 20-ig tartó üléseiben tanácskozik és határoz, s határozatait szeptember 20—30. közt közszemlére kiteszi; azoknak pedig, kiknek fölszólalása elútasíttatott, vagy nevök kitörlése elrendeltetett, az arra vonatkozó határozatot kézbesítteti. Azok, kiknek fölszólalása, vagy észrevétele fölött a központi választmány határozott, a határozatok közszemlére kitételétől, vagy a kézbesítéstől számítandó 10 nap alatt benyujthatják a királyi curiához intézett fölebbezésöket a központi választmány elnökénél; a központi választmány viszont megteheti a maga részéről a fölebbezett ügyre és bizonyítékokra vonatkozó észrevételeit, s a fölebbezést ezek kíséretében terjeszti föl a királyi curiához november 1-éig. A kir. curia egy vagy több 5 tagú tanácsban határoz a fölebbezések fölött, melyeket köteles deczember 15-ig elintézni és itéleteit a központi választmányhoz visszaküldeni. Ez ítéletek alapján a központi választmány a választók névjegyzékét végleg kiigazítja, és összeállítását deczember hó 30-ig befejezi, s az ekként kiigazított választói névjegyzék lesz érvényes a következő naptári évre.

19. §. A választási eljárás.

Miután ő felsége az országgyűlést egy bizonyos napra összehítta, a belügyminiszter az általános választások megtartására tíz napra terjedő határidőt tűz ki oly módon, hogy az e tárgyban kibocsátott rendeletének a hivatalos lapban történt közzétételétől a választásra kitűzött határidő zárnapjáig legalább 30 napnyi időköz maradjon. A választásoknak a kitűzött 10 napnyi határidőn belül az egész országban meg kell történniök.

I. A mint a királyi meghivó-levél az illető törvényhatóság (megye, város) közgyűlésén kihirdettetett, más-nap a központi választmány összeül, s megteszi a választásra szükséges intézkedéseket; nev. meghatározza, hogy a belügyminiszter által

kitűzött 10 napos határidő melyik napján tartassanak meg a választások a törvényhatóság egész területén; továbbá minden választókerület részére a választás vezetése végett elnököt, helyettes elnököt, jegyzőket és szavazatszedő egy vagy több küldöttséget választ. Ezután hirdetményt bocsát ki, melyben tudatja a választási elnökök és jegyzők neveit, a községek s illetőleg a városrészek szavazási sorrendjét s egyéb szükséges intézkedéseket. A választókerületben fekvő minden város tanácsa s minden község elöljárósága által a választás helyére két tag, továbbá minden jelölt részére annak bizalmi férfiai által egy lakos nevezendő ki, kik aztán azon város vagy község szavazóinak személyi azonosságát jogják ellenőrízni.

II. A választás a választási székhelyen történik; vezetése, a rend föntartása és minden e czélból szükséges előleges intézkedés megtétele az elnöknek áll kötelességében. Ő rendelkezik a rendőrséggel, sőt szükség esetén fegyveres katonai erőt is vehet igénybe. Ha több szavazatszedő küldöttség működik, akkor ezeknek elnökei intézkednek az előforduló kérdésekben, de csak ideiglenesen és a választási elnöknek teendő azonnali jelentés mellett; a szavazatszedő küldöttségek elnökei a választás folyamát föl is függeszthetik; de a választást félbeszakítani, vagy a fölfüggesztett választást újra megkezdetni csak a választási elnöknek áll jogában.

A választási elnök nyitja meg a választási eljárást a kitűzött napon reggeli 8 órakor. A választóknak tiltva van bottal vagy fegyverrel jelenni meg. Képviselőjelöltet ajánlhat bármely választó, de az ajánlatot irásban a választás megnyitása után legkésőbb félóra alatt kell benyújtani a választási elnöknél. Az ajánlattal együtt megnevezendő minden képviselőjelölt részére minden szavazatszedő küldöttséghez egy vagy két bizalmi férfi. Ha a választás megnyitása után félóra alatt csak egy képviselőjelölt ajáultatott, a választási elnök a választást befejezettnek s az ajáulott egyént egyhangúlag megválasztott országgyűlési képviselőnek nyilvánítja.

Ha több egyén ajánltatott képviselőnek és 10 választó szavazást kíván, az elnök köteles a szavazás megkezdését 9 órára

elrendelni. A szavazás nyilvánosan és élő szóval történik. A választót rábeszélni, hogy kire szavazzon, nem szabad; kérdést is csak a szavazatszedő küldöttség elnöke intézhet hozzá. Ha a választás valamely akadály miatt fölfüggesztetett és két óra mulva sem folytatható: a választási elnök félbeszakítja a választást, s erről a központi választmánynak jelentést tesz, s a központi választmány új napot tűz ki a választásra.

Midőn szavazás közben egy jelöltön kivül a többi visszalép, a megmaradt jelölt megválasztott képviselőnek nyilváníttatik. Ha ellenben a jelöltek mindvégig megmaradnak, akkor folyik a szavazás, míg csak választó jelentkezik. Midőn már a választók jelentkezése megszűnt: az elnök még legalább egy órai, de két órán túl nem terjedhető határidőt tűz ki, melynek lefolyta után többé nem fogadtatik el szavazat, kivéve a választási elnöktől, a szavazatszedő küldöttségek tagjaitól és a bizalmi férfiaktól, ha azon kerületben birnak választói joggal. Ha a szavazás minden küldöttség előtt befejeztetett: a választási elnök a küldöttségekkel együtt összeszámlálja a szavazatokat, és azon jelöltet, ki az összes szavazatok általános többségét (azaz felénél legalább egygyel többet) megnyerte, a kerület országgyűlési képviselőjéül nyilvánosan kihírdeti. Történhetik azonban, hogy kettőnél több jelölt levén, egyik sem nyer általános többséget (pl. 1000 szavazó közől A. jelöltre szavazott 480 választó, B.-re 330, C.-re 190): ily esetben a választás eredmény nélkül maradt, s a központi választmány új határnapot tűz ki, melyen azon két jelölt közt lesz újabb választás, kik a legtöbb szavazatot nyerték. Ha az így maradt két jelölt közől az egyik időközben az újabb választásig a jelöltségtől visszalépett, a másik az új határnap elérkeztekor országgyűlési képviselőnek kiáltatik ki.

A választás összes lefolyásáról jegyzőkönyv vezettetik, s három példányban állíttatik ki. Ezek közől egy példány a megválasztott képviselőnek azonnal átadatik, vagy hozzá megküldetik, s ez szolgál neki megbízó-levél gyanánt; a másik két példány a központi választmánynak küldetik meg, mely az egyiket a törvényhatóság levéltárába teszi le, a másikat a belügyminiszterhez terjeszti föl.

A megválasztott képviselő megbízatása 3 évre, azaz egy országgyűlés tartamára szól. De ha a király az országgyűlést 3 évnél előbb föloszlatja, megszűnik a képviselő megbízatása is. A ki nem az általános választások alkalmával, hanem időközben az országgyűlés tartama alatt (pl. az előbbi képviselő halála vagy lemondása következtében) választatott meg, megbízatása csak annyi időre szól, a meddig még azon országgyűlés tart.

III. A képviselőválasztás az állampolgárok egyik legfontosabb joga levén, ennek megsértése, vagy az azzal való visszaélés ellen a törvény szigorú intézkedéseket és büntetéseket rendel. (lásd: 58. §. 6.)

IV. Ha azon választók, kik a kisebbségben maradt jelöltre szavaztak, azt látják, hogy a többséget nyert jelöltnek pártja törvénytelen eszközök alkalmazása által jutott győzelemre, vagy általában oly szabálytalanságok, rendetlenségek történtek a választás lefolyása alatt, melyek miatt a választók nem gyakorolhatták szabadon választói jogukat: akkor a kifogás alá eső választás ellen kérvényt intézhetnek a képviselőházhoz, melyben a megtörtént választás megsemmisítését — indokok és bizonyítékokkal és 1000 frt cautióval támogatva — kérik. Az ily kérvénynyel megtámadott választások fölötti biráskodást a törvény (1874 : 33.) a magyar kir. curiára bízza ugyan, de a curiának az ügyekben való biráskodása még mindeddig nem levén életbeléptetve, egyelőre a képviselőház ítél a választások érvénye fölött.

20. §. Az országgyűlés megalakulása.

I. Elérkezvén az országgyűlés megnyitásának ideje, az első három nap arra van rendelve, hogy a főrendek és képviselők összegyűljenek az ország fővárosában; a harmadik napon különkülön meghatározott helyiségökben összegyűlnek a főrendek és a képviselők, s úgy amazok, mint emezek közt a legidősebb tag foglalja el a korelnöki széket, a legfiatalabb hat tag (a főrendeknél négy) pedig a korjegyzői tiszt teljesítésére hivatik föl. A korelnökök értesítik a főrendeket és a képviselőket az országgyűlés ünnepélyes megnyitásának helye, ideje és rendje felől. A kitűzött időben a főrendek és képviselők összegyülvén a királyi

trónteremben, a fényes kísérettel megjelenő király fölolvassa az országgyűlés mindkét házához intézett trónbeszédét, s azzal megnyitottnak nyilvánítja az országgyűlést. E trónbeszédre az országgyűlés mindkét háza megalakulása után külön-külön föliratban szokott válaszolni.

II. Az országgyűlés ünnepélyes megnyitása után ismét külön helyiségekben összegyűlnek a főrendek és a képviselők. A főrendek választanak egy igazoló bizottságot, mely azt vizsgálja meg, hogy a főrendi házba meghivott tagok törvényesen hivattak-e meg, és hogy nem mellőztettek-e olyanok, kik törvényesen meghivandók lettek volna; továbbá, hogy a meghivottak megjelentek-e, vagy a meg nem jelent tagok igazolták-e kimaradásukat? Miután az igazoló bizottság 50 tagot igazolt, erről értesiti a korelnököt, ki ismét ülésre hívja össze a főrendeket. Ez ülésben fölolvastatik azon királyi leirat, melyben ő felsége a főrendi ház elnökét és másodelnökét kinevezi; mire a korelnök további müködése megszünik, és a ház saját tagjai közől titkos szavazás utján háznagyot és jegyzőket választ, s ezzel a főrendi ház megalakult.

A képviselőház tagjait is összehívja a korelnök, a mikor mindenekelőtt a képviselők megbízó-levelöket (a választási jegyzőkönyvet) nyujtják be, a korelnök pedig a kifogásolt választások ellen beérkezett kérvényeket terjeszti elő. Ezután a korelnök a képviselőket sorshúzás útján egyenlő számú 9 osztályba osztja, s az első osztálybeli képviselők megbízó-leveleit megvizsgálja a második osztály, a második osztálybeliekét a harmadik osztály, és így tovább (a kilenczedik osztálybeliekét az első). A vizsgálat arra terjed ki, hogy rendben vannak-e a megbízó-levelek, s nem adatott-e be kérvény a választás ellen? Az osztályok jelentést tesznek arról, hogy kiknek választása találtatott kifogástalannak, hányan vannak azok, kiknek megbízólevelök rendben találtatott ugyan, de választásuk ellen kérvény adatott be, s végre, hogy kiknek megbízó-levele esik kifogás alá. A korelnök a kifogástalanokat igazolt képviselőknek jelenti ki; s ha ezek száma és a rendes megbízó-levéllel biró, bár kérvénynyel megtámadott képviselők száma a ház összes tagjainak álta-

lános többségét képezi : felhívja a házat a tisztviselők megválasztására. A választásban az igazolt és azon képviselők vesznek részt, kiknek megbízó-levele rendben találtatott, habár kérvény adatott is be ellenök. Ez utóbbiak általában a képviselők minden jogát gyakorolják addig is, míg az ellenök beérkezett kérvények fölött a ház megalakulása után határoz.

III. A képviselőház tisztviselői : az elnök, két alelnök, háznagy és hat jegyző, kiknek megválasztása titkos szavazat útján történik, mire a korelnök és a korjegyzők visszalépnek, és a választott elnök által a ház megalakultnak nyilváníttatik. A képviselőház elnöke az országgyűlés egész idejére választatik; állása igen fontos és kitűnő; ő vezeti a ház tanácskozásait (miben, ha a szükség úgy kivánja, helyettesítheti magát az alelnökökkel); kimondja a határozatokat; kihirdeti az ülések idejét, föntartja a házban a rendet; őrködik a hallgatóság fölött; szükség esetén kiüríttteti a karzatokat, és katonai erő is áll rendelkezésére. Elnöki méltóságához képest a haz által meghatározott évi tiszteletdíjat húz. A többi tisztviselőket csak egy-egy évi ülésszakra választja a ház.

Megalakulása után megválasztja a ház a bizottságokat is, melyek vagy állandók, vagy esetről esetre választatnak és küldetnek ki, s feladatuk vagy abban áll, hogy bizonyos állandóan hozzájok útalt tárgyak fölött első sorban tanácskozzanak és véleményes jelentést tegyenek azokról a háznak; vagy hogy valamely fontosabb törvényjavaslatot, mielőtt a ház teljes ülésben tárgyalás alá venné, megvizsgáljanak.

Állandó bizottságok, melyek tehát mindjárt a ház megalakulása után megválasztatnak: az igazságügyi, pénzügyi, közlekedési, közoktatásügyi, kérvényi, mentelmi, mely a képviselők mentelmének ügyében, s összeférhetlenségi, mely az összeférhetlenség kérdéseiben első sorban határoz és tesz javaslatot a ház elé. Többnemű bizottságokon kívül van még az állandó igazolási bizottság, melynek hatáskörébe tartozik, hogy a ház megalakulása után benyujtott megbízó-leveleket megvizsgálja, s azokat rendben találván, ha 30 nap lefolyása alatt nem érkezett be kérvény, a képviselőt végleges igazolásra ajánlja; végre van 9 bíráló bizottság (hét-hét tagból álló),

mely a ház megalakulása után a hozzá útasított választási kérvények ügyében határoz, kihallgatja a feleket, ha szükséges, magán a választás helyén is vizsgálatot tarthat, s a tárgyalás és vizsgálat eredményéhez képest javaslatot terjeszt a képviselőház elé, hogy a kérvénynyel megtámadott képviselő igazoltassék, vagy választása megsemmisíttessék.

A képviselők az országgyűlés munkálkodásának ideje alatt 5 p. forint napi díjat és 800 frt szálláspénzt húznak a képviselőház pénztárából.

IV. Mind a képviselő, mind a főrendiház tagjai azon jogban részesülnek, hogy a törvényhozási teremben tanácskozás közben tett bármily természetű nyilatkozataikért őket felelősségre vonni nem lehet, s csupán a ház elnökének van meg az a hatalma, hogy a képviselőt helytelen vagy illetlen szavaiért rendre utasíthatja, sőt tőle a szót is megvonhatja. Másik fontos kiváltsága a törvényhozás tagjainak az, hogy őket az országgyűlés tartama alatt elfogatni, vagy oly perbe idézni, melynek következménye letartóztatás lenne, a ház engedélye nélkül nem szabad, kivéve a tetten-érés esetét, a mikor azonnal letartóztatni is szabad. A törvényhozók e kiváltsága neveztetik mentelmi jognak (immunitas). Ha tehát valamely törvényhozó ellen vád emeltetik, melynek alapján ellene a biróság pert akar indítni : előbb a képviselő- s illetőleg a főrendiháztól kell kérni a vádlott országgyűlési tag mentelmi jogának fölfüggesztését, a mit ha az illető ház megengedett, csak akkor lehet a vádlottat kihallgatás végett a törvényszék elé idézni, vagy szükség esetében le is tartóztatni.

21. §. Az országgyűlés törvényhozói működése.

Az országgyűlés működése három kiváló jelentőségű hatáskörben nyilvánul, u. m. törvényeket alkot, gyakorolja az évi költségvetés megszavazásának jogát, s a miniszterek feleletre vonása által ellenőrzi az ország kormányát. E három irányú működése teszi az országgyűlést az állami hatalomnak a király mellett második tényezőjévé.

A mi először is a törvényhozást illeti : ha előáll az a szükség, hogy valamely jogviszony törvény által szabályoztassék, vagy újból rendeztessék (pl. a cseléd és gazda közti viszony,

vagy a vallásfelekezetek egymáshoz való viszonya), vagy pedig ha egy egész rendszeres törvénykönyvet kell szerkeszteni (pl. váltótörvényt, vagy: büntetőtörvénykönyvet) : akkor az illető szakbeli miniszter kidolgoztat egy törvényjavaslatot, és azt ő felsége engedelmével a képviselőházhoz benyujtja. De a képviselők közől is bármelyiknek megvan az a joga, hogy törvényjavaslatot készíthet és azt a ház elé beterjesztheti. Csakhogy míg a miniszterium által benyujtott törvényjavaslattól az előleges tárgyalást megtagadni nem lehet : a képviselők által beterjesztett törvényjavaslatokra nézve a ház határozat által dönt a fölött, hogy kivánja-e tárgyaltatni, vagy nem.

A tárgyalás kettős, u. m. általános, midőn a ház a fölött tanácskozik, hogy elfogadható-e a törvényjavaslat általánosságban a részletes tárgyalás alapjául vagy nem. Ha a többség szavazata által általánosságban elfogadtatott, akkor következik a részletes tárgyalás; azaz pontonként fölveszik a törvényjavaslatot, s mindenik képviselő megteheti indítványát, s minden vitás pontnál a többség szavazata dönt, hogy az eredeti, vagy a módosított szerkezet fogadtassék-e el. Miután a képviselőház ekként az egész törvényjavaslatot részleteiben is elfogadta és harmadszor is fölolvastatta, átküldi azt a főrendi háznak, hol az újból általános és részletes tárgyalás alá vétetik. Ha a főrendiház megállapodásai a képviselőház által elfogadott szövegtől eltérnek, akkor a két ház üzeneteket vált egymással a törvényjavaslat módosításai tárgyában, mindaddig, míg teljes egyetértésre nem jutnak. Ha ez egyetértés létrejött és a törvényjavaslat mindkét ház által elfogadtatott, akkor a két háztól kiküldött közös bizottság végleg megállapítja a törvényjavaslat szövegét. hogy az megfelel-e a két ház megállapodásainak, s az így megállapított szöveg mind a két ház elnökei és jegyzői által aláírva, fölterjesztetik a miniszterelnök útján ő felségéhez szentesítés végett. A szentesített törvény ő felségétől szintén a miniszterelnök útján visszaküldetik, s előbb a képviselő-, azután a főrendiházban kihirdettetik; a kihirdetett törvényt a miniszterium az „Országos Törvénytár"-ba igtatja, s egyszersmind köztudomásra hozza a „Budapesti Közlöny"-ben; eredeti — a király

aláirásával ellátott — példánya az országos levéltárban tétetik le, az illető szakminiszter által hitelesítctt másolatai pedig minden törvényhatóságnak megküldetnek.

A törvényhozásnak nyelve a magyar, tehát magyar a törvények hiteles szövege is; de a miniszterium gondoskodik, hogy a törvények az országban lakó más nemzetiségek nyelvén is hiteles fordításban kiadassanak. A Horvát-Szlavonországgal közös ügyekben alkotott törvények egyszersmind horvát nyelven is szerkesztetnek, s ő felsége a horvát eredeti szöveget is aláirásával szentesíti, s e horvát eredeti szöveg olvastatik föl a horvát országgyűlésen. — Mindkét ház ülései nyilvánosak, kivéve, ha maga a ház zárt ülés tartását határozza el. Érvényes határozat csak nyilvános ülésen hozható.

22. §. Az országos költségvetés megszavazása.

Másik nagy jelentőségű joga és föladata az országgyűlésnek abban áll, hogy évenként az országos költségvetést tárgyalja. A miniszterium ugyanis minden évben a következő évre vonatkozólag elkészíti az államháztartás költségvetését — budget — azaz részletes kimutatást készít a felől, hogy mik lesznek a szükséges és mellőzhetlen kiadások, és micsoda bevételekre számít ama kiadások fedezése végett. A költségvetésnek tehát két főrésze van, u. m. szükséglet és fedezet, kiadások és bevételek főrovata. A kiadások az állami élet sokféle szükségleteit illetik, a milyenek pl. a hadsereg fölszerelése és föntartása, tanintézetek állítása és föntartása, vasútak építése, birák és államhivatalnokok fizetése, az államadósságok törlesztése stb.; a bevételek pedig az országos jövedelmi forrásokból erednek (l.: 53. §.). Ha a költségvetésben fölvett kiadásokat a remélhető bevételek összege fedezi, akkor az államháztartásban súlyegyen van, s ez a szerencsés és egészséges állapot. Ha ellenben a mellőzhetlen kiadások összege fölülmulja a várható bevételek összegét: akkor a költségvetés hiányt — deficitet — mutat föl, a mit az állam kölcsönnel kénytelen fedezni.

Elkészítvén a miniszterium a költségvetést, beterjeszti azt a képviselőháznak alkotmányos tárgyalás és törvényes megálla-

pítás végett. A képviselőház vagy egészen elfogadja a beterjesztett költségvetési javaslatot, vagy pedig egyes részleteiben megváltoztatja, egyes tételeket lejebb szállít, vagy egészen töröl. Sőt élhet a képviselőház azon jogával is, hogy a költségvetés megszavazását általában megtagadja, a mivel a kormány iránti bizalmatlanságának ad kifejezést. Végig tárgyalván és megállapítván a képviselőház a költségvetést, azt mint törvényjavaslatot megszavazza és átküldi a főrendekhez. Ha a főrendek is elfogadták a költségvetési törvényjavaslatot, akkor fölterjesztik azt ő felségéhez szentesítés végett, s a szentesített költségvetési törvény lesz kötelező a következő évre; e törvény alapján és értelmében kezelheti a miniszterium a közjövedelme ket, kiadásai nem haladhatják fölül az engedélyezett összeget se egészben véve, se az egyes tételeknél.

Az állam bevételeinek és kiadásainak s az államvagyon és államadósságok kezelésének ellenőrzésére állíttatott föl (1870: 18. tcz.) az állami számvevőszék, melynek egyik föladata abban áll, hogy ellenőrízze a miniszterek utalványozásait, hogy megfelelnek-e azok a költségvetési törvény tételeinek. Az állami számvevőszék, mely a miniszteriumtól független, minden év szeptember haváig elkészíti a megelőző évre vonatkozó zárszámadást, egybehasonlítván azt a törvényesen megállapított költségvetéssel, és közli azt a miniszteri tanácscsal. A miniszteri tanács a zárszámadást, a maga észrevételeivel együtt, a miniszterelnök által beterjeszteti az országgyűléshez, mely a zárszámadást tárgyalás alá veszi, s arra nézve vagy fölmentvényt (indemnity) ad, vagy elmarasztalást mond ki.

Mivel a költségvetés országgyűlési megállapítása mindig csak egy évre terjed, azért a törvény (1848: 4. és 1867 : 10. tcz.) azt is meghatározza, hogy oly esetben, midőn ő felsége az országgyűlést bármi okból előbb föloszlatja, vagy üléseit előbb elnapolja, berekeszti, mint a miniszterium által a befejezett számadások beadása és a jövő évi költségvetés előterjesztése teljesíttetett, s az országgyűlés e tárgyak iránt határozatot hozhatott volna : akkor az országgyűlés még azon év folytán és pedig oly időben hívandó össze, hogy mind a befejezett számadások, mind a jövő évi költségvetés az év végéig országgyűlésileg tárgyalhatók legyenek.

23. §. A kormány ellenőrzése az országgyűlés által.

A király személye szent és sérthetetlen levén, őt felelősségre vonni nem lehet. De épen azért, hogy ez elv ne vezessen fejedelmi önkénykedésre, az alkotmány intézkedése szerint a királyi felség felelős miniszterium által gyakorolja a végrehajtó hatalmat, s rendeletei, parancsai, határozatai, kinevezései csak úgy érvényesek, ha azokat az illető miniszter aláírta, s ugyanazért a miniszterek felelősséggel tartoznak minden rendeletért, melyet aláírnak, vagy ellenjegyeznek.

Általában feleletre vonhatók a miniszterek: a) minden oly tettért vagy intézkedésért, mely az ország függetlenségét, az alkotmányt, a törvényeket az egyéni szabadságot, vagy a tulajdon szentségét sérti; b) a kezeikre bizott pénzek s egyéb értékek elsikkasztásáért, vagy törvényellenes czélokra való fordításáért; c) végre ha a törvények végrehajtásában, vagy a közcsend és biztosság föntartása körül hanyagságot tanúsítnak s mulasztást követnek el. Az alárendelt hivatalnokok által elkövetett hibák és törvénytelenségekért is a minisztert terheli a felelősség, ha a vétkes hivatalnokot nem büntette meg, hanem annak tettét elnézte, vagy épen helyeselte.

A feleletre vonás joga úgy az összes kormány mint a kormány egyes tagjai ellenében az országgyűlést illeti meg. E végből az országgyűlés minden tagja kérdést (interpellatio) intézhet a miniszterekhez, fölvilágosítást kérhet tőlük a szakukba eső kormányzati ügyek és cselekmények felől, s az illető miniszter tartozik feleletet és fölvilágosítást adni, sőt a ház kívánatára hivatalos iratait is előterjeszteni és vizsgálat alá bocsátani. Ha nyilvánvaló tényekből, vagy az előterjesztett hivatalos iratok megvizsgálása után az tűnnék ki, hogy az illető miniszter, vagy az összes miniszterium törvénysértést követett el, akkor a képviselőházban a miniszternek vagy miniszteriumnak vád alá helyezése indítványoztatik, a mit a ház szavazatának általános többségével rendelhet el. A vád alá helyezést tehát a képviselőház határozhatja el, míg a vád alá helyezett miniszter fölötti biráskodás joga a főrendi házat illeti. E végett a főrendi ház a maga tagjai közöl választ

36 tagot, kik közől 12-t a képviselőház által a pör vitelére kirendelt biztosok, 12-t pedig a vád alá helyezett miniszter (vagy miniszterek) vethetnek vissza; a megmaradt 12 tag képezi azon biróságot, mely az ítéletet (büntetést vagy fölmentést) kimondja. Az így elitélt miniszternek a király csak általános közbocsánat (amnestia) alkalmával kegyelmezhet meg.

Az országgyűlés ellenőrző hivatásán alapszik az is, hogy eléje mind egyes emberek, mind pedig községek és törvényhatóságok kérvénynyel járulhatnak. A törvényhatóságok közvetlenül a ház elnökéhez küldhetik be kérvényeiket; míg minden egyéb kérvényt csak a ház valamely tagjának közvetítésével lehet benyujtani, a ki felelősséggel tartozik azért, hogy a kérvény nem tartalmaz olyat, a mi az alkotmányt, a törvényt vagy a ház tekintélyét sértené.

HARMADIK RÉSZ.

A végrehajtó hatalom és annak műszervei.

I. SZAKASZ.

Az országos kormányzat.

24. §. A végrehajtó vagy kormányzó hatalom föladata.

A legbölcsebb és legczélszerűbb törvények sem érnének semmit, ha nem volna arról gondoskodva, hogy azok teljes mértékben végrehajtassanak és megvalósíttassanak. A törvények végrehajtását és foganatosítását eszközli a kormányhatalom; ez tehát a törvényhozás működését kiegészíti, annak eredményét biztosítja.

Magyarországon a király levén az összes államhatalom törvényes képviselője, a kormányzó, vagy végrehajtó hatalom is reá van ruházva, úgy mindazáltal, hogy azt a király alkotmányos korlátok közt és a törvények értelmében gyakorolhatja. Számos régibb törvényeink biztosítják a kormányzat alkotmányszerű gyakorlását; de legnevezetesebb az 1848 : 3. tczikk, mely kimondja, hogy Magyarországon a végrehajtó hatalmat a király csak független magyar miniszteriuma által gyakorolhatja, s bármely rendelete, parancsa, határozata és kinevezése csak úgy ér-

vényes, ha azt a Budapesten székelő, s az országgyűlésnek felelős magyar miniszterek egyike aláírta. Mióta pedig az 1867 : 12. tcz. kijelölte az Ausztria és Magyarország közt közös ügyeket, ezek körében a kormányzati teendőket ő fölsége a közös felelős miniszterek ellenjegyzése mellett gyakorolja.

25. §. A magyar független felelős miniszterium.

A magyar felelős miniszterium áll az elnökből és az egyes szakokat vezető miniszterekből. A miniszterelnököt s ennek előterjesztése folytán a szakminisztereket ő felsége nevezi ki. Szokás az egyes szakokat „tárcza" névvel is nevezni, s így mondják: belügyi tárcza, pénzügyi tárcza, a belügyi és pénzügyi szakminiszterium helyett.

Mindenik miniszter a maga tárczája körébe eső ügyeket saját belátása szerint, de egyszersmind saját felelőssége mellett vezeti. Mivel azonban a kormányhatalom ő felségét illeti, és a miniszter az ő megbizásából jár el, ebből következik, hogy a miniszterek minden fontosabb ügyet és törvényjavaslatot előlegesen tartoznak a királynak előterjeszteni jóváhagyás végett, s csak a király jóváhagyásának megnyerése után terjeszthetik azt az országgyűlés elé. Másrészről viszont, mivel a királynak minden kormányzati tényeiért az illető miniszter tartozik felelősséggel: ebből ismét az következik, hogy ő felsége nem bocsáthat ki semmiféle rendeletet és parancsot az illető szakminiszter ellenjegyzése nélkül; ha tehát a király netalán az ország alkotmányával és törvényeivel összeütköző rendeletet akarna kibocsátani, melyért a miniszter a törvényhozás előtt nem vállalhat felelősséget, a miniszter megtagadhatja beleegyezését és benyujthatja lemondását.

A miniszterek hivataluknál fogva üléssel birnak az országgyűlés mindkét házában, s ha nyilatkozni kívánnak, meghallgatandók. De egyszersmind kötelesek is bármelyik ház tagjainak kívánatára és kérdéseire a szükséges fölvilágosításokat megadni. Szavazattal bármelyik házban csak úgy birnak, ha azon háznak tagjai (nev. ha képviselők, a mi rendesen úgy is van, vagy a főrendi házba meghívattak). A miniszteri felelősségről, s a miniszterium vád alá helyezéséről már szóltunk (23. §.).

A magyar miniszterium egyszersmind **parlamentaris** (képviseleti) jellegű is; a mi azt teszi, hogy tagjait a király a miniszterelnök előterjesztésére az országgyűlés többségéből szokta kinevezni. Ha tehát az országgyűlés többsége ellene nyilatkozik a fönálló miniszteriumnak, azaz tőle bizodalmát megvonja: akkor vagy a miniszterium köszön le, és a király az országgyűlés többségének bizodalmát biró minisztereket nevez ki; vagy pedig a király föloszlatja az országgyűlést, és új képviselőházat hí össze. Ha azonban az ország új választások által ismét ellene nyilatkozik a miniszteriumnak, akkor végre is a parlamentáris kormányzat elve egy új miniszterium alakítását követeli meg.

A czélszerű kormányzás szempontjából szükséges, hogy a miniszterium saját kezdeményezéséből is megtegye mindazon intézkedéseket, melyeket felelőssége mellett szükségeseknek ítél. Így nevezetesen a hiányos vagy hiányzó törvények kiegészítése végett bocsáthat ki **rendeleteket**; valamint a meglevő törvények végrehajtása tekintetéből is részletes intézkedéseket és utasításokat rendeleti úton adhat. A minisztereknek e jogát fejezi ki azon szokásos záradék is, melylyel minden törvény végződni szokott, t. i. hogy a törvény végrehajtásával az illetékes miniszter megbízatik. A kormányrendeleteknek azonban se a létező törvényekkel ellenkezniök, se azokat felfüggeszteni, vagy hatályon kivül helyezniök nem szabad, s ennek megelőzésére, vagy megtorlására szolgál eszközül a miniszteri felelősség.

Hogy a miniszterium a kormányzat sokféle teendőit foganatosíthassa, és fontos föladatait kellőleg teljesíthesse: sok és különféle felsőbb és alsóbb kormányközegekre van szüksége, melyek a tulajdonképi közvetlen végrehajtást eszközlik. A kormányzat közegei nálunk kétfélék, u. m. a) a törvényhatóságok, melyek a miniszterium rendeleteit és a törvényeket választott tisztviselőik által kötelesek végrehajtani, s b) állami hivatalok és hivatalnokok. Ez utóbbiak részint a központban, a miniszterium székhelyén működnek, részint pedig az ország különböző közigazgatási vidékein vannak megbízva az egyes közigazgatási ágak kezelésével, s általában állami tisztviselőknek neveztetnek. Közőlük a magasabb állásúakat az illető miniszter ajánlatára ő felsége, az alsóbbakat maga a miniszter nevezi ki.

26. §. A magyar miniszterium egyes szakosztályai.

A magyar miniszterium az elnökön kivül, ki maga is rendesen egy tárcza ügyeit vezeti, 9 szakminiszterből áll, kiknek mindegyike a kormányzati ügyek egy-egy ágának élén áll. A szakminiszterek a következők : az ő felsége személye körüli miniszter, a belügyminiszter, a pénzügyminiszter, a vallás- és közoktatásügyi miniszter, az igazságügyi miniszter, a közmunka- és közlekedésügyi miniszter, a földmivelés, ipar- és kereskedelmi miniszter, a honvédelmi miniszter és a horvát-szlavon miniszter.

Az egyes miniszteriumok hatáskörébe a következő ügyek tartoznak :

1. A miniszterelnök hívja össze a minisztereket tanácsülésre, melyben — midőn ő felsége jelen nincs — elnököl is; az összes kormány nevében mind a királyhoz teendő fölterjesztéseket, mind az országgyűléshez intézendő előterjesztéseket ő teljesíti; a miniszterelnök ellenjegyzésével jutnak a törvények szentesítés végett ő felségéhez; az egyes szakminisztereket az ő fölterjesztésére és ellenjegyzése mellett nevezi ki a király.

2. A felség személye körüli miniszter közvetítőül szolgál a legfelsőbb elhatározás alá tartozó ügyeknek a királyi felséghez leendő előterjesztésénél; közvetíti továbbá a Magyarország hatóságai és a külföldi hatóságok közt folyó hivatalos levelezéseket; az ő ellenjegyzése mellett adományozza a király a nemességet, czímeket, érdemrendeket és egyéb kitüntetéseket.

3. A belügyminiszter ügyel föl a köztörvényhatóságok kormányzatára, megvizsgálja és helybehagyja azok költségvetését. Hatáskörébe tartoznak továbbá : az államrendőrség, a külföldi útlevélügy, országos levéltár, földtehermentesítés, a nemzeti szinház, az egyleti, árva- és szegényügy, a közegészség ügye, általában az emberbaráti (philantropicus) intézetek, továbbá az általános képviselői választások elrendelése.

4. A pénzügyminiszter hatásköre általában véve az államjövedelmeinek kezelését foglalja magában; ő állítja össze az évi költségvetést; kezeli az egyenes és közvetett adók és az állami bányákból s egyedárúságból befolyó jövedelmeket, kiveti

az országos adókat; engedélyt ad a dohánytermesztésre, s gondoskodik annak beváltásáról. Alatta áll a körmöczi pénzverde, a selmeczi bányász- és erdészakadémia. Rendelkezése alatt mind a központban, mind az ország különböző vidékein számos hivatalok állanak, mint: az adófelügyelőségek, pénzügyigazgatóságok, kataszteri hivatalok.

5. A vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz tartozik a vallás és közoktatási ügyek vezetése, különösen pedig a római és görög katholikus egyház fölötti királyi fővédúrság gyakorlása, más vallásfelekezetek fölött pedig a legfőbb fölügyeleti jog; előterjesztésére nevezi ki a király a római és görög katholikus érsekeket, püspököket, apátokat, prépostokat és kanonokokat; a vallási, közoktatási és egyéb közművelődési czélokra szánt közalapokat kezeli; a magyar nemzeti muzeum, a tudományos akadémia és egyetemek, vakok és siketnémák intézete, valamint az állam által föntartott összes alsó, közép és felső fokú tanintézetek (kivéve mégis a selmeczi bányászakadémiát és gazdasági tanintézeteket) az ő legfőbb vezetése, s a felekezeti és magán iskolák is felügyelete alatt állanak. A népoktatás ügyeire nézve rendelkezik a közoktatási miniszter a tanfelügyelőkkel.

6. Az igazságügyminiszter hatásköréhez tartozik az összes törvénykezésre való felügyelet. Annálfogva az ő fölterjesztésére nevezi ki ő felsége a birákat és királyi ügyészeket; főfelügyeletet gyakorol a királyi ügyészségek, ügyvédi és közjegyzői kamarák, úgy szintén a fegyintézetek fölött; a kegyelmezési ügyekben a királyhoz fölterjesztéseket tesz.

7. A közmunka- és közlekedésügyi miniszter a középítészeti, közlekedési és forgalmi ügyeket vezeti; felügyelete tehát kiterjed az országútak, vasútak, csatornák, hídak s egyéb országos építkezések és a hajózás ügyeire.

8. A földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztérium az ország közgazdasági ügyeit vezeti; vásártartási jogosítványokat ad; hozzá tartozik a posta- és távirdaügy, s fölügyelete alatt állanak a gazdasági tanintézetek, kereskedelmi és iparkamarák, s a lótenyésztés ügye, és a földtani intézet, vámügy, statistikai tanács és hivatal.

9. A honvédelmi miniszterium hatáskörébe tartoznak a honvédség összes ügyei; a honvédtiszti kinevezések és előléptetések iránti kijelölés megtétele, a fegyvergyakorlatok iránti intézkedés, és a népfölkelés szervezése. Ezeken kivül a honvédelmi miniszterium föladatát képezik: az ujonczjutalék fölosztása az ország egyes hadkiegészítési kerületei közt, az ujonczozás elrendelése, a hadkötelezettség alóli fölmentések, a szabadságos és tartaléklegénység nyilvántartása és behívása, a Ludovica-akadémia ügyei.

10. Tárcza nélküli tagja végre a magyar kormánynak a horvát-szlavon miniszter, ki szavazattal biró tagja a miniszteri tanácsnak s a magyar országgyűlésnek felelős. A horvát miniszter közvetítőül szolgál Magyarország s Horvát-Szlavonország kormánya közt, ellenjegyzi ő felsége kinevezéseit és rendeleteit Horvátország bel-, igazság- és oktatásügyeiben.

Oly ügyek fölött, melyek az összes miniszterium felelősségét érintik, s általában a fontosabb elvi kérdéseket tárgyazó államügyek fölött miniszteri tanácsban szoktak dönteni a kormány tagjai, hol rendesen a miniszterelnök, vagy — ha jelen van — ő felsége szokott elnökölni. Sőt a monarchia közös érdekeit illető kérdések fölötti megállapodás végett közös miniszteri tanácskozások is tartatnak, melyekben ő felsége elnöklete alatt részt vesznek mind a közös, mind a magyar, mind pedig az osztrák miniszterek.

27. §. A horvát-szlavon országos kormány.

Horvát-Szlavonország, mint már említők, a beligazgatás, a vallás és közoktatás és az igazságszolgáltatás ügyeire nézve Magyarországtól külön törvényhozással bir, melyet a horvát országgyűlés (tulajdonképen: tartománygyűlés) gyakorol. Egyéb országos ügyek, nev.: a pénz-, kereskedelem-, ipar-, közlekedési és honvédelmi ügyek tekintetében Magyarország és a társországok közt közösség áll fönn, úgy hogy Horvát-Szlavonország a maga tartománygyűléséből követeket küld a magyar országgyűlésre, kiknek részvétele mellett hozatnak a nevezett ügyeket érdeklő és a társországokat is egyenlően kötelező törvények.

Megfelelő viszony áll fönn a kormányzatra nézve is; azaz a két ország közt közössé tett ügyekben a magyar kormány (az illető miniszter) gyakorolja a végrehajtó hatalmat a társországok területén is; míg a beligazgatás, vallás és közoktatás, és az igazságszolgáltatás ügyeire nézve Horvát-Szlavonországnak önkormányzata és saját országos kormányhatóságai vannak. A horvát országos kormány élén áll a bán, ki a horvát-szlavon országgyűlésnek felelős. A bánt a magyar miniszterelnök ajánlatára és ellenjegyzése mellett nevezi ki ő felsége. Alatta a kormányügyeknek három osztálya áll, u. m. a) a belügyi, b) a vallás- és közoktatásügyi, és c) az igazságügyi osztály, mindegyik egy-egy osztályfőnökkel és a megfelelő segédhivatalokkal.

II. SZAKASZ.

A törvényhatósági önkormányzat.

28. §. A törvényhatóságok általában.

Az országos kormány és annak közegei a közigazgatási teendőket nem maguk teljesítik közvetlenül az ország összes területén, hanem azok egy részét a törvényhatóságokkal végeztetik. Törvényhatóságoknak — municipium — nevezzük a honpolgároknak meghatározott területeken szervezett közönségeit (megyék és városok), melyeket a törvény azon hatalommal ruházott föl, hogy saját hatóságuk körében a törvények és kormányrendeletek közvetlen végrehajtásáról gondoskodjanak, és így az államkormány műszerveiül szolgáljanak; továbbá, hogy saját helyi ügyeikre nézve szabályrendeleteket alkothassanak és azok értelmében intézkedhessenek, s végre hogy országos érdekü dolgokat is megvitathassanak, s nézeteiket egymással, a kormánynyal és országgyűléssel közölhessék.

Ezekhez képest a törvényhatóságoknak hármas föladatuk és hatáskörük van, u. m. a) mint az állami kormányzat műszervei a miniszterium felügyelete alatt teljesítik az országos törvények és kormányrendeletek foganatosításának teendőit; b) minthogy az egyes vidékek legjobban és legközvetlenebbül ismerik

azon helyi ügyeket és érdekeket, melyek első sorban, vagy kizárólag őket illetik: azért a törvényhatóságok föl vannak jogosítva, hogy az országos törvényekkel nem ellenkező szabályrendeleteket alkothatnak, s azok végrehajtását saját területökön önmaguk eszközölhetik. Ezt nevezzük önkormányzati jognak. E jog gyakorolhatása végett a törvényhatóságok saját lakosaik közől tanácskozó és határozó bizottságot és tisztviselőket választanak. c) Végre a törvényhatóságoknak meg van adva az a politikai jog is, hogy országos ügyekben is kifejezhetik véleményöket, s azt a miniszteriumhoz fölterjeszthetik, és az országgyűlésnek kérvény alakjában tudomására hozhatják, sőt a többi törvényhatóságokkal is közölhetik pártoló hozzájárulás végett.

A törvényhatóságok kétfélék, u. m. vármegyék (ezelőtt voltak még: kerületek, székek, vidékek, de a mely elnevezéseket az 1876 : 33. tcz. megszüntette) és törvényhatósági joggal fölruházott városok. A megyei és városi törvényhatóságok száma jelenleg 91 (lásd: 13. §.); a megyék rendezett tanácsú városokat, nagy és kis községeket foglalnak magukban.

29. §. A törvényhatósági bizottság.

I. Minden törvényhatóságnak van egy képviselő-testülete, mely a törvényhatóság lakosainak nevében tanácskozik, a tisztviselőket választja, és intézkedik saját határozatainak és a kormány rendeleteinek végrehajtásáról. E testület neveztetik törvényhatósági bizottságnak; s tagjainak számát a törvényhatóság lakosságának mennyiségéhez képest szabja a törvény többre, vagy kevesebbre; úgy azonban, hogy a városi törvényhatóságok bizottsága 48-nál kevesebb és 400-nál több, a megyei törvényhatóságok bizottsága pedig 120-nál kevesebb és 600-nál több tagból nem állhat. A bizottságok kétféle elemből alakulnak, u. m. fele részben oly nagykorú honpolgárokból, kik a törvényhatóság területén a legtöbb egyenes állami adót fizetik, s országgyűlési választói joggal birnak, s másik fele részben a választó közönség választottaiból.

A bizottság megalakítása következőleg történik. Minden év

végén összeállíttatik a törvényhatóság területén legtöbb egyenes állami adót fizető polgárok névjegyzéke, a minél megjegyzendő, hogy az állami, felekezeti, községi és magán tanintézetek tanárai és tanítói, a lelkészek, a magyar akadémia tagjai, a tudorok, ügyvédek, orvosok, mérnökök, gyógyszerészek, sebészek, okleveles bányászok, erdészek, gazdatisztek egyenes államadója kétszeresen számíttatik. E névsorban foglaltak közől a megkivántató számban (pl. az első 200) azok fogják képezni a bizottság fele részét, kik adóösszegökre nézve legelől állanak, s ezek neveztetnek virilis tagoknak, virilistáknak. A bizottság másik fele része választás útján alakul meg. Választó és választható a törvényhatóság minden lakosa, ki országgyűlési képviselőválasztásra jogosítva van; de nem lehet bizottsági tag (s így virilista sem), ki írni olvasni nem tud, ki a törvényhatóság területén már két év óta nem bir, ott nem lakik és adót nem fizet, vagy a ki a törvényhatóság javadalmait haszonbérli. A bizottság választás alá eső tagjainak megbízatása hat évre szól, de a választás 3 évenként történik, oly módon, hogy midőn a bizottságok első ízben (az 1870 : 42. tcz. alapján) megalakultak, az első 3 év letelte után sorshúzás útján ki kellett lépni a megválasztott bizottsági tagok felének, s ezek helyett új választások történtek. Most már minden három évben a bizottság választott tagjainak azon fele része lép ki, mely 6 évvel azelőtt választatott, s ezek helyébe történik új választás, úgy azonban, hogy a kilépettek újból megválaszthatók.

II. Budapest főváros törvényhatóságának rendezéséről külön törvény (1872 : 36.) intézkedik, mely a fővárosi bizottság megalakítására vonatkozólag némely eltérő szabályozást rendel. Budapest főváros törvényhatósági bizottsága áll 400 tagból, a kik mindannyian választatnak, csakhogy fele részben (tehát 200) a főváros területén legtöbb egyenes állami adót fizető 1200 polgár sorából, másik fele részben pedig az összes választók közől. Választó mindenki, ki országgyűlési választói joggal bir, de csak úgy, ha irni és olvasni tud, és 2 év óta állandóan a fővárosban lakik. A bizottság tagjai itt is 3 évenként 6 évre választatnak.

30. §. A törvényhatósági bizottságok közgyülése és az állandó választmány.

I. A törvényhatósági bizottság tagjainak tanácskozás és határozathozatal végetti összejövetele közgyülésnek neveztetik. A közgyülések számát és idejét minden törvényhatóság szabályrendelet által maga állapítja meg; a törvény kötelezőleg csak két közgyülést rendel, u. m. őszszel a jövő évi törvényhatósági költségvetés megállapítása végett, és tavaszszal a mult évi számadások megvizsgálása czéljából. De a megállapított rendes közgyüléseken kivül is bármikor tartható rendkivüli közgyülés, ha a bizottság, vagy a főispán, vagy ennek akadályoztatása esetén az alispán (városi törvényhatóságokban a polgármester) szükségesnek látja.

A közgyülés elnöke a főispán, vagy ennek akadályoztatása esetén az alispán, illetőleg a polgármester. A közgyülések nyilvánosak; a jegyzőkönyvet 30 nap alatt a belügyminiszterhez föl kell terjeszteni.

II. A közgyülés hatáskörébe tartoznak a számadások megvizsgálásán és a költségvetés megállapításán kivül a következő tárgyak és teendők: a) határoz és intézkedik útak, hidak, középületek építése és a közmunka fölött; b) kölcsönt vesz föl, s a törvényhatóság vagyonát vétel útján szaporítja, vagy annak egyes részeit elidegeníti; c) tisztviselőket választ s azok működését ellenőrzi, új hivatalokat állít föl, választmányokat és küldöttségeket rendel ki; d) a tisztviselők fizetését meghatározza; e) a pénztárakat megvizsgáltatja; f) a megye területén fekvő községek közigazgatási ügyeiben másodfokúlag ítél; g) a többi törvényhatóságokkal levelez, az országgyüléshez kérvénynyel járul, a miniszteriumhoz fölír; h) szabályrendeleteket alkot, azaz oly szabályokat hozhat, melyek a törvényhatóság minden lakosát kötelezik, melyek azonban az országos törvényekkel nem ellenkezhetnek; i) végre megválasztja az árvaszéket, azt a hatóságot, mely az árvák vagyona és gyámsági ügyei fölött őrködik.

Ez önkormányzati jogokat azonban nem gyakorolhatja

korlátlanul a törvényhatósági bizottság, mert a költségvetést és minden oly határozatot, mely ingatlan vagyon szerzésére, vagy eladására, kölcsönvételekre, új hivatalok fölállítására, a fönállók megszüntetésére, fizetések emelésére, építkezésekre czéloz, előbb a belügyminiszteriumhoz kell fölterjeszteni; s az ily határozatok csak akkor hajthatók végre, ha a belügyminiszterium jóváhagyta, vagy 40 nap alatt nem nyilatkozott irántok.

III. De a törvényhatóság nem csupán saját önkormányzati ügyeivel foglalkozik, hanem az országos törvényeket és kormányrendeleteket is végrehajtatja saját területén, saját tisztviselői által. E végett a bizottsági gyűléseken fölolvassák a királyi szentesítést nyert új törvényeket és a kormány rendeleteit. Ez utóbbiakat tanácskozás tárgyává is teheti a közgyűlés, és ha a törvényhatóság helyi viszonyaihoz képest czélszerűtleneknek, vagy a törvénybe ütközőknek találja: kifogásait föliratban az illető miniszter elé terjesztheti és a rendelet visszavonását kérheti. De ha a miniszter a fölhozott indokok daczára másodszor is követeli a rendelet végrehajtását: akkor a törvényhatóság a rendelet végrehajtását többé meg nem tagadhajta, s csak azon joga marad fönn, hogy az országgyűléshez fölírhat, és a sérelmes rendelet ellen orvoslást kérhet.

Nem lehet azonban megtagadni a rögtöni végrehajtást az oly kormányrendeletektől, melyekben az illető miniszter a szabadságos és tartalékos katonák berendelését, az országgyűlésen megszavazott újonczok kiállítását, a törvényes adók kivetését és behajtását követeli, vagy pedig halaszthatlan rendőri intézkedések megtételére útasítja a törvényhatóságot. Az ily rendeleteket azonnal foganatosítni kell az alispánnak (polgármesternek), s csak a végrehajtás után tehet arról jelentést a legközelebbi közgyűlés elé.

IV. Hogy a törvényhatósági bizottság tanácskozásai sikeresen folyhassanak, a végett egy állandó választmány alakíttatik, melynek tagjai a központban tartózkodnak, s mely a tanácskozás alá veendő ügyek előkészítéséről gondoskodik, s azokra nézve indítványokat és javaslatokat terjeszt a közgyűlés elé. Ez állandó választmányt a törvényhatósági bizottság saját kebeléből 3 évre választja; elnöke

az alispán; a tagok számát és a választmány szervezetét mindenik törvényhatóság maga állapítja meg. Városi törvényhatóságokban ez állandó választmány tisztét a tanács teljesíti; ez készíti azon előmunkálatokat és javaslatokat, melyek az önkormányzati fontosabb ügyeknek a közgyűlésen leendő tárgyalásához szükségesek.

31. §. A törvényhatósági tisztviselők.

I. A vármegyék és a törvényhatósági joggal fölruházott városok élén a főispán áll, kit a belügyminiszter előterjesztésére ő felsége nevez ki. Ő tehát az országos végrehajtó hatalom képviselője, s kötelességében áll egyrészről ellenőrízni a törvényhatósági önkormányzatot, másrészről felügyelni arra, hogy a törvényhatóság kellőleg gondoskodjék az államkormány által ráruházott közigazgatási ügyek elintézéseről. A főispán elnököl a bizottsági közgyűléseken; megvizsgálja a hatósági tisztviselők hivatalos eljárását; megtekinti az alispánhoz (illetőleg polgármesterhez) érkezett kormányrendeleteket és egyéb hivatalos iratokat; a hanyag tisztviselőket fölfüggeszti és ideiglenesen másokkal helyettesíti, az alispánt és polgármestert azonban csak a belügyminiszter jóváhagyásával függesztheti föl; kinevezi a levéltárnokot és a tiszteletbeli tisztviselőket, valamint az alispán meghallgatásával a csendbiztost és az összes segédszemélyzetet.

II. A megye választott tisztviselői részint központiak, részint külsők. a) Központi tisztviselők: az alispán, jegyzők, tiszti ügyész, árvaszéki elnök és ülnökök, pénztárnok, főorvos, főszámvevő, közgyám, állatorvos. b) Kültisztviselők: a szolgabiró, a rendezett tanácsú városok polgármesterei, s a helyi viszonyokhoz képest: járási orvos, járási számvevő, járási közgyám. A központi tisztviselők a megye székhelyén, a kültisztviselők a járásban tartoznak lakni.'

Az alispán a megye első választott tisztviselője, s mint ilyen, vezeti a törvényhatóság területén a közigazgatást, végrehajtja a közgyűlés határozatait, átveszi a kormánytól érkező rendeleteket, s azok foganatosításáról gondoskodik. Az alispán a törvényhatósági pecsét őre; rendelkezik a törvényhatóság

tisztviselőivel és a segédszemélyzettel; intézkedik a katonaszállásolási ügyekben; fölfogadja és elbocsátja a csendőrlegénységet, valamint a törvényhatósági szolgákat; havonként megvizsgálja a törvényhatóság pénztárait, a közgyűlésnek és a főispánnak jelentést tesz a törvényhatóság állapotáról.

A jegyzők a közgyűlés, a választmányok és szakbizottságok jegyzőkönyveit vezetik; a közgyűlési és alispáni fölterjesztéseket, föliratokat, kérvényeket, jelentéseket, a törvényhatóság nevében kelt leveleket és okmányokat fogalmazzák, a közgyűléseken a tárgyakat előadják, s ezenkivül a főjegyző helyettesíti az alispánt.

A tiszti ügyész a törvényhatóság jogtanácsosa, őre a törvényeknek és törvényhatósági rendeleteknek, s képviseli a törvényhatóságot magán jogügyeiben.

A szolgabiró a járás első tisztviselője; felügyel a járásban fekvő kis és nagy községekre; teljesíti az újonczozási előmunkálatokat; közreműködik az adóbehajtásánál; felügyel a járásbeli közlekedési eszközök és útak jó karban tartására, rendelkezik az úti biztosokkal; szóval ő teljesíti a közvetlen végrehajtást mindazon ügyekben, melyeket a szabályrendeletek, vagy az alispán hozzá útasítanak. A járás területén fekvő rendezett tanácsú városokra azonban nem terjed ki a szolgabiró hatásköre, mert azoknak első tisztviselőjök a polgármester, kit nem is a megyei bizottság, hanem maga a város képviselő-testülete választ.

III. A törvényhatósági joggal fölruházott városok első választott tisztviselője a polgármester, ki elnöke a tanácsnak, s egyébként az alispánéhoz hasonló hatáskörrel bir. A többi városi törvényhatósági tisztviselők is lényegileg ugyanazon hatáskörrel vannak fölruházva, mint a megyék hasonló nevezetű központi tisztviselői. Ellenben a megyékben nem található közigazgatási közeget képeznek a városi törvényhatóságok tanácsai, melyeknek tagjai, a tanácsnokok, szintén választott tisztviselők. A tanács önálló hatósággal van fölruházva mindazon önkormányzati és általános közigazgatási ügyekben, melyeket a törvény vagy a szabályrendeletek hozzá útalnak, s egy-

szersmind azon föladattal is bir, melyet a megyei törvényhatóságokban az állandó választmány teljesít, t. i.: a bizottsági közgyűlés számára a szükséges előmunkálatokat és javaslatokat készíti.

IV. A fővárosi törvényhatóságról szóló külön törvény (1872 : 36.) szerint a főváros élén egy főpolgármester áll, ki a király által a belügyminiszter ellenjegyzése mellett kijelölt 3 egyén közől a közgyűlés által 6 évre választatik. Hatásköre ugyanaz, mint a városi főispánoké. A többi választott tisztviselők: a polgármester, az alpolgármesterek, a tanácsnokok, kerületi elöljárók, jegyzők, kik mellett vannak az önkormányzat és a közigazgatás külön ágainak kezelésére szükséges tisztviselők és segédhivatalok.

A polgármester a tanács elnöke, s hivatalos jogköre megegyezik az alispánéval. A fővárosi tanács a polgármesteren kivül két alpolgármesterből és a bizottsági közgyűlés által megállapított számú tanácsnokokból áll, s azon kivül, hogy a fővárosi törvényhatóságnak végrehajtó közege gyanánt működik, kiváló föladatát az képezi, hogy a főváros közvagyonát és jövedelmeit nyilvánosságban tartja, a főváros pénztárainak helyes kezeléséről, a számadások elkészítéséről és megvizsgálásáról gondoskodik. A főváros 10 közigazgatási kerületre van fölosztva, melyek mindegyikének élén egy elöljáró van, s mellette esküdtek; az elöljáró és az esküdtek alkotják a kerületi elöljáróságot.

V. A törvényhatósági tisztviselőket a bizottság választja 6 évre; de a levéltárnokot élethossziglan nevezi ki a főispán. A választást megelőzőleg a tisztviselői jelöltek névsorát a kijelölő választmány állítja össze. Áll ez a választmány a főispán elnöklete alatt 6 bizottsági tagból, kik közől hármat a föispán nevez ki, hármat a bizottság választ. Minden állomásra 3 egyént kell kijelölni, s ezek közől választja meg a bizottság az illető tisztviselőt. Tisztviselő az lehet, ki élte 22. évét betöltötte, a magyar állam polgára, és se csőd, se bűnvádi kereset, se büntetés alatt nem áll, se becstelenítő büntett miatt elítélve nem volt. Ezen kivül elengedhetlen föltétel a főjegyző és az árvatörvényszéki elnökre nézve annak igazolása, hogy a jogi tanulmányokat bevégezte, a tiszti ügyészre nézve az ügyvédi, az orvosra nézve az orvosi oklevél birása. A megválasztott tisztviselők es-

küt tesznek a király iránti hűségre, a törvények iránti engedelmességre, tiszti kötelességeik lelkiismeretes teljesítésére. A tisztviselők minden kárért, melyet kötelességmulasztás által akár egyeseknek, akár községeknek, vagy a törvényhatóságnak okoznak, felelősek és kártérítéssel tartoznak, s általában hivatalos eljárásuk közben elkövetett minden törvénysértésért, hanyagságért, gondatlanságért fegyelmi vizsgálat és büntetés alá esnek.

32. §. A közigazgatási bizottság.

I. Hogy a közigazgatásnak államilag és önkormányzatilag kezelt ágai közt a szükséges összehangzás és összefüggés föntartassék, a végett a törvényhozás (1876: 6. tcz.) a törvényhatósági bizottságok mellé egy új testületet, a közigazgatási bizottságot állította, mely mondott rendeltetésén kivül egyszersmind fegyelmi és bizonyos ügyekben fölebbezési hatóság gyanánt is szolgál. Közigazgatási bizottság minden törvényhatóság kebelében szerveztetett.

Tagjai a közigazgatási bizottságnak részint állami hivatalnokok, részint megyei, illetőleg városi tisztviselők, részint választottak. a) Mint államhivatalnokok a kormányt képiselik: a főispán, a királyi adófelügyelő, az államépitészeti hivatalnak a törvényhatóságban levő első hivatalnoka, a tanfelügyelő, a királyi ügyész, a posta- és távirdakerület igazgatója, tehát hat királyi hivatalnok, kik a törvényhatóság területén az államilag kezelt közigazgatási ágak élén állanak. Ezekhez járul még a fővárosban a rendőrség főkapitánya. E tagokat a közigazgatási bizottságba az illető szakminiszter rendeli ki. b) A törvényhatóságot képviselik: az alispán, illetőleg a polgármester, a főjegyző (a fővárosban e helyett az első alpolgármester), a tiszti ügyész, az árvaszéki elnök, a főorvos; a fővárosban még a másod alpolgármester is. c) Ezeken kivül 10 tagot a törvényhatóság közgyűlése saját kebeléből választ 2 évre, úgy hogy ezeknek fele belépésök rendje szerint minden év végén kilép, de a kilépett tagok újra megválaszthatók.

A közigazgatási bizottság elnöke a főispán, ennek akadályoztatása esetén az alispán, illetőleg polgármester. A bizott-

ság rendes üléseit a törvényhatóság székhelyén tartja minden hónap első felében. Sürgős esetekben rendkivüli ülést is hivhat össze az elnök. A bizottságnak hívatalos és tisztviselő tagjai a szakukhoz tartozó ügyekben mint előadók működnek; részletes jelentést tesznek a saját hatáskörükbe tartozó közigazgatási ág állapotáról, a fölmerült nehézségekről, akadályokról, hiányokról, összeütközésekről, s véleményt adnak a fönforgó bajok elhárítására nézve. Intézkedik a bizottság arról is, hogy ha a tapasztalt baj valamely közigazgatási közeg mulasztása vagy hibája miatt történt, az ellen a fegyelmi eljárás megindíttassék. Általában a közigazgatási bizottságnak föladata arról gondoskodni s arra ügyelni, hogy a törvényhatóság területén a közigazgatás összehangzatosan folyjon, és az összes — akár kinevezett, akár választott — tisztviselők egymást támogassák és teendőiket összevágólag teljesítsék. A bizottság határozatainak a törvényhatóság területén levő összes állami hivatalnokok, törvényhatósági és községi tisztviselők engedelmességgel tartoznak.

II. A közigazgatási bizottságnak legfontosabb teendői a következők: a) intézkedik az egyenes adók kivetése, beszedése, kezelése, s a közvetett adók és egyéb kincstári követelések behajtása iránt; b) a törvényhatóság területén levő s annak kezelése alá helyezett útak, hídak építésére és jó karban tartására felügyel; c) a közoktatás terén felügyeltet arra, hogy a népiskolákban oly tankönyvek, melyek engedélyezve nincsenek, vagy épen eltiltattak, ne használtassanak, sőt a tiltott tankönyveket elkoboztatja; továbbá felügyeltet arra, hogy a tanköteles gyermekek iskolába járjanak, hogy a tanítók fizetése rendesen kiszolgáltassék, s az iskolaépületek kellő karban legyenek; hogy a miniszternek a tanügyre vonatkozó rendeletei végrehajtassnak, hogy a tanfelügyelő intézkedései foganatosíttassanak, s hogy a törvényhatósági tisztviselők a tanfelügyelőt hivatalos eljárásában támogassák; fölterjesztést tesz továbbá a közoktatási miniszterhez a tankerületben szükséges népiskolák fölállítása, vagy segélyezése, valamint a törvényellenes vagy ártalmas tanintézetek megszüntetése iránt; d) az igazságszolgáltatás terén fölterjesztést tesz a miniszterhez a törvénykezés tekintetében szükségesnek látszó intézkedések megtétele iránt; felügyel a börtönök állapotára, s intézkedik

a hiányok megszüntetése és a tapasztalt bajok elhárítása iránt; e végett a börtönöket legalább évenként négyszer küldöttség által megvizsgáltatja; e) hadkötelezeseknek kivételes nősülési engedélyt **ad**, de megengedő határozatát végleges elintézés végett a honvédelmi miniszterhez kell fölterjeszteni, megtagadó határozatát ugyanoda csak a folyamodó fél terjesztheti föl 14 nap alatt; f) mint fegyelmi **hatóság** a fegyelmi biráskodást a főispán elnöklete alatt egy saját kebeléből alakított 5 tagú választmány által gyakorolja, részint **első**, részint másod fokon. Első fokon eljár saját hivatalnok-, vagy tisztviselőtagjai ellen, továbbá a községi iskolaszék és a tanító közt fölmerülő panaszos ügyekben; másod fokúlag ítél a szülék és tanítók közt fölmerülő panaszok dolgában; ily panaszokra hozott határozatai ellen a felek a vallás és közoktatási miniszterhez folyamodhatnak; de másod fokon hozott határozata ellen csak akkor, ha az az első fokú határozattól eltér. A törvényhatóság és a rendezett tanácsú városoknak minden tisztviselői ellen első fokú fegyelmi hatóságot képez; végre a községi közegek ellen is elrendelheti a fegyelmi eljárást.

III. SZAKASZ.

A községi önkormányzat.

33. Községek osztályozása, községi illetőség.

I. Valamely megye területén fekvő községek annak törvényhatósága alatt állanak, vagyis összesen alkotják a megyei törvényhatóság közönségét; de ismét mindenik községnek a maga területén és saját lakosait illetőleg, vannak bizonyos önkormányzati jogai, melyeket választott képviselőtestülete és elöljárósága által gyakorol.

A községek három osztályba soroztatnak, u. m. rendezett tanácsú városok, nagy és kis községek. A **rendezett tanácsú városok**, mint nagyobb és vagyonosabb községek, tágasabb önkormányzati hatósággal vannak fölruházva, de azért szintén a megye törvényhatósága alá tartoznak, s azzal az alispán útján közlekednek. A nagy és kis községek pedig a szolgabirák alatt állanak, attól veszik a törvényhatóság rendeleteit, s többen

együtt képeznek egy szolgabirói járást. A nagy és kis községek közti különbség abban áll, hogy a nagy községek (t. i. a rendezett tanácscsal nem biró mezővárosok, s azon falvak, melyek külön községi jegyzőt tartanak) saját erejökből képesek tejesítni a törvény által reájok ruházott önkormányzati teendőket; míg a kis községek korlátolt vagyoni viszonyaik miatt nem képesek azt tenni, hanem más községgel, vagy több községekkel kell egyesülniök, s együtt tartanak közös jegyzőt, u. n. körjegyzőt. Vannak ezen kivül puszták, hol csekély számú lakosság és lakház levén együtt, községet nem is alkotnak, hanem valamely községhez vannak csatolva közigazgatás tekintetében.

Rendezett tanácsú város önálló törvényhatósággá csak a törvényhozás engedélyével vagyis törvény által alakulhat. Azt pedig, hogy valamely puszta községgé, a kis község nagy községgé, a nagy község rendezett tanácsú várossá alakuljon át, és viszont, hogy a rendezett tanácsú város nagy községgé, a nagy község kis községgé alakuljon vissza, vagy hogy a kis község megszünvén önálló lenni, más községhez csatlakozhassék, vagy hogy a pusztából alakult község ismét mint puszta valamely községhez csatoltassék: az érdekelt község és az illető törvényhatóság meghallgatása mellett a belügyminiszter engedheti meg. Szükséges azonban, hogy ha valamely pnszta községgé, kis község nagy községgé, nagy község rendezett tanácsú várossá akar alakulni, bebizonyíttassék, hogy ez átalakulást a községi lakosság azon része kívánja, mely együtt a község összes egyenes államadójának felénél nagyobb részét fizeti, hogy továbbá ez átalakulás folytán rájok nehezedő kötelességek teljesítésére elegendő szellemi és anyagi erővel rendelkeznek. Ha pedig rendezett tanácsú város nagy községgé, nagy község kis községgé akar visszaalakulni, vagy valamely kis község más községhez kiván csatlakozni, vagy az előbb községgé alakult puszta ismét mint puszta akar valamely községhez csatoltatni: szükséges, hogy ez átalakulást a lakosság és birtokosság azon része kivánja, mely együtt a község összes egyenes államadójának felénél nagyobb részét fizeti, s hogy bebizonyítsák, miszerint azon kötelességeknek, melyek a község eddigi állásában rájok nehezednek, megfelelni elegendő szellemi és anyagi erő hiányában nem birnak. (lásd: 1871 : 18; 1876 : 5. tcz.)

II. Minden honpolgárnak valamely község kötelékébe kell tartoznia, s mindenki rendszerint azon községhez tartozik, a melyben lakik. Ezt értjük a községi illetőség alatt. A nő férjének, a gyermek atyjának illetőségét követi. Jogában áll mindenkinek más községbe települni át, csakhogy ez iránti szándékát azon község elöljáróságánál bejelentse. A község a letelepülési engedélyt csak azon esetben tagadhatja meg, ha a betelepedni szándékozó bűnvádi kereset, vagy fenyíték alatt áll, vagy ha oly szegény, hogy a község terheltetése nélkül nem birná magát föntartani. De az áttelepülés által magában véve nem lépett ki előbbi lakhelyének községi kötelékéből, azaz még nem nyert új községi illetőséget. A község kötelékébe fölvétel nem tagadható meg attól, a ki a községben már két év óta lakott, s ez idő alatt a községi terhek viselésében folyvást résztvett, bűnvádi kereset, vagy fenyíték alatt nem állott, s magát a község terheltetése nélkül fönn tudta tartani (1871 : 18 tcz. 15. §.). Egyébiránt a 2 évi határidőn belül is folyamodhatik a községhez a község kötelékébe való fölvételért. A külföldi állampolgár csak azon esetben vehető föl valamely magyar község kötelékébe, ha már két év óta állandóan Magyarországon lakott, folyvást adót fizetett, az illető községben megtelepült, bűnvád vagy büntetés alatt nem állott, s azonkivül igazolja a belügyi miniszterium előtt, hogy előbbi hazájának állampolgári kötelékéből kilépett.

34. §. A község önkormányzati jogai, a községi képviselőtestület és elöljáróság.

I. Minden község a törvény korlátai közt önállólag intézheti saját belügyeit, végrehajtja a törvényhatóság rendeleteit. E jogból kifolyólag: a) a község saját belügyei fölött intézkedik és szabályrendeleteket alkot, csakhogy ezeknek se az országos törvényekkel, se a törvényhatóság rendeleteivel nem szabad ellenkezniök; b) határozatait és szabályrendeleteit saját választott elöljárósága által hajtatja végre; c) rendelkezik a községi vagyon fölött, községi adót vet ki és hajt be; d) gondoskodik a tisztán községi útakról, hídakról, a községi iskolákról, kórház és

szegények házáról; e) kezeli a tüzi és közrendőrséget. Azonban csak a törvényhatóság jóváhagyása után hajtható végre minden oly határozat, mely a községi adó megállapítására, községi vagyon elidegenítésére, vagy új vagyon szerzésére, kölcsönvételekre, terhes szerződések kötésére, új hivatalok fölállítására, vagy a fönállók megszüntetésére vonatkozik, vagy a mely jelentékenyebb épületek emelését, történeti műemlékek átalakítását vagy lebontását czélozza. Ha a törvényhatóság az ily községi határozatoktól megtagadja a jóváhagyást, a községnek joga van a belügyminiszterhez folyamodni.

A rendezett tanácsú városok a most fölsorolt községi jogokon kivül maguk kezelik a piaczi, mezei, hegyi, vásári, építészeti és közegészségi rendőrséget; eljárnak az iparosok, a gazdák és cselédeik közt keletkező peres ügyekben; gyakorolják az árva- és gyámhatóságot, s e végett egy községi árvaszék áll fönn, melynek tagjai a polgármester, városi ügyész, számvevő, árvaszéki ülnök és közgyám. A nagy és kis községekben e jogokat maga a törvényhatóság gyakorolja saját tisztviselői által.

II. A község önkormányzati jogait és kötelességeit képviselő-testülete által gyakorolja. A képviselő-testület tagjainak száma kis községekben 10-nél kevesebb, 20-nál több, nagy községekben 20-nál kevesebb, 40-nél több, rendezett tanácsú városokban 48-nál kevesebb és 200-nál több nem lehet. Mint a törvényhatósági bizottságoknál, úgy a községi képviselő-testületben is a tagok fele száma a község azon lakosaiból áll, kik a legtöbb egyenes állami adót fizetik, másik fele része pedig szabadon választatik. Községi választó a nagy és kis községekben minden községi lakos, ki 20. életévét betöltötte, ha már két év óta adót fizet s gazdai hatalom alatt, vagy tényleges katonai szolgálatban, vagy csőd alatt nem áll, s bűntény miatt vizsgálati fogságban vagy elmarasztalva nincs. Községi képviselővé megválasztható minden nagykorú községi lakos, kinek községi választói joga van, azok kivételével, kik a községgel valamely szerződési (pl. haszonbérlési) viszonyban állanak. Rendezett tanácsú városban választók azok, kik országgyűlési választói jog-

gal birnak; községi képviselővé pedig az oly nagykorú lakos választható meg, ki országgyűlési választói joggal bir s olvasni írni tud. A képviselők 3 évenként, de 6 évre választatnak, úgy mint a törvényhatósági bizottság tagjai (l.: 29. §.). A választást nagy és kis községekben a szolgabiró, rendezett tanácsú városokban az alispán tűzi ki és vezeti.

A községi képviselő-testület évenként legalább kétszer — a törvényhatóság bizottságának közgyűlését megelőzőleg — tavaszszal és őszszel tartozik közgyűlést tartani, de tarthat többször is, és annyiszor, a hányszor a körülmények igénylik. A közgyűlés rendes elnöke kis és nagy községben a biró, akadályoztatása esetén a helyettes biró, vagy a legidősebb tanácsbeli; rendezett tanácsú városban a polgármester, vagy a helyettes polgármester, vagy a legidősebb tanácsnok.

III. A községi képviselőtestület határozatait, valamint a törvényhatóság rendeleteit a községi elöljáróság hajtja végre, mely a) kis községekben a biróból és helyetteséből (törvénybiróból) s legalább két tanácsbeliből (esküdt ember) áll, kikhez járul még a körjegyző, azaz több kis község közös jegyzője; b) nagy községekben a biró és helyettese, legalább négy tanácsbeli, pénztárnok, községi jegyző, közgyám és (a hol van) a községi orvos alkotja az elöljáróságot; c) a rendezett tanácsú városok elöljáróságát a tanács képezi, melyek tagjai : a polgármester, fő- és aljegyző, rendőrkapitány, tanácsnokok, ügyész, árvaszéki ülnök, pénztárnok, számvevő, ellenőr, közgyám, levéltárnok, orvos, s helyenként még más hivatalnokok is.

Kis községekben a birót és a tanácsbelieket az összes választóközönség választja 3 évre; a körjegyzőt azonban a szövetkezett községek képviselő-testületei választják életfogytiglan. A birói tisztet a megválasztottnak csak igen fontos okokból lehet visszautasítni, s 100 forint büntetés terhe alatt legalább egy évig tartozik viselni; de a ki már egy évig viselte, nem kötelezhető, hogy tovább is viselje, vagy hogy 6 év leforgása alatt újból elvállalja. Nagy községben az összes elöljáróságot a választó község választja 3 évre, de a községi jegyzőt életfogytiglan. Végre a rendezett tanácsú városokban az elöljáróságot a képviselő-testület választja 6 évre. — A községi elöljáróság mu-

den tagja a képviselő-testület előtt esküt tesz le hivatalos kötelességeinek pontos teljesítésére. A kötelességét lelkiismeretlenül, vagy hanyagul teljesitő elöljáró fegyelmi vizsgálat és büntetés alá esik.

NEGYEDIK RÉSZ.

A birói vagy igazságszolgáltató hatalom.

35. §. Az igazságszolgáltatás nemei.

Az igazságszolgáltatásnak két főnemét különböztetjük meg, u. m. a polgári és a büntető igazságszolgáltatást. a) Polgári igazságszolgáltatásnak nevezzük azt, melynek földata az egyes honpolgárok közt magánjogaikra nézve fölmerülő viszályok elintézése, a mikor a peres felek valamelyikének fölszólítására a birói hatalom lép közbe, hogy törvény és igazság szerint eldöntse a peres kérdést, elhárítsa a jogtalanságot, vagy a már megtörtént jogtalanságot kártérítés megítélésével megorvosolja. b) A büntető igazságszolgáltatásnak ellenben akkor van helye, mikor valaki az általános jogbiztosságot sérti meg valamely közveszélyes jellemű tett által. Közveszélyes jellemű tett pedig nemcsak az, mely egyenesen maga az állam ellen van intézve, hanem az is, mely az egyes ember személyi és vagyoni érdekeit károsítja meg. Ez utóbbi esetben is közvetve maga az állam van megtámadva, mert az állam fönállásnak alapját és egyik czélját képezi a polgárok személyi és vagyoni biztossága; s ezért az államhatalom a sértett fél fölszólítása nélkül is köteles közbelépni, hogy egyrészről elégtételt adjon a megsértett félnek, másrészről, hogy a törvény szentségét oltalmazza, s a megháborított állami rendnek tekintélyét a bűnös megbüntetése által helyreállítsa. Szükséges az államhatalomnak e beavatkozása azért is, mert különben a megsértett fél könnyen arra ösztönöztetnék, hogy maga legyen magának birája, s maga szerezzen magának elégtételt. Az önbiráskodást pedig, mely a legnagyobb rendetlenségek és örökös torzsalkodások forrása lenne, az állam meg nem engedheti.

Mindezekből következik, hogy az igazságszolgáltatás e két neme közt az a különbség van, hogy a polgári biráskodás esetében a biróság nem terjeszti messzebbre jogszolgáltató működését, mint a menynyire a panaszos kivánja, azaz csak azt ítélheti meg, a mit a fölperes kíván s csak a fölhozott bizonyítékokból meríti véleményét és azok szerint mond ítéletet; a büntető perben pedig maga a biróság nyomozza ki a bűnös cselekmény körülményeit, és a büntett nagyságához és természetéhez képest, nem a sértett fél kivánsága szerint, mondja ki a büntetést; végre különbség az igazságszolgáltatás e két neme közt az is, hogy a polgáriban kétes jogot hoz tisztába a biróság, a büntetőben pedig megfenyíti a jogsértést, s így amott az egyik fél vesztes, emitt az egyik fél bűnös.

36. §. Birák és biróságok.

I. Ő felsége az igazságszolgáltatási hatalmat birák és biróságok által gyakorolja, s az ítéletek a király nevében mondatnak ki. A birákat az igazságügyminiszter ajánlatára és ellenjegyzése mellett a király nevezi ki azon állampolgárok közől, kik jogi tanulmányokat végeztek, 26-ik évöket betöltötték és feddhetlen életű emberek.

A részrehajlatlan igazságszolgáltatás követeli, hogy a biró minden külső befolyástól független legyen, s másodszor, hogy törvényes felelősségénél fogva kezességet nyujtson arra nézve, hogy se szándékosan, se vétkes gondatlanságból meg nem sértendi magasztos hivatásának kötelességeit. A biró függetlenségét nálunk országos törvény biztosítja (1869: 4; 1871: 8. és 9. tcz.), a mely szerint a törvényesen kinevezett biró a törvényben meghatározott eseteken kivül hivatalából el nem mozdítható, más birósághoz vagy más hivatalba át nem tehető, nyugalomba pedig akarata ellenére 70. életévének betöltése után is csak azon esetben helyezhető, ha testi vagy szellemi fogyatkozás miatt hivatalos kötelességének teljesítésére többé nem képes. A birói függetlenség további biztosítékát képezi az is, hogy a biró az állami pénztárból húzza fizetését, magánosoktól pedig semmiféle nyugpénzt, ajándékot, vagy javadalmat nem fogadhat el; a fe-

leknek ingyen tartozik igazságot szolgáltatni. A biró nem lehet országgyűlési képviselő, gyakorló ügyvéd, se semmiféle más közhivatalt nem viselhet, nem folytathat kereskedelmi vagy iparüzletet. A birói felelősség pedig abban áll, hogy a birák kötelességöknek szándékos, vagy vétkes gondatlanságból történt megszegéséért feleletre vonatnak, s az általuk okozott kár megtérítésére szoríttatnak. Hivatalos bűntett, minő a hivatalos titok elárulása, megvesztegetés, zsarolás, hamisítás elkövetése esetében rendes bűnvádi eljárás útján marasztalják el őket, s azon fölül az elítélt elveszti hivatalát, fizetését és nyugdíját. Fegyelmi vétség — minő a kötelességmulasztás, botrányos magaviselet — esetében a vétség nagyságához képest illetékes fegyelmi biróságuk által büntettetnek.

II. A biróságok fokozat szerint első, másod és harmad folyamodású biróságok. Az első fokú biróságnál (első birói forum) veszi kezdetét a per; s ha valamelyik fél — vagy mindkettő — elégedetlen a hozott ítélettel, fölebbezi az ügyet a másod fokú birósághoz; sőt még innen is lehet a harmad fokú vagy legfőbb birósághoz folyamodni bármelyik félnek, ha az ítéletet magára nézve sérelmesnek hiszi.

Első folyamodású biróságok: a királyi járásbiróságok, a kir. törvényszékek, a budapesti kir. kereskedelmi és váltótörvényszék, a szentszékek és egyházi törvényszékek, mint a házassági perek birósága a katholikusoknál, gör. keletieknél és az erdélyi protestansoknál.

Másod fokú biróságok: a két királyi tábla, az egyik Budapesten, melyhez a Királyhágón-inneni első folyamodású biróságoktól, a másik Maros-Vásárhelytt, melyhez az erdélyi országrészekben fekvő első folyamodású biróságoktól fölebbeztetnek a perek.

Harmad fokú biróság az egész országra nézve csak egy van, u. m. Budapesten a magyar királyi curia, mely két osztályból áll, s ezek: a) a legfőbb ítélő törvényszék, melyhez harmad folyamodásban a két királyi tábbláról fölebbeztetnek a perek, és b) a semmítő-szék, melyhez akkor folyamodhatik a

peres fél, ha ügyének tárgyalásában és megítélésében valamelyik első, másod vagy harmadfokú biróság a törvényes szabályoktól és alakszerűségektől eltért, vagy a törvényt helytelenül alkalmazta. A semmitő-szék e szerint nem hoz itéletet az ügy érdemében, azaz nem vizsgálja, hogy a peres felek közől melyiknek részén áll a jog és igazság, hanem ha azt látja, hogy a bepanaszolt szabályellenesség a biróság eljárásában csakugyan megtörtént, megsemmisíti a hibás határozatot és új eljárást rendel.

A birák számát illetőleg két osztályba sorozzuk a biróságokat, u. m. egyes biróságok, hol a peres ügyben egy biró ítél, és társas biróságok, hol több biró szavazata dönti el a peres kérdést. Egyes biróságok a királyi járásbiróságok; társas biróságok a kir. törvényszékek. A járásbiróságoknál is van, vagy lehet ugyan több biró, nev. a járásbirón kivül még egy vagy több aljárásbiró, de ezek közől mindegyik külön és önállólag biráskodik; ellenben a törvényszékeknél a birák az elnökkel együtt közösen tanácskoznak, ítélnek és szavaznak.

III. Az állami érdekeket az igazságszolgáltatás körül a királyi ügyészség képviseli. Ehhez tartoznak a királyi táblák mellett működő királyi főügyészek, s az első folyamodásu törvényszékek mellé rendelt királyi ügyészek, valamint a kir. főügyészi helyettesek s a kir. alügyészek, kiket — mint a birákat — az igazságügyminiszter ellenjegyzése mellett a király nevez ki, s kik a biróságoktól függetlenül közvetlen az igazságügyminiszternek vannak alárendelve. Az ügyészek teendője abban áll, hogy mindenik azon törvényszéknél, mely mellé kinevezve van, a közvádló tisztét teljesíti, azaz: megindítja a büntető eljárást minden oly esetben, midőn valamely büntettet hivatalból kell vizsgálat alá venni; a vizsgálat befejezte után a kir. ügyész tesz indítványt a törvényszék előtt arra nézve, hogy a vádlott perbe fogassék, vagy hogy ellene az eljárás megszűntettessék; a megindított perben ő szerepel közvádló gyanánt, s a törvényszék ítélete ellenében fölebbezéssel élhet; végre a jogerejű ítélet végrehajtását eszközölteti. A királyi ügyész felügyel a hatáskörébe eső börtönökre; tagja a közigazgatási bizottságnak.

37. §. Különleges biróságok.

I. Kisebb polgári peres ügyekben való biráskodás. (1877 : 22. tcz.). A kisebb polgári peres ügyekben biráskodnak: 1-ször. Községi biróságok, t. i. a) sz. királyi, törvényhatósági joggal biró és rendezett tanácsú városokban e biráskodásra rendelt egy vagy több közigazgatási tisztviselő; b) nagy községekben a biró az előljáróság egy tagjával és a jegyzővel vagy helyettesével, c) kis községekben a biró az előljáróság két tagjaival. — 2-or. Oly kisebb polgári peres ügyekben, melyek a községi biráskodást meghaladják, biráskodnak: a) a járásbiróság birói tagjai (járásbiró, aljárásbiró), kik előre meghatározott és kihirdetett rendes törvénynapokon (pl. minden hó 1-én és 15-én) az ily ügyeket intézik el a járásbiróság kerületében; b) megyékben a szolgabiró, de csak azon esetben, ha az a közigazgatás hátráltatása nélkül lehetséges, és ha a szolgabiró jogvégzett vagy már előbb birói hivatalt viselt egyén. A szolgabirák rendszerint székhelyökön szolgáltatnak igazságot; de nagyobb járásokban a szükséghez képest több törvénynapot is kötelesek tartani; azon felül, valahányszor a szolgabiró körútat tesz, azon községekben, melyekben megfordul, az eléje vitt és illetékessége alá tartozó peres ügyeket azonnal ellátja, vagy legalább elintézés végett elfogadja. c) Törvényhatósági joggal fölruházott és rendezett tanácsú városokban, továbbá nagy községekben és körjegyzői szövetkezetek területén a kinevezett békebiró biráskodik a kisebb polgári peres ügyekben. Békebirákul a közigazgatási bizottság fölterjesztésére és önajánlkozásuk folytán oly feddhetlen életű egyének nevezhetők ki, kik jogot végeztek vagy már előbb birói hivatalt viseltek. Ugyancsak a békebirák az illető hatóságok folyamodására egyúttal a községi biráskodással is megbízhatók, mely esetben a békebiró ebbeli működésének tartama alatt azon területen külön községi biráskodásnak nincs helye. A békebirák tisztök teljesítéséért fizetést vagy dijat nem húznak.

Községi biráskodás alá tartoznak azon keresetek, melyeknek tárgya 20 frt összeget meg nem halad. Ellenben a járásbiró, szolgabiró és békebiró elé tartoznak azon keresetek, melyeknek

tárgya 50 frtot nem halad meg; továbbá a mezei rendőri ügyek 100 frt összegig; a bérelt laknak bérlő részére való átbocsátása iránti kereset minden esetben; más helyiségeknek átbocsátására vonatkozó kereset akkor, ha az évi bérösszeg Budapesten 400, másutt 200 frtot meg nem halad; haszonbérletek visszabocsátása iránti keresetek, ha az évi bérösszeg 50 frtot meg nem halad; vásári birósági ügyek az országos és heti vásárok ideje alatt, ha a követelt összeg vagy tárgy értéke 50 frtot meg nem halad.

Kisebb polgári peres ügyekben a felperes akár szóval, akár írásban terjesztheti elő panaszát. Önjogú személyek a tárgyalásra személyesen jelenhetnek meg, kiskorúak és gondnokoltak pedig törvényes képviselőik által; azonban a felek meghatalmazottat is küldhetnek maguk helyett, de ezeknek perköltsége meg nem ítéltetik. A tárgyalás szóbeli és nyilvános. Miután a biró a feleket kihallgatta és kikérdezte, köteles megkisérleni a kiegyeztetést, mi, ha sikerül, jegyzőkönyvbe vezetendő s biró és felek által aláirandó. Ha az egyesség nem sikerül, a biró a kérdés teljes tisztába hozatala után ítéletet hoz. Bizonyítni lehet mindkét félnek a maga állításait az ellenfél beismerése vagy okírat, tanúvallomás, szakértők véleménye, birói szemle és eskü által; de a községi biráskodásban eskünek nincs helye. A községi biráskodás által eldöntött ügyet a határozattal meg nem elégedő fél 8 nap alatt a járásbiró elé viheti; ellenben oly kisebb polgári peres ügyekben, melyek a községi biráskodást meghaladják, az ítélet ellen csak semmiségi panasznak van helye azon esetben, ha a biró oly ügyben ítélt, mely nem tartozik hatáskörébe, ha a biró az ügyben személyesen volt érdekelve, ha a vesztes fél nem volt kellőleg megidézve és a meg nem jelenés miatt marasztaltatott el, ha az önképviseletre nem jogosult fél törvényes képviselője mellőzésével lépett föl. A semmiségi panaszok fölött azon kir. törvényszék határoz, melynek kerületében az ítélő biróság székhelye fekszik; a törvényszék végérvényesen határoz és határozata ellen további jogorvoslatnak helye nincs.

II. Vásári biróság. A vásári biróságok az országos és heti vásárok ideje alatt ítélnek oly peres ügyekben, melyek a vásáron történt adásvevésekből erednek, oly adósságok iránt, melyek kereskedelmi viszonyokból származnak s a vásárra köteleztetett a fizetés; továbbá az árúczikkek visszaadását vagy az

ár befizetését sürgető keresetek fölött, s a vásár alatt kötött adásvevési szerződésnek csalás vagy tévedés alapján kért fölbontása iránt, ha az árúczikkek még természetben megvannak. Ha a követelt összeg, vagy a követelt tárgy értéke az 50 frtot meg nem haladja : akkor az ily ügyek is a kisebb polgári peres ügyekben eljáró biróságok elé tartoznak; magasabb értéket képviselő peres ügyekben a tulajdonképi vásári biróság jár el, még pedig summás úton, úgy hogy ítélete ellen semminemű perorvoslatnak nem adatik hely, de a vesztes fél az ítéletből származó kára megtérítése végett rendes per útján indíthat keresetet.

III. Budapesti kir. kereskedelmi és váltótörvényszék, mely a budapesti és pestvidéki kir. törvényszékek területén fölmerülő váltó- és csődügyekben ítél; de a fölebbezés innen is a kir. táblára s a legfőbb ítélőszékhez megy. Az ország többi részében a váltó- és csődügyek is a kir. törvényszékek illetőségéhez tartoznak.

IV. Bányabiróságok azon kir. törvényszékek, melyek a bányaügyekben való bíráskodással is föl vannak ruházva.

V. Választott biróság. A felek kölcsönös szerződés folytán választott biróságra is ruházhatják peres ügyeik eldöntését, kivéve a törvény által meghatározott némely esetet, mint a milyenek a telekkönyvi, a házassági ügyek stb. A választott biróság iránti szerződésnek írásban kell köttetnie, s ha a felek egyetértenek a birák személyére nézve, akkor a szerződésben négy birót és egy elnököt neveznek meg. De ha erre nézve előlegesen nem intézkednek, és a birói személyeket illetőleg nincs köztük egyetértés : mindegyik fél kijelöl négy birót, mit ha egyik fél nem tenne, helyette a biróság fog jelölni. Mindenik félnek joga van az ellenfél (vagy a biróság) által kijelölt négy tag közől kettőt visszavetni, s a mindkét részről együttvéve megmaradt négy tag képezi a választott biróságot, mely aztán maga választ magának elnököt és jegyzőt. E biróság határozata ellen fölebbezésnek és perújításnak nincs helye, de semmiségi panaszt lehet ellene emelni (ha pl. a biróság nem volt szabályszerűleg alakítva.)

VI. Házassági biróságok. A házassági perek, a mennyiben arról van szó, hogy valamely házasság érvényesnek tekin-

tessék-e vagy nem, s a mennyiben a per tárgyát az képezi, hogy a házasfelek egymástól ideiglenesen vagy végleg elválasztassanak : a házassági biróság elé tartoznak. Házassági biróságok gyanánt a Királyhágón-inneni (szorosabb értelemben vett magyarországi) két protestans hitfelekezet híveire nézve a királyi törvényszékek működnek, tehát a protestans házasfeleknek, vagy ha csak az egyik fél protestans, annak házassági perében az illetékes kir. törvényszék ítél. Ellenben a római és görög katholikus és a görög keleti egyházak híveinek házassági pereiben az egész magyar állam területén, nemkülönben az erdélyi protestans (helvét és ágostai hitvallásúak) és unitarius felekezetek híveinek házassági ügyeiben **egyházi törvényszékek** biráskodnak. Ily egyházi törvényszékek : a) a római és gör. katholikus egyházban a **szent-székek**, minden püspöki megyében egy. Elnöke a püspök vagy helyettese, tagjai a kanonokok és a püspök által kinevezett szentszéki ülnökök; fölebbvitel az érseki, onnan a primási, végre a római szent-székhez megy (a kalocsai érseki széktől egyenesen a római sz. székhez.). b) A görög keleti egyházban a **püspöki szék**, melynek elnöke a püspök vagy a központi esperes, tagjai két esperes és két pap, ügyész és tollvivő. Fölebbezés a szerb patriarchai s illetőleg a román metropolitai székhez. c) Az **erdélyi ref. helvét hitvallásúak** házassági biróságai : α) a **kerületi zsinat**, melynek elnöke az esperes, birái : a világi fő- és algondnokok, a kerület papjai és az u. n. székező birák; β) felsőbb biróság a **közönséges zsinat**, melynek elnöke a püspök, birái az esperesek, egyházkerületi jegyzők, a székező birák és az egyházi főtanács 12 biztosa; γ) az **egyházi főtanács**, elnöke a világi főgondnok, birái az egyházi és világi rend, azaz a közönséges zsinat egyházi tagjai s a világi rendű főtisztviselők és pártfogók. d) Az **unitarius** egyház törvényszékei is ugyanígy vannak szervezve. e) Az erdélyi **ágostai hitvallásúak** (szászok) egyházi törvényszékei : a kerületi gyülések az illető esperes elnöklete alatt; azután a püspöki szék, s az egyházi főtanács. — A zsidók házassági perei az egész magyar államban a kir. törvényszékek előtt folynak.

VII. **Rögtönítélő biróság** (statarium.). Ez oly kivételes

bünfenyítő biróság, melynek gyakorlására az engedélyt a belügyminiszter adja meg határozott idő tartamára azon törvényhatóságnak, mely azért folyamodik, ha területén gyakori rablások, rablógyilkosságok és gyujtogatások fordulnak elő, vagy különben a közbátorság nagyobb fokú veszélynek van kitéve. A rögtönbiráskodásra megadott engedély a törvényhatóság egész területén kellőleg kihirdettetik, minek megtörténte után, ha valaki a törvényhatóság területén oly büntettet követ el, mely rögtönítélő birósági eljárás alá esik, s a bünös a polgári hatóság vagy az üldözésre kiküldött katonaság által elfogatott: azonnal összehívatik a rögtönítélő biróság. Megalakul pedig ez az illető kir. törvényszékből, s tagjai az elnökön kivül négy szavazó biró, kikhez járul még a jegyző s egy pótszavazó. Közvádló a királyi ügyész; a vádlott választhat védőt, különben hivatalból rendelnek számára. A bűnös azonnal a rögtönítélő biróság elé állíttatik; a tárgyalás nyilvános. A vádlott elmarasztalásához okvetlenül szükséges, hogy bűnösségét saját maga bevallja, vagy hogy az legalább két kifogástalan és megesketett tanú összhangzó vallomásából és a tényálladékból tökéletesen bebizonyítva legyen. Ha a vádlott bűnössége 8 nap alatt teljesen be nem bizonyítható: akkor a fenyítő eljárás a törvény rendes útjára útasíttatik; ha a vádlott ártatlansága kiderült, akkor fölmentendő. Ha pedig a bűnösség teljes bebizonyítása sikerült, azon esetben a biróság ítéletet hoz, mely legtőbb esetben halálra szól. A halálos ítélet hozatalához azonban legalább négy szavazat szükséges, a mi, ha nincs meg, vagy olyankor is, midőn egyszerre több vádlottak közől némely kevésbbé terheltekre nézve a biróság enyhébb büntetés alkalmazását indokoltnak látja: börtönbüntetésre is szólhat az ítélet. A halálítélet ellen fölebbezésnek nincs helye, s az ítélet kihirdetése után 3 óra mulva a büntetés a bűnösön végrehajtatik. A börtönbüntetés ellen mind a közvádló, mind az elítélt élhet fölebbezéssel, de csak addig, míg a biróság együtt van. — Kivétetnek a rögtönbiráskodási eljárás alól az oly vádlottak, kik még 20. életévöket be nem töltötték, aztán kiknek elmebeli ép állapota ellen alapos kétség merül föl, kik bűnbánatból magukat a hatóságnál följelentették és bűntársaikat is fölfedezték.

VIII. Sajtóvétségekben való biráskodás. Sajtóvétségek, azaz nyomtatvány vagy képes ábrázolat által magánosok vagy az állam, alkotmány, királyi felség, egyház, vallás, közerkölcsiség ellen elkövetett vétségek fölött esküdtszékek ítélnek. Ily esküdtszékek állítattak föl meghatározott területekre terjedő illetőséggel Budapest, Pozsony, Szombathely, Pécs, Kassa, Debreczen, Arad, Kolozsvár, N.-Szeben, Marosvásárhely városokban. Az esküdtszékek kétféle elemből alakulnak, u. m. birósági tagokból és esküdt polgárokból. A biróság tisztét teljesíti a kir. törvényszék kebeléből kiküldött elnök, két biró és szavazatnélküli jegyző. E bíróküldöttség vezeti az összes peres eljárást és alkalmazza a törvényt; dönt tehát a per jogi kérdéseiben. Az esküdt polgárok pedig csak a ténykérdésben határoznak, azaz a tárgyalásból merített meggyőződésök szerint kimondják, hogy bünös-e a vádlott vagy nem. Az esküdtszék e második elemének megalakúlása következő módon történik. A helybeli esküdtképes polgárok lajstroma elkészíttetvén, ez évről évre kiigazíttatik, s e lajstromból a következő évben szolgálatra kötelezett esküdtek névsorát a városi hatóság által e czélra kiküldött bizottság oly módon állítja össze, hogy 144 tag kisorsoltatik, s ezek közől az első 36-ból alakul az első évnegyed, s a második, harmadik és negyedik 36 tagból a második, harmadik és negyedik évnegyed esküdtszéke. Ha már esküdtszéki tárgyalás esete adja elő magát, akkor a sajtóbiróság elnöke az illető osztály esküdtjeit berendeli. A 36 tag nevei papirszeletekre írva egy edénybe vettetnek és egymásután kihúzatnak. Mind a vádló, mind a vádlott 12-t vethet vissza; a kisorsolt és vissza nem vetett 12 tag képezi az esküdtszéket; azonkivül a vissza nem vetettek közől még 2 póttag sorsoltatik ki, kik a tárgyaláson szintén jelen vannak, de szavazattal csak azon esetben birnak, ha valamelyik esküdt a tárgyalás alatt megbetegedvén távozni kényszerült.

A sajtóvétségek vagy magán- vagy közjellegűek. Magánjellegű az oly vétség, midőn nyomtatványban magán-személy sértetett meg; közjellegű az, mely az állam s alkotmány ellen irányul, mely a törvényes felsőbbség ellen tartalmaz izgatást, mely által a királyi felség, az uralkodó ház tagjai, a vallás és

erkölcsiség sértetett meg, mely a közbéke és rend megzavarására, bűnök elkövetésére izgat, mely törvényes hatóság vagy testület ellen foglal magában rágalmazást. Magán-vétség esetében az illető sértett fél vagy annak meghatalmazott képviselője lép föl mint magán-vádló; közjellegű sajtóvétségek esetén a kir. ügyész szerepel mint közvádló. Vádlott maga választja védőjét, ki nem ügyvéd is lehet.

A tárgyalást, mely nyilvános és szóbeli, megelőzi az esküdtek fölesketése arra, hogy legjobb lelkiisméretök és meggyőződésök szerint fognak ítélni. Ezután megkezdődik a nyilvános tárgyalás és minden megszakítás nélkül (csak annyi időre szakíthatván félbe az elnök, mennyi a résztvevők kipihenése végett szükséges) folyik mindaddig, míg az esküdtek a vétkesség kérdésében határozatot nem hoztak. A tárgyalás menete hasonló a rendes bűnperek tárgyalásának menetéhez. A bizonyítási eljárás befejezése után a biróság elnöke röviden összefoglalja az egész tárgyalás eredményét, és földteszi a kérdéseket úgy, hogy az esküdtek mindenik kérdésre igennel vagy nemmel válaszolhassanak. E kérdéseket átadja az esküdteknek, figyelmeztetvén őket szép és fontos kötelességökre.

Ezután az esküdtek külön terembe vonulnak vissza, ott főnöket választanak, s szavaznak a kérdések fölött. Arra, hogy a vádlott vétkesnek mondassék, legalább hét szavazat szükségeltetik; a szavazatok egyenlősége esetében fölmentettnek tekintetik. Szavazás után az esküdtek újra visszatérnek a terembe, hol a főnök határozatukat kihirdeti. Ha a vádlottat nem vétkesnek nyilvánítják, az a vád alól az elnök által haladéktalanul fölmentetik. Ha vétkesnek jelentik ki, akkor a birák tanácskoznak a törvény alkalmazása és a büntetés kiszabása fölött, s a szavazattöbbséggel hozott ítéletet az elnök nyilvánosan kihirdeti. A hozott ítélet ellen a vádlónak huszonnégy óra alatt, a vádlottnak három nap alatt lehet folyamodni a kir. curia semmítőszéki osztályához megsemmisítés végett, s a semmítőszék megsemmisíti az ítéletet, ha az eljáró biróság nem volt illetékes, ha az eljárás lényeges formái megsértettek, ha a vádló vagy vádlott által előadott törvényes kívánatok meg nem hallgattattak, ha a vétségre

a törvény helytelenül alkalmaztatott. Megsemmisítés esetében új eljárás rendeltetik.

A jogerőre emelkedett ítélet azonnal végrehajtatik, s az ítélet fogságra és pénzbüntetésre szól. A fogságbüntetést államfogházban állja ki az elítélt, a pénzbirság és a perköltség behajtatik. A vádlott fölmentetése esetén a magán- vagy közvádló marasztaltatik el a perköltségek viselésében.

ÖTÖDIK RÉSZ.

A Magyarország és Ausztria közt közös ügyek törvényhozási elintézése.

38. §. Közös ügyek Magyarország és Ausztria közt.

I. A pragmatica sanctio értelmében a magyar királyság és az osztrák császárság közt azon szoros kapcsolat áll fönn, melynél fogva e két államnak közös uralkodója van és, így együtt alkotják az osztrák-magyar monarchiát. E viszonyból önként és szükségképen foly a kölcsönös védelmi kötelezettség. De azon kivül is e két állam közt a századok óta fönnálló szoros érintkezés következtében több más közös érdekű viszonyok fejlődtek ki. Szükségessé vált annálfogva meghatározni, hogy Magyarország alkotmányos önállásának föntartása mellett melyek azon ügyek, melyek a pragmatica sanctióból kifolyólag közösek, és így közös elintézést igényelnek. Erre nézve a kölcsönös megegyezés 1867-ben jött létre a két állam közt, s a 12. törvényczikkben van meghatározva a Magyarország és Ausztria közt közös ügyek minősége és azok elintézésének módja. E törvény szerint:

a) Közös ügyek a külügyek, mert azoknak egységes vezetése mellett lehet egyedül elérni azt, hogy a monarchia két államának a külföldi államokhoz való békés vagy háborús viszonya egyforma legyen. A külügyek körébe tartozik az idegen udvarokhoz követek küldése, külföldön kereskedelmi ügyvivők tar-

tása, idegen államokkal kereskedelmi vagy másnemű szerződések kötése. Mindezek legfelsőbb vezetésével egy közös külügyminiszter van megbízva, kit — valamint a többi közös minisztereket is — ő felsége tetszése szerint nevezhet ki vagy a magyar, vagy az osztrák honpolgárok közől.

b) A monarchia védelmének szükségéből következik a hadügy közössége. E végből van a monarchiának közös hadserege, mely azt a külső megtámadások ellen megvédhesse, és jogos érdekeinek szükség esetében fegyveres erővel is érvényt szerezzen. A hadügy vezetésével, a hadsereg fölszerelése és szervezésével a közös hadügyminiszter van megbízva. Ellenben Magyarország föntartotta magának azt a jogot, hogy a magyar hadcsapatok időnkénti kiegészítése végett országgyűlésileg megajánlhassa a szükséges újonczokat, meghatározhassa — egyetértőleg a monarchia másik felével — a szolgálati időt. A védelmi rendszer megállapítása és átalakítása is Magyarországon mindenkor csak a magyar országgyűlés beleegyezésével történhetik.

c) Közösnek ismerte el a törvény azon költséget is, mely a külügyre és közös hadügyre évről évre fordítandó. E költségek kezelése egy közös pénzügyminiszterre bízatott, de úgy, hogy a mi azokból a megállapított arány szerint Magyarországra esik, annak kivetéséről, beszedéséről és a közös pénzügyminiszteriumhoz leendő beszolgáltatásáról a magyar országgyűlés és a magyar kormány gondoskodik.

II. Azon arány (quota), mely szerint e közös ügyek költségeit a monarchia egyik és másik állama viselje, mindenkor kölcsönös egyezkedés útján állapíttatik meg egy bizonyos (most 10 évi) időszak folyamára; úgy hogy a két állam törvényhozó testületei az alku megkötése végett mindegyik egy-egy küldöttséget választ, s ezek a miniszteriumok közbejöttével javaslatot dolgoznak ki az arányra nézve. E javaslatot mindegyik fél miniszteriuma az illető országgyűlés elé terjeszti, hol az rendes mód szerint tárgyalandó, s ha a két országgyűlés egyetértésre jutott a javaslatra nézve, az ezt tárgyaló törvény mindkét részről ő felségéhez terjesztetik föl szentesítés végett. Ha a küldött-

ség a javaslatra nézve nem tudna egyességre jutni, mindenik fél véleménye az illető országgyűlés elé terjesztetik, s ha a két országgyűlés sem tudna egymással megegyezni: akkor az arány kérdését az előterjesztett adatok alapján ő felsége dönti el. A közös költségekben való részesülés aránya a monarchia két állama közt 1867-ben állapíttatott meg először, oly módon, hogy az 1868. év január 1-sejétől 1877. deczember 31-ig a magyar korona országai a közös kiadások 30 százalékát az osztrák császárság országai pedig annak 70%-át viseljék. Ez arány azonban 1872 óta változott; ugyanis a volt határőrvidék bekebeleztetvén az országba, ennek fejében a magyar államot terhelő arány növekedett, s megállapíttatott, hogy a közös költségek összegéből mindenek előtt 2 %-nyi járulék a Magyarország terhére leszámíttassék, s az így fönmaradt közös költségben osztozkodik aztán a két állam a 30 s illetőleg 70 % szerint. E szerződés az 1877. deczember 31-ével lejárt; de a két állam országgyűlése ismét új egyességet hozott létre, melynek értelmében (1878: XIX. tcz.) Magyarország 1878. julius 1-től 1887. decz. 31-ig a közös költségeknek 30 százalékát, Ausztria pedig 70 %-át viseli.

III. A föntebb előszámlált közös ügyeken kivül vannak még oly ügyek is, melyek nem folyván a pragmatica sanctióból, közöseknek ugyan nem tekinthetők, de a melyeket a törvény (1867: 12. tcz.) a monarchia két állama közt fönálló érdekközösség szempontjából közös egyetértéssel elintézendőknek nyilvánít. Ilyenek: a kereskedelmi és vámügyek, melyekre nézve szintúgy Magyarországnak, mint Ausztriának is jogában áll önállólag intézkedni és egymás ellenében vámvonalakat is fölállítni, de a melyekre nézve a törvény czélszerűnek mondja, hogy a közös költségek arányának meghatározásával egyidejűleg vám- és kereskedelmi szövetség is köttessék a két állam között. E szövetség megkötése kölcsönös alku által történik a két állam országgyűlése közt, s a két országgyűlés egyező megállapodásai ő felsége elé terjesztetnek szentesítés végett. Az első ilynemű szövetség 1868-ben köttetett Ausztria és Magyarország közt az 1868. januar 1-től 1877. decz. 31-ig terjedő tíz évre, mely időre

a két állam területe egységes kereskedelmi és vámterületnek jelentetett ki, s egyszersmind elhatároztatott, hogy a kereskedelmi és ipari viszonyokkal szoros összeköttetésben álló adónemek: a szesz-, sör- és czukoradó, a só- és dohányjövedékek mindkét állam területén egyenlő törvények és szabályok szerint kezeltessenek, nehogy az egyik félnek külön intézkedései a másik államfél jövedelmeinek megcsonkítását hozzák magukkal; a pénzrendszer és az általános pénzláb mindkét állam területén szintén egyenlő legyen. Az ezen ügyekre vonatkozó ujabb szerződés az 1878 : XX. törvényczikkben foglaltatik, melynél fogva a magyar királyság és az osztrák császárság 1878. jul. 1-től 1887. deczember 31-ig egy vám- és kereskedelmi területet képeznek, s az idegen államokkal kötött közgazdasági szerződések mindkét államra egyaránt kötelező erővel birnak. — Az 1878 : XXV. törvényczikkben kimondatik, hogy bár az osztrák-magyar monarchia mindkét államát megilleti az a jog, hogy önálló jegybankot állítson föl, ezt a jogot mégis az 1878. év julius 1-től 1887. deczember 31-ig se Ausztria, se Magyarország nem veszi igénybe, hanem együtt létesítnek egy „osztrák-magyar bank-“ot. E bank mind Bécsben, mind Budapesten főintézetet, az ország jelentékenyebb városaiban pedig fiókintézeteket állít föl.

IV. Ugyancsak az 1867 : 12. tcz. kimondja, hogy azon államadósságok, melyek 1867, azaz a felelős magyar kormány ujbóli visszaállítása előtt a bécsi absolut kormányok által köttettek, Magyarországot jogilag nem terhelhetik. Magyarország mindamellett is — azon föltétel alatt, hogy alkotmánya helyreállíttassék, és ő felsége többi országaiban is alkotmányos kormányrendszer lépjen életbe — hajlandónak nyilatkozott kötelességén túl, csupán méltányosságból az osztrák birodalom államadósságai egy részének elvállalása iránt, egyezkedésbe bocsátkozni. Ez egyezmény (1867 : 15. tcz.) szerint a magyar korona országai az osztrák absolut kormányok által fölhalmozott államadósságok kamatainak fedezéséhez közel 30 millió (29.188,000) forintnyi (részben érczpénzben) állandó és többé változás alá nem eső évi járulékot fizetnek. Kijelentette azonban az ország, hogy jövőben nem fog semmi oly államadósságot magára nézve kötelezőnek elismerni, mely-

nek fölvételéhez Magyarország törvényszerű és határozott beleegyezésével hozzá nem járult.

39. §. A közös ügyek elintézési módja. Delegatiók.

I. A Magyarország és Ausztria közt fönálló valóságos közös ügyek épen közösségöknél fogva egyik államfél kormányzata alá sem tartoznak, hanem ezek vitelére közös miniszterium van fölállítva. A közös miniszterek se az egyik, se a másik állam kormányzati ügyeibe nem avatkozhatnak; de viszont felelősséggel se a magyar országgyűlésnek, se az osztrák birodalmi tanácsnak nem tartoznak, hanem egy új intézmény, a delegatiók intézménye alkottatott, mely által a két állam törvényhozása a közös ügyekre való befolyását gyakorolja és a közösügyi kormányt ellenőrizze.

Magyarország és Ausztria a közös ügyekre való befolyását és azok elintézésének ellenőrzését, mint két teljesen egyenjogú fél gyakorolja, vagy mint kifejezni szokták: a két állam teljes paritas (egyenlőség) alapján áll. E paritas elvéből kiindulva, mind a magyar országgyűlés, mind az osztrák birodalmi tanács egy meghatározott számú bizottságot választ mindegyik a maga kebeléből, még pedig nálunk mind a képviselő-, mind a főrendi ház tagjai közől. E bizottságok (delegatiók) tagjainak száma egy-egy részről a 60-at meg nem haladhatja. Nálunk 40 a képviselőház, 20 a főrendek által választatik. A bizottságok az országgyűlés egy-egy ülésszakára választatnak, s az új ülésszak kezdetével megbizatásuk megszűnvén, új bizottságok választandók. Mindkét fél bizottsága saját kebeléből választja elnökét és jegyzőjét.

II. Az országos bizottságokat ő felsége hivja össze bizonyos határnapra és helyre; azonban a rendes gyakorlat szerint fölváltva Budapestre és Bécsbe szoktak összehívatni. Mind az osztrák, mind a magyar delegatio külön tartja üléseit, s a mit valamelyik bizottságnak többsége határoz, az azon egész bizottság határozatának tekintendő. A két bizottság együttes ülésben nem tanácskozhatik, hanem egymást irásban értesítik határozataikról,

s véleménykülöbség esetében irásbeli üzenetváltások által igyekeznek egyességre jutni. Ha azonban ez üzenetváltások sikerre nem vezetnek, akkor együttes ülést is tart a két bizottság, de csupán szavazás végett. Ily ülésben mindkét delegatio egyenlő számú tagokkal vesz részt; tehát, ha valamelyik delegatio tagjai közől egy vagy több tag nem volna jelen, a többségben levő másik bizottság tartozik ugyanannyi tagot maga közől kisorsolni. A magyar országos bizottság tanácskozási és jegyzőkönyvi nyelve a magyar, az osztráké a német.

III. Mindazon tárgyakat, melyek a delegatiók elé tartoznak, a közös miniszterek mindkét bizottságban külön előterjesztik. A bizottságok tagjainak jogában áll a közös miniszterekhez kérdéseket intézni (interpellálni), s a megkérdezett miniszter tartozik a delegatio előtt megjelenni, s maga vagy megbizottja által a kérdésre fölvilágosítást adni.

Az országos bizottságok föladatának évenként előforduló legfontosabb részét a közös költségvetés megállapítása képezi. E költségvetést a közösügyi miniszterek a két állam miniszteriumainak befolyásával készítik el, s terjesztik a delegatiók elé. Azok tárgyalás alá veszik a költségvetés tételeit, s ha mindkét delegatio egyetértésre jutott: akkor a költségvetés el van fogadva, s a mi az így megállapított közös költségekből a törvényes arány szerint Magyarországra esik, azon összeget a magyar miniszterium beiktatja az országos költségvetésbe, úgy hogy e tétel az országgyűlésen már nem kerülhet további vitatás alá.

A delegatióknak a közös miniszterium felelősséggel tartozik; tehát mindenik bizottságnak joga van oly esetben, midőn a közös miniszterium, vagy annak valamely tagja, a törvényeket megsérti, vagy alkotmányos jogkörén túllép, indítványozni annak perbe fogatását, s ez indítványt a másik bizottsággal is közölni. Ha a perbefogást mindkét bizottság elhatározta, akkor a vád alá helyezett miniszterek fölött ítélő biróság alakíttatik meg. Ez úgy történik, hogy mindenik delegatio választ saját államának polgárai közől 24 független állású és törvénytudó egyént; mind-

egyik bizottságnak joga van a másik bizottság által kijelölt 24 egyén közől 12-őt törülni; a vádlottaknak is jogukban áll a megmaradtak közől 12-őt vetni vissza, azaz mindegyik bizottság által ajánlott tagok közől 6—6-ot; az így fönmaradt 12 tag alkotja aztán a per biróságát.

Az országos bizottságok tagjai a közös ügyek tárgyalása közben tett nyilatkozataikért feleletre nem vonhatók, s mentelmi-joggal birnak (1867 : 12. tcz.).

MÁSODIK KÖNYV.

JOGI ISMERETEK.

MÁSODIK KÖNYV.

JOGI ISMERETEK.

I. FEJEZET.

Honpolgári közjogok és kötelességek.

40. §. A vallásfelekezetekről és az egyházak jogi állásáról.

I. Hazánk régibb törvényei a különböző vallásokat négy osztályba sorozták, u. m. uralkodó, törvényesen bevett, tűrt és tiltott vallásokra. Uralkodó vallás volt a római katholikus és az ezzel ugyanazon szempont alá eső görög katholikus (görög egyesült); törvényesen be voltak véve: az ágostai és helvét evangelikus és a görög keleti (görög nem egyesült vagy óhitű); türt vallásként állott fönn a zsidó, míg ezeken kivül más vallások (pl. a Királyhágón-inneni Magyarországban az unitarius is) tiltottak valának.*) Azonban az 1848 : 20. tcz. kimondta minden törvényesen elismert keresztyén vallásfelekezetekre nézve a tökéletes egyenlőség és viszonosság elvét. Ennek következtében a törvényesen bevett ker. vallásfelekezetek közé tartozik az unitarius vallás is. A jogegyenlőség és viszonosság elvét részletesen szabályozta az 1868 : 53. tcz. A zsidó vallásról nem intézkedik se az

*) Erdélyben 1848. előtt négy törvényesen bevett vallás volt, u. m. a római és görög katholikus, a reformatus, a lutheranus és az unitarius vallás, melyek politikailag és polgárilag egyenjogúak valának; a görög keleti és zsidó pedig csak tűrtnek tekintetett. — Horvát-Szlavonországban a vallásügy egyébként hasonlóan volt rendezve, mint az anyaországban, kivéve azt, hogy a protestans vallás gyakorlata el volt tiltva tartományi törvények által.

1848-ki, se az 1868-ki törvény; de híveit illetőleg az 1867: 17. tcz. kimondta, hogy az ország izraelita lakosai a keresztyénekkel polgári és politikai jogok gyakorlására nézve egyenlők.

II. A bevett ker. hitfelekezetek közti jogegyenlőség azonban nem jelenti azt, mintha az egyes felekezetek egyházának szervezete és kormányzata, vagy az államhatalomhoz való viszonyaik is egyenlők volnának. Sőt inkább e tekintetben tetemes különbségek vannak az egyes keresztyén egyházak közt, mely különbségek nagyobb részt a történelmi fejlődésnek következményei. Egyenként tekintve az egyházakat:

1. A római katholikus egyház hazánkban egykorú a királysággal, s hosszas ideig volt az egyedüli törvényes — s később uralkodó — egyház, melyet az állam sok kitűnő jogokkal ruházott föl. A kath. főpapság képezte az ország első rendét, s mint ilyen mai napig is a főrendi házban törvényhozói jogot gyakorol. A kath. egyház főpapjait, jelesül: az érsekeket, valóságos és czímzetes püspököket, kanonokokat, apátokat és prépostokat ő felsége a király nevezi ki a vallásügyi miniszter fölterjesztése és ellenjegyzése mellett. A magyar róm. kath. egyház élén az esztergami érsek, mint Magyarország herczegprímása áll; rajta kivül még három érsek (kalocsai, egri, zágrábi) és 18 megyés püspök van. A püspökök oldala mellett, mint tanácsadó testületek, állanak a székes káptalanok, melyeknek tagjai a kanonokok. A püspöki megyék esperességekre vannak oszolva, melyekben vannak aztán az egyes egyházközségek (plebániák). A r. kath. egyház kormányzata — a világi hívek közreműködésének kizárásával — a püspökök és a papság kezében nyugszik.

2. A görög katholikus egyház állása az állami hatalommal szemben, valamint egyházi szervezete és kormányzata is hasonló a r. katholikushoz; püspökeit a király nevezi ki (csupán az újabban fölállított fogarasi érseki székre nézve azon megszorítással, hogy az érsekmegyei zsinat jelöl ki három egyént, s e jelöltek közől nevezi ki ő felsége az érseket).

3. A két evangelikus (protestans) vallás, u. m. a helvéthitű és az ágostai hitű a mohácsi vész ideje körül kezdett hazánkban terjedni, s hívei sok küzdés után az 1606-ki bécsi, és

az 1645-ki linczi békében nyertek szabad vallásgyakorlatot. A protestans egyházak önkormányzati joggal, autonomiával, birnak; azaz maguk — az államhatalom közremüködése nélkül, — intézik egyházi és iskolai ügyeiket, alapítványaik és egyéb vagyonuk kezelését; a hívek maguk választják lelkészeiket és más egyházi tisztviselőiket. A királyt csupán a legmagasabb fölügyeleti jog illeti meg a protestans egyházak fölött. Az egyházügyeinek kormányzatában a világi elem egyenlő részt vesz a papi elemmel. a) A helvét hitvallású evangelikusok öt egyházkerületet (superintendentia, püspökség) alkotnak a magyar állam területén, s mindegyik egyházkerület élén egy superintendens (püspök) s egy világi főgondnok áll. Az egyes egyházkerületek egyházmegyékre (esperességekre, tractus) oszlanak, s minden egyházmegye élén áll egy esperes és egy világi segédgondnok. Az egyházmegyék körén belül vannak az egyházközségek (eklézsiák) lelkészeikkel és községi gondnokaikkal. Az egyházközségek egyházi és iskolai ügyeiben első fokúlag határoz a lelkész és gondnok elnöklete alatt az egyházközségi tanács, melynek tagjai a választott tanácsnokok, presbyterek. Az egyházmegyét illető ügyek az esperes és a segédgondnok elnöklete alatt az egyházmegyei gyűlésen tárgyaltatnak, melynek tagjai a papi és világi tanácsbirák; ugyanide fölebbeztetnek az egyházközségektől a peres ügyek. A legmagasabb tanácskozó és határozó hatóság az egyházkerületi közgyűlés, mely a superintendens és a világi főgondnok elnöklete alatt az esperesekből, segédgondnokokból, s a papi és egyházi rend választottaiból áll, s az egész egyházkerület ügyei fölött tanácskozik és határozatokat hoz, s a fölebbezett ügyekben végérvényesen dönt; az államkormánytól a superintendens útján hozzá intézett rendeleteket, megkereséseket tudomásul veszi, tárgyalja, s esetleg — ha azokat az egyház önkormányzati jogába ütközőknek találja — azok ellen fölír. A helvét hitű evangelikusok egyházában az egyházkerületi közgyűlésnél magasabb hatóság, mely az összes egyházkerületek fölött állana, nincs, s csak időnként gyűlnek össze a superintendentiák küldöttei conventre, közös érdekű ügyeikben való tanácskozás végett. b) A magyarországi ágostai evangelikus egy-

ház (az erdélyi szászok superintendentiáját itt nem számítva) négy egyházkerületre oszlik, melyek mindegyikének élén egy superintendens és egy kerületi felügyelő áll. Az egyes superintendentiák föloszlanak esperességekre (senioratus), az esperessel és az esperességi világi felügyelővel élökön; végre az egyes egyházközségek lelkészeikkel, felügyelőjökkel és presbytereikkel. Az esperességi gyűlésen résztvesznek az egyházak lelkészei s felügyelői, a közép- és főiskolák tanárai. Egyházi ügyekben első biróság az esperességi törvényszék választott tagokkal. Az egyházkerületi gyűlés áll az esperességek előljáróiból és követeiből; peres ügyekben a kerületi törvényszék ítél. Ezen kivül az ágostai evang. egyháznak (mind a négy superintendentiának) van rendszeres egyetemes gyűlése egy világi főfelügyelő s a legidősebb superintendens elnöklete alatt.

Jogukban áll a protestansoknak (úgy az ágostai, mint a helvét hitűeknek) zsinatot is tartani, mihez azonban szükséges a királyi legmagasabb engedély kikérése, bejelentvén a zsinat tartása helyét, idejét, a tárgyalásra kitűzött kérdéseket, s a megjelenendő személyek számát. A királyi felség a zsinaton királyi biztos által képviselteti magát, s a hozott kánonok és határozatok csak királyi szentesítés mellett emelkednek érvényre.

4. Az unitarius egyház hívei Erdélyben alkotnak egy püspökséget, melynek szervezete és kormányzata a ref. egyházéhoz hasonló. Magyarországon az 1848 : 20. tcz. által lett törvényesen bevett vallássá.

5. A görög keleti (óhitű) egyháznak csekélyebb számmal a királyság fönállása óta voltak hívei hazánkban; nagyobb jelentőségre azonban csak akkor kezdtek emelkedni, midőn már előbb is, de tömegesebben a 17. században a török tartományokból sok szerb települt le Magyarországon. I. Leopold király és utódai kiváltságlevelekben biztosították a görög keleti szerbek szabad vallásgyakorlatát; de törvényben csak 1791-ben mondatott ki először, hogy a g. keleti hitűek is honpolgári joggal birnak, s 1791 : 27. tcz. a görög keleti egyház érsekének és püspökeinek is ülést adott a főrendi táblán; míg végre az 1848 : 20. tcz. a görög keleti egyház autonomiáját biztosítja.

A görög keleti vallást követők legujabb ideig az egész magyar államban egyetlen egyházvidéket, metropoliát, alkottak, melynek élén a karloviczi metropolita állott. Jelenleg a görög keleti egyház hazánkban két egyenjogú egyházvidékre oszlik, u. m. a szerb és a román metropoliára; amannak élén áll a karloviczi érsek-patriarcha (szerb patriarcha), emezé élén a nagyszebeni görög keleti román érsek. Önkormányzati jogaik gyakorlásáról intézkedik az 1868:9. tcz., mely szerint mind a szerb, mind a román metropolia hívei jogosítva vannak — ő felsége legfőbb fölügyeleti jogának és az ország törvényeinek épségben maradása mellett s előleges bejelentés után — egyházi, iskolai és alapítványi ügyeik elintézése végett egyházi gyülekezeteket (congressust) tartani, melyekben a főpapokon kivül egyházi és világi választott követek vesznek részt. A szerb patriarchát a kir. biztos jelenlétében tartandó szerb egyházi congressus választja, a püspököket pedig a patriarcha által kijelölt 3 egyén közől a püspöki zsinat választja; de mind az érsek-patriarchát, mind a püspököket ő felsége erősíti meg hivatalaikban, úgy hogy a megerősítést meg is tagadhatja. A román gör. keleti érsek az e végett külön összehívott congressuson választatik, s ő felsége erősíti meg mind az érsek, mind a püspökök választását.

6. A keresztyén egyházakon kivül a zsidó vallás bir még Magyarországon szabad vallásgyakorlattal, s hívei a többi honpolgárokkal egyenlő politikai és polgári jogokban részesülnek, a nélkül azonban, hogy a zsidó vallásra a ker. felekezetek közt fönálló egyenjogúság és viszonosság kiterjesztetett volna.

III. A hazai ker. felekezetek különböző történelmi fejlődése hozta magával, hogy 1848. előtt a fönálló egyházak közt nem volt se egyenjogúság, se viszonosság, hanem a katholikus, mint uralkodó egyház, bizonyos előjogokkal volt fölruházva a többiek fölött. Ez előjogok kiválólag az áttérést és a vegyes házasság kötését és az ily házasságból származott gyermekek vallásos neveltetését illetőleg voltak fontosak. Ugyanis: a) más egyházakból a katholikus egyházba való áttérés minden akadály nélkül történhetett; ellenben a katholikus vallásról más vallásra való áttérés csak a katholikus lelkésznél veendő 6 heti oktatás után, s ő felségéhez való fölterjesztés mellett történ-

hetett; szigorúan tilalmaztatván egyszersmind a katholikusnak más vallásra való csábítása; b) vegyes házasságot csak katholikus lelkész előtt lehetett kötni, s ha az apa katholikus volt, minden gyermek az apa vallásában volt nevelendő, ha az apa nem-katholikus volt, akkor csak a fiúk követték apjok vallását; azonban még ez sem volt gyakorlatilag kivihető, mert a nem-katholikus férfit kath. nővel megesketni vonakodtak a kath. lelkészek, ha csak térítvényt (reversalist) nem adott arról, hogy minden gyermekét a kath. vallásban fogja neveltetni. — Szabadelvűbben intézkedett már az 1844 : 3. tcz., meghatározván, hogy : a) ezentúl a katholikus is szabadon áttérhet az evangelikus vallásra, ha ebbeli szándékát saját addigi lelkészénél két tanú jelenlétében kétszer bejelenti, úgy hogy a második jelentkezésnek az elsőtől 4 hét múlva kellett történni; e kétszer történt nyilatkozatról a lelkész, vagy a jelenvolt két tanú bizonyítványt ad, melynek alapján beírható a másik vallásfelekezetbe; b) vegyes házasságot evangelikus lelkész előtt is érvényesen lehet kötni; c) kik 18 éves korukig az evang. vallásban neveltettek, s a nők férjhezmenetelök után, még, ha a 18. éves kort nem is érték el, se maguk, se maradékaik vallásukra nézve kérdés alá többé nem jönnek.

41. §. A bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonosságáról.

Az 1848 : 20. tcz. kimondván a törvényesen bevett ker. vallásfelekezetek egyenjogúsága és viszonyosságának elvét: ez elvet részletes szabályokban fejti ki az 1868 : 53. tcz., mely az áttérést, a vegyes házasságok kötését, a vegyes házasságból származott gyermekek vallásos nevelését szabályozza, a következő módon:

1. A mi az áttérést illeti, mindenkinek szabad más hitfelekezet kebelébe áttérni, ki életkora 18. évét már betöltötte, sőt a nőknek az életkor betöltése előtt is, ha férjhez mentek. Az áttérni kívánó ebbeli szándékát két tanú jelenlétében saját egyházközségének lelkésze előtt nyilatkoztatja ki, s ez első nyilatkozattételtől számítandó 14 nap eltelte után s legfölebb 30 nap eltelte előtt ugyanazon vagy más két tanú jelenlétében ismét saját egyházközségének lelkésze előtt jelenti ki, hogy áttérési szándéka mellett megmarad. Mind első, mind másod izben tett

nyilatkozata felől a lelkésztől bélyegmentes bizonyítványt kér, mit, ha a lelkész kiadni vonakodnék : mindkét izben tett nyilatkozatáról a jelenlevő két tanú ad bélyegmentes bizonyítványt. Az így nyert bizonyítványokat az áttérni akaró azon vallásfelekezet lelkészének, melybe át akar térni, bemutatván, ez által az illető egyház jogosítva van őt kebelébe fölvenni.

2. A vegyes házasságok kötését illetőleg így intézkedik a törvény. Különböző keresztyén hitvallású egyének egybekelése előtt a háromszori hirdetés eszközlésére mindkét fél lelkésze fölszólítandó; ha a fölszólított lelkészek közől bármelyik megtagadná a kihirdetést, erről két tanú bélyegmentes bizonyítványt ad, s azután az egyik lelkész hirdetése is elegendő. Vegyes házasságok bármelyik fél papja előtt köthetők.

3. A vegyes házasságból származó gyermekek vallásos nevelésére nézve azt határozza a törvény, hogy a fiúk atyjoknak, a leányok anyjoknak vallását követik. Minden oly szerződés, térítvény vagy rendelkezés, mely e törvénynyel ellenkezik, érvénytelen, és se a szülék valamelyikének halála, se a házasság fölbontása nem változtathatja meg a gyermeket vallásos nevelésének e rendezését. Ha azonban a szülék valamelyike később más vallásra térne át, a 7-ik évet még be nem töltött gyermekek nemök szerint követik az áttértet, a 7 évesnél idősb gyermekek azonban megmaradnak azon vallásban, melyben addig neveltettek.

4. Lelenczek s általában oly gyermekek, kiknek szüléje nem tudatik, annak vallását követik, ki őket fölfogadta. Ha az ily gyermekek lelenczházba adattak, s ezen intézet valamely vallásfelekezeté, azon felekezet vallásában neveltetnek. Ha pedig ez esetek egyike sem forog fönn, a lelencz azon vallásban nevelendő, mely a találás helyén többségben van.

5. Egyik vallásfelekezet tagjai sem kötelezhetők arra, hogy más felekezet egyházi szertartásait és ünnepeit megtartsák; azonban az ünneplő vallásfelekezet temploma közelében, s egyházi menetek alkalmával azon téreken és utczákon, melyeken a menet keresztülvonul, mindaz mellőzendő, a mi az egyházi szertartást zavarhatná. Ugyszintén a vasárnapokon minden nyilvános és nem elkerülhetlenül szükséges munka fölfüggesztendő.

6. Temetőkben a különböző vallásfelekezetek tagjai vegyesen és akadálytalanul temetkezhetnek.

42. §. Nemzetiségi egyenjogúság.

Magyarországon eleitől fogva a magyar ajkúakon kivül más nyelvet beszélő és más nemzetiségekhez tartozó honpolgárok is laktak, kik azonban nyelv- és nemzetiségi különbség nélkül egyaránt részesültek az ország törvényei által bizosított jogok élvezetében. Alkotmányunk alapelvei szerint jelenleg is az állam különböző nyelvű lakosai együtt alkotják az egy és oszthatlan magyar nemzetet, s így az alkotmány által megállapított törvényes jogok és kötelességek egyaránt tartoznak minden honpolgárra; senki se több jogban nem részesül, se több és más terheket nem visel azért, mert ezt vagy amazt a nyelvet beszéli anyanyelve gyanánt, és ez vagy ama nemzetiséghez számítja magát. Mivel azonban gyakorlatilag lehetetlen, hogy az ország kormányzatában, az igazságszolgáltatás és törvényhozásban több nyelv minden korlátozás nélkül egyenlően alkalmaztassék: azért a hivatalos nyelv kérdését s ezen kivül a többi hazai nyelvek törvényes alkalmazásának módját szükségképen szabályozni kellett. E szabályozás foglaltatik az 1868:44. törvényczikkben, következőleg:

1. Az állam hivatalos nyelve a magyar, tehát magyar az országgyűlés tanácskozási nyelve, a törvények magyar nyelven hozatnak, de az országban honos más nyelveken is hivatalos fordításban kiadandók. Az ország kormányának hivatalos nyelve magyar.

2. A törvényhatóságok az állam hivatalos nyelvén tartoznak vezetni jegyzőkönyveiket; de a mellett más nyelven is vihetik, ha azt a törvényhatósági bizottságnak legalább $1/5$-e kívánja. A törvényhatósági gyűléseken beszélni a törvényhatóság területén használt bármely más nyelven lehet. A törvényhatóságok az állam kormányához intézett irataikban az állam nyelvét használják, de azzal együtt és a mellett más oly nyelven is irhatnak, melyet jegyzőkönyvi nyelvül használnak. Egymás közt a törvényhatóságok használhatják akár az állam nyelvét, akár azt

a nyelvet, mely azon törvényhatóságban, melyhez írnak, jegyzőkönyvi nyelv gyanánt be van véve. A törvényhatósági tisztviselők a belső ügyvitel terén a magyar nyelvet használják; de a saját területökön fekvő községekkel, gyülekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal lehetőség szerint ezek nyelvén közlekedjenek.

3. A községek maguk választják jegyzőkönyvük és ügyvitelök nyelvét; de a jegyzőkönyv azon nyelven is viendő, melyet a szavazatképes tagok legalább egyötöde kíván. A községi tisztviselők a községbeliekkel való hivatalos érintkezésökben ezek nyelvét kötelesek használni. A községek saját törvényhatóságukhoz s annak tisztviselőihez, vagy az államkormányhoz intézett beadványaikban élhetnek akár az állam hivatalos nyelvével, akár saját ügykezelési nyelvökkel; más törvényhatóságokhoz intézett írataikat azonban vagy az állam nyelvén, vagy azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek valamelyikén tartoznak fogalmazni.

4. Minden honpolgár saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához s az államkormányhoz intézett beadványait saját anyanyelvén írhatja; más községekhez, törvényhatóságokhoz s azok tisztviselőihez benyujtott iratában pedig vagy az állam nyelvét, vagy az illető község és törvényhatóság nyelvét, vagy azok jegyzőkönyvi nyelveinek egyikét tartozik használni. — Ha magánosok, egyházak, magán társulatok, intézetek s törvényhatósági joggal nem biró községek a kormányhoz intézett beadványaikban nem az állam hivatalos nyelvét használják: az ily beadványokra hozott végzés eredeti magyar szövegéhez a beadvány nyelvén eszközölt hiteles fordítás is mellékeltetik.

5. Az egyházközségek, egyházi testületek, felsőbb egyházi hatóságok maguk határozzák meg az anyakönyvek vezetésének, nemkülönben tanácskozásuk, ügyvitelök és jegyzőkönyvük nyelvét, s az általuk föntartott felekezeti iskolákban az oktatás nyelvét. De ha ez nem az állam hivatalos nyelve lenne, akkor jegyzőkönyvüket és hivatalos beadványaikat az államkormányhoz egyszersmind hiteles magyar fordításban is tartoznak

benyujtani. Ha pedig más egyházakkal vagy törvényhatóságokkal érintkeznek, irataikban vagy az állam nyelvét, vagy azon egyház és törvényhatóság nyelvét vagy jegyzőkönyvi nyelveinek valamelyikét tartoznak használni.

6. A törvénykezés terén. Az államkormány által kinevezett biróságok hivatalos nyelve a magyar, s azért a birósági végzések és itéletek e nyelven adatnak ki. Azon esetekben, midőn az ország valamely lakosa ügyvéd közbejötte nélkül veszi igénybe a törvény oltalmát, akár mint fölperes, akár mint alperes vagy folyamodó: használhatja saját községének nyelvét.

7. A tannyelv az állami tanintézetekben a közoktatási miniszter által határoztatik meg, ha arról külön törvény nem rendelkezik. Azon területeken létező vagy ezután szervezendő állami közép és felső tanodákban, hol egynél több nyelv divatozik, azon nyelvek mindegyike számára nyelv- és irodalmi tanszék állíttatik föl. A tudományegyetemeken az előadási nyelv magyar; de az országban divatozó más nyelvek számára is nyelvi és irodalmi tanszék van fölállítva. A községi elemi iskolákban minden növendék anyanyelvén nyeri az oktatást; a felsőbb nép- és polgári iskolákban, hol a tannyelv nem magyar, a magyar nyelv is kötelezett tantárgy. A hitfelekezeti iskolák tannyelvét maga a föntartó felekezet határozza meg. Magánosok és egyesületek által alapított és föntartott iskolákban a tannyelvet az alapítók határozzák meg; szükséges azonban, hogy az ily tanintézetek a közoktatást szabályozó törvény rendeleteinek megfelelőleg legyenek szervezve.

8. A hivatalok betöltésénél egyedül a személyi képesség szolgál irányadóul, s bármely nemzetiséghez tartozik is valaki, nemzetisége nem tekintetik akadályul, hogy akár a legmagasabb méltóságra fölemelkedhessék. Természetes és törvényes követelmény azonban, hogy a ki állami hivatalra óhajt alkalmaztatni, az állam hivatalos nyelvét tudja.

43. §. Tankötelezettség.

A közművelődés a nemzetek és országok boldogulásának és jólétének leghatalmasabb eszköze; a műveltebb nép egyszers-

mind jobb erkölcsű, áldozatra készebb, hazafiasabb és vagyonosabb is szokott lenni, mint a műveletlen vagy kevésbbé művelt. Ennélfogva az államnak egyrészről érdekében áll, másrészről kötelességét képezi az, hogy gondoskodjék oly eszközök létesítéséről és oly intézmények előállításáról, melyek által a honpolgárok szellemi kiképzését lehetővé teszi, s ügyeljen arra, hogy a közművelődésre szolgáló eszközöket az arra alkalmas életkorban mindenki valóban használja is. Az általános műveltség terjesztésére kiváló fontossággal a népiskolák birnak, mint a melyek arra hivatvák, hogy a nemzet nagy tömegének fiait értelmes, s jogaikat és kötelességeiket ismerő honpolgárokká neveljék. Törvényhozásunk az elemi képzés és oktatás ügyét rendezte az 1868 : 38. tcz. által, melynek határozatait a következő pontokba foglaljuk össze:

I. Kimondja a törvény az általános tankötelezettséget. Minden szüle, gyám vagy olyanok, kiknek házában gyermekek mint szolgák vagy mesterinasok vannak, kötelesek gyermekeiket, gyámoltjaikat — ha neveltetésökről a házban vagy magánintézetekben nem gondoskodnak — nyilvános iskolákba járatni életök 6-ik éve betöltésétől egész 12-ik évök betöltéséig; azontúl pedig még 15-ik évök betöltéséig ismétlő iskolába. Oly helyeken, hol a törvény rendelete szerint felső népiskola van, a 12. évtől 15. évökig abba járnak a gyermekek. Csak négy évig, tehát 6-ik életévök 10-ik életévök betöltéséig, tartoznak a népiskolába (elemi iskolába) járni azon gyermekek, kik azután felsőbb tanintézetbe (polgári iskola, reáliskola, gymnasium) lépnek át, s ott legalább két évig tanulnak. Ha a szülő, gyám vagy gazda a tanköteles növendéket az iskolától visszatartja, s az iskolai hatóság figyelmeztetése és sürgetése után sem teljesítné kötelességét, az iskolai pénztár javára fokozatosan nagyobb pénzbüntetésekben marasztaltatik el. Ha négyszeri büntetés sem vezetne czélra, akkor az iskolaszék jelentést tesz erről a felsőbb iskolai hatóságnál, mely a tankötelezett gyermek számára a községi hatóság által külön gyám rendelését is szorgalmazhatja. A szegénységöket kimutató gyermekek tandíjt nem fizetnek.

II. Népoktatási tanintézetek : az elemi és felsőbb

népiskolák, polgári iskolák és tanítóképezdék. Ily tanintézeteket a törvény által megszabott módon állíthatnak és föntarthatnak a hazában létező hitfelekezetek, társulatok és egyesek, községek és az állam.

a) Hitfelekezeti tanintézet az, melyet valamely hitfelekezet állít és tart fönn. Ez intézetekben a tanítókat és tanárokat a felekezet maga választja, azok fizetését maga határozza meg, a tankönyveket maga szabhatja meg, intézkedhetik a törvény korlátain belül a tanítási rendszer és módszer iránt, de csak azon föltét alatt, hogy a hitfelekezet is tartozik a törvény rendeleteit követni az iskolai épületek építése és berendezése iránt, valamint a fiú és leány-tanulók elkülönzését, a tanító képesítettségét, a tantárgyak számát a szorgalomidőt illetőleg (lásd a törvény 11. és 12. §§.). Minden hitfelekezeti népoktatási tanintézet az állam főfelügyelete alatt áll, minélfogva a kormánynak jogában áll ez intézeteket is saját közegei (tanfelügyelők és iskolalátogatók) által időnként meglátogattatni és őrködni, hogy azokban a törvény rendeletei megtartassanak. Ha a hitfelekezetek főhatóságai a kormány által történt három ízbeni megintés után sem teljesítenék a tanintézeteikre vonatkozó törvényes kívánalmakat : a kormány közös községi iskola fölállítását rendelheti el.

b) Oly községekben, hol a hitfelekezetek nem tartanak fönn a törvény rendeletének megfelelő népiskolát : a község köteles a szükséges népoktatási tanintézeteket fölállítni. A községi iskolák közös tanintézetek a községi lakosok részére hitfelekezeti különbség nélkül. Ha a községbeli hitfelekezetek képesek volnának is a törvény kívánalmainak megfelelő népiskolákat tartani fönn, de azon megyőződésre jutnak, hogy közerővel virágzóbb állapotban tarthatnak fönn közös iskolát, melyre az egész község, sőt az állam segélyét is igénybe vehetik : a külön felekezeti iskolák közös községi iskolává alakíthatók. A községi népiskolák terheit első sorban a község viseli, mely e czélra minden kebelbeli polgárra és birtokosra külön adót vethet ki; ez adó azonban az állami egyenes adóknak 5 %-át nem haladhatja meg. Oly községben, hol egy vagy több hitfelekezet a törvény kellékeinek megfelelő népiskolával bir, de

e hitfelekezeteken kivül más hitfelekezethez tartozó legalább 30 tanköteles gyermek van, kiknek szülői a fönálló hitfelekezeti iskolákat használni nem akarják : köteles a község közös népiskolát állítani. De ha a más hitfelekezetbeli tanköteles gyermekek száma a 30-at el nem éri, akkor ezek is a létező hitfelekezeti iskolába fognak járni. A tanyai lakosok gyermekeinek oktatásáról azon községek kötelesek gondoskodni, melyekhez a tanyák tartoznak. A községi iskolák tanítóit a község választja és fizeti. A szorgalomidő faluhelyen évenként legalább nyolcz, városban legalább kilencz hónapig tart. A közös iskolába járó különböző hitfelekezetbeli gyermekek vallásos oktatásáról maguk az illető hitfelekezetek gondoskodnak.

c) A közoktatási miniszternek jogában és tisztében áll, bárhol, ha szükségesnek látja, tisztán államköltségen a helyi körülmények által igényelt népoktatási tanintézeteket állítni. Ezek az állami iskolák, melyeknek tanítóit is természetesen a közoktatási miniszter nevezi ki.

d) A hitfelekezeti. községi és állami jellegű iskolákon kivül magán-egyének és társulatok (egyletek) is állíthatnak föl minden fokozatbeli népoktatási tanintézeteket; magán-egyének ugyanis akkor, ha az általok nyitni szándékolt tanfolyamra oklevéllel képesítvék, vagy azon téren jó hírnevet vívtak már ki maguknak; a társulatok pedig akkor, ha alapszabályaik szerint egyenesen e czélra alakultak. A magán-egyének és társulatok által föntartott minden tanintézeteket úgy kell szervezni, hogy azok mind a tanítandó tárgyakat, mind azok terjedelmét illetőleg megfeleljenek azon nyilvános tanintézeteknek, melyeket pótolni akarnak.

e) Felsőbb népiskolát kötelesek fölállítni az oly községek, melyek legalább 5000 lakost számlálnak; oly nagyobb községek pedig, melyeknek anyagi ereje engedi, felső népiskola helyett polgári iskolákat kötelesek állítani és tartani fönn.

f) Tanítóképezdéket (praeparandia) külön a fiu- és külön a nőtanítónövendékek számára az állam és a hitfelekezetek tartanak fönn. Minden képezdének gyakorló iskolával kell összekötve lenni, melyben a növendékek gyakorlati oktatást

nyernek. Állami tanitóképző-intézetekbe a tanárokat az állam, hitfelekezetiekbe a felekezet nevezi ki. Magán-tanítóképezdéket csak azon föltétel alatt állíthat föl valamely egyén vagy társulat, ha ugyanaz egyszersmind elemi vagy felsőbb népiskolát, vagy polgári iskolát is tart fönn. Az ily magán-képezdék növendékei azonban valamely nyilvános tanítóképzőintézetben kötelesek letenni az előirt elméleti és gyakorlati vizsgálatokat.

III. **Népiskolai hatóságok** (1876 : 28. tcz.). A népiskolai ügy közigazgatását a vallás és közoktatási miniszter, s annak vezetése alatt a törvényhatóságok és azoknak közigazgatási bizottságai, a tanfelügyelők, a községi hatóságok s az iskolaszékek eszközlik.

1. Mindenik megye a határai közt fekvő, s törvényhatósági joggal biró városokkal együtt külön tankerületet képez. Budapest főváros maga képez egy tankerületet. Minden tankerületben a miniszter által kinevezett egy tanfelügyelő működik, ki mellett a szükséghez képest egy vagy több szakértő segéd is alkalmaztathatik a miniszter által. Kivételesen több szomszédos tankerületnek is lehet egy tanfelügyelője. A tanfelügyelőn és segédeken kivül egyes szakértőket s önként vállalkozó egyéneket is megbízhat a miniszter az iskolák vizsgálatával és látogatásával. Az államkormány ezen közegei (közőlük egyik vagy másik) minden évben minden iskolát legalább egyszer tartoznak meglátogatni; ugyanezek által gyakorolja a miniszter a hitfelekezeti iskolák fölött is a főfelügyeletet. A tanfelügyelő a közigazgatási bizottság tagja és tanügyi előadója. Főbb teendői a következők : a) köteles a tankerületben levő állami, községi, hitfelekezeti, társulati és magán alsó és felső népoktatási s a kisdedóvó intézeteket minél gyakrabban meglátogatni vagy meglátogattatni, s azokban a népoktatási törvény pontos végrehajtására fölügyelni; b) a nem állami s nem községi iskolákban a látogatás alkalmával megvizsgálja a tantervet, tankönyveket és taneszközöket, s ha ezeket olyanoknak találná, melyek sem az államkormány, sem az illető iskola saját főhatósága által nincsenek engedélyezve, vagy épen az államkormány által el vannak tiltva: azok elkobzása iránt és az ilyeneket használó tanítók elleni eljárás iránt a közigazgatási bizottságban jelentést tesz; c) felügyel továbbá általában a tanítás és az iskolák egészségügyi állapotaira; a tanügyre vo-

natkozó statistikai adatokat a polgári vagy hitközségi hatóságtól, szükség esetében a közigazgatási tisztviselők segélyével, bekívánja, a azokat egybeállítva a közigazgatási bizottsághoz és a közoktatási miniszterhez beszolgáltatja.

2. A közigazgatási bizottság (lásd föntebb 32. §.) tauácskozik a törvényhatóság összes népoktatási viszonyairól, s a törvények értelmében vagy maga intézkedik, vagy a törvényhatósághoz s illetőleg a közokt. miniszterhez jelentést tesz. Ugyanis : a) intézkedik az iránt, hogy a közokt. miniszter rendeletei és a tanfelügyelő intézkedései a községi és felekezeti iskolai hatóságok által kellő időben foganatosíttassanak, a hogy a törvényhatósági tisztviselők a tznfelügyelőt és az iskolai hatóságokat eljárásukban támogassák; b) intézkedik, hogy a községi elöljáróságok a tanköteles gyermekeket minden tanévet megelőzőleg két hónappal összeirják, s az összeírás egy példányát az illető iskolai hatóságoknak pontosan beküldjék; c) fölterjesztést tesz a közoktatási miniszterhez azon felekezeti iskolák megintése iránt, melyekről a tanfelügyelő jelentéséből meggyőződik, hogy a törvénynek nem felelnek meg, s háromszori megintés után községi vagy állami iskola állítását hozza javaslatba. d) Ezeken kivül a közigazgatási bizottság községi és állami iskoláknál határoz első fokon azon panaszokra nézve, melyek a községi iskolaszék vagy gondnokság és a tanítók közt fölmerültek, s ez esetben határozatai ellen a felek a közokt. miniszterhez folyamodhatnak; másod fokon határoz a szüléknek a tanitókkal való ügyeiben s általában mindazon ügyekben, melyekre nézve első fokon az iskolaszék vagy a gondnokság határozott; az ily másod fokon hozott határozata ellen a felek a közokt. miniszterhez csak azon esetben folyamodhatnak föl, ha a másod fokú határozat az első fokú határozattól eltér. e) A közigazgatási bizottság fegyelmi vizsgálatot indíthat, s a közokt. miniszter rendeletére pedig köteles indítani a községi elöljáróság minden oly tagja ellen, ki az iskolai ügyben megszabott kötelességét megsérti vagy hanyagul teljesíti, valamint az állami és községi népiskolák tanítói ellen, ha azok erkölcsi kihágást vagy hivatali vétséget követnek él. A fegyelmi vizsgálatot kis és nagy községekben a szolgabiró, rendezett tanácsú és törvényhatósági joggal biró városokban a polgármester teljesíti, minek megtartásáról a tanfelügyelő is előre értesítendő, ki vagy maga vagy megbízottja jelen

lehet. A vizsgálat eredményéhez képest a közigagatási bizottság fegyelmi választmánya szabja ki a büntetést, mely ellen a közokt. miniszterhez lehet fölebbezni.

3. A népoktatás ügyének előmozdítása végett a törvényhatóság képviselőtestülete a tanügy iránt érdeklődő és abban jártas egyénekből állandó népnevelési bizottságot alakít. Ennek tagjai egyszersmind az iskolátogatással megbizott egyének, továbbá a törvényhatóság területén létező minden felekezetnek egy választottja, végre úgy az állami és községi, mint a felekezeti tanító-testületeknek egy-egy tagja, kit a törvényhatósági közgyűlés megválaszt. E bizottság véleményezési és indítványozási joggal bir az összes népiskolai ügyekre nézve, s javaslatait a közigazgatási bizottság elé terjeszti.

4. Minden oly polgári vagy hitközség, mely népiskolát tart fönn, legalább 5 választott tagból álló iskolaszéket alakít. A felekezeti iskolaszéknek az illető lelkész mindenesetre tagja; a polgári község iskolaszékének a választott tagokon kivül tagjai a helybeli hitfelekezetek rendes lelkészei és a községi népiskolai tanító, vagy hol több tanító van, a tanító-testület választottja. A községi iskolaszék tagjai 3 évre választatnak. Az iskolaszék főbb teendői: a) a községi iskolaszék választja a tanítót a közigazg. bizottság egy küldöttjének elnöklete alatt, s a választást a közigazg. bizottság jóváhagyása alá terjeszti; b) a helybeli iskolákat egy tagja által hetenként legalább egyszer meglátogattatja; c) őrködik, hogy a tanköteles gyermekek beirassanak és rendesen járjanak iskolába; d) az iskolamúlasztók szüleit első ízben meginti, azután a múlasztások jegyzékét legalább minden két hétben a községi elöljáróságnak a büntetés kiszabása és behajtása végett átadja; e) felügyel a tanításra, az iskolai alap kezelésére, az iskolaépület javítására, a taneszközök beszerzésére, a tanítók illetményének pontos kiszolgáltatására; f) az évi iskolai vizsgálatokban részt vesz; g) a tanulók szülei vagy gondviselői és a tanító közti panaszokban elsőfokúlag határoz, mely határozat ellen mindkét fél a közigazg. bizottsághoz fölebbezhet. A felekezeti iskolaszékek szervezetét és teendőit a törvény határozatainak figyelembe vétele mellett az illetékes egyházi főhatóság szabja meg.

A községi iskolaszék az iskolák számához képest egy vagy több gondnokot választ, ki az iskola vagyonát az iskolaszék útasítása sze-

rint kezeli, az épületekre gondot visel, a fizetéseket kiszolgáltatja, s évenként az iskolaszék elé részletes számadást terjeszt.

5. Budapest főváros több iskolaközségre osztatik ugyannyi iskolaszékkel. Ez iskolaszékek tagjait a városrészek választói 3 évre választják. A választottakon kivül mindenik iskolaszéknek tagjai az iskolaszék területén lakó felekezetek lelkészei s az ugyanott eső községi iskolák tanító-testületének két képviselője. Ez iskolaszékek teendői azonosak a többi iskolaszékek teendőivel, kivéve, hogy Budapesten a tanítók választása a fővárosi tanácsot illeti, s az iskolai vagyon kezelését a tanács és a törvényhatósági bizottság gyakorolja. —

44. §. A közegészségügy rendezése.

A közegészségügy kellő rendezettsége fontos állami érdek lévén, a törvény (1876 : 14. tcz.) erre nézve a következő intézkedéseket és szabályokat rendeli:

1. Mindaz, mi a közegészség föntartására, javítására és a megromlottnak helyreállítására szolgál, hatósági felügyelet és intézkedés tárgyát képezi; a közegészség elleni kihágások pedig rendőrileg fenyíttetnek. A közegészségügyi szolgálat körül a községnek következő teendői vannak: a) végrehajtja a kormánynak és a törvényhatóságnak a közegészségre vonatkozó rendeleteit; b) gondoskodik a községi vagyontalan elmebetegek (a mennyiben tébolydai ápolásra nem minősítvék), hülyék, siketnémák, vakok, nyomorékok, lelenczek, dajkaságba adottak orvosoltatásáról és eltartásáról; c) őrködik a köztisztaság, a hús és más árúba bocsátott tápszerek és italok, az ivóvíz tisztaságának föntartása, a halottkémlés s általában a helyi közegészségi teendők fölött; s az előforduló hiányokat és kihágásokat az illetékes elsőfoku hatóságnak (nagy és kis községekben a szolgabiró, rendezett tanácsú városokban a polgármester, törvényhatósági joggal fölruházott városban a kapitányi hivatal) orvoslás s illetőleg megbüntetés végett bejelenti.

Minden törvényhatósági joggal fölruházott, és rendezett tanácscsal biró város, továbbá minden község, mely 6000 lakossal bir, orvost tartani köteles. Más községek, annyian, hogy a bennök levő lakosság összes száma 6000-től 10,000-ig legyen,

együtt tartoznak egy körorvost tartani. — Minden község, mely legalább 1500 lakost számlál, köteles szülésznőt alkalmazni; kisebb községek együtt tartanak egy szülésznőt. A községi orvosok és szülésznők a község vagyontalan lakosainak ingyen tartoznak segélyt nyujtani. — A megyei törvényhatóságokban vannak járási és tiszti főorvosok, kik a járás s illetőleg az egész törvényhatóság közegészségügyi viszonyaira felügyelnek.

Az összes közegészségügyet az országban a belügyminiszter vezeti, ki alatt a közegészségügyek tudományos tárgyalása czéljából egy véleményező s inditványozó testület „Országos közegészségi tanács" czímmel, áll.

2. Ha valamely vidéken a halálozás — járvány nem létében — a rendes arányt tetemesen fölülmulja, s ennek elhárításáról az illető törvényhatóság sikeresen nem intézkedik, a belügyminiszter saját küldöttje által e körülmény okait kinyomoztatja, és a szükséges intézkedések megtételét elrendeli.

A hatóság az egészségre ártalmas posványok és mocsárok kiszárítását elrendeli; számos egyéneknek szükebb lakásokba összezsúfolását megakadályozza; lakházak építésénél a közegészségi tekintetek figyelembe vételére felügyel; a mészárszékeken elárulás végett levágandó állatot egészségi szempontból megvizsgáltatja; az ártalmas gyümölesöket, gombákat, valamint romlott, hamisított, vagy ártalmas anyagokkal kevert tápszereket és italokat elkoboztatja, és az ilyeneket áruló egyéneket rendőrileg megfenyíti.

Gyógyszerészek mérgeket és méregtartalmú anyagokat csak orvosi rendeletre szolgáltathatnak ki.

A ki gyermekek ápolására és gondozására törvényszerüleg hívatva van, vagy azt magára vállalta, tartozik birság s esetleg fogság büntetése alatt a hét évnél fiatalabb gyermeket megbetegedés esetén mielőbb orvosi segélyben részesítni.

A népiskolák közegészségi tekintetben a törvényhatóság felügyelete alatt állanak. Ragályos betegségben szenvedő tanuló a tanoda látogatásától tökéletes meggyógyulásáig eltiltatik, s a tanodában fölmerült ragályos kóresetről a tanoda elől̈járósága s illetőleg a tanító tartozik a hatóságot azonnal értesítni. Ha az

iskola növendékei közt nagyszámú ragályos kóresetek fordulnak elő, a tanoda a betegülések tökéletes megszűntéig a közigazgatási hatóság által bezárатható, miről azonban a belügyi és a közoktatásügyi miniszter mindenkor értesítendő.

Rögtöni balesetek, valamint gyanítható tetszhalál alkalmával a segélynyujtás mindenkinek, ki ehhez tettel vagy tanácscsal járulni képes, kötelességében áll.

Orvosi gyakorlatra nem jogosított egyéneknek — u. n. kurúzsolóknak — betegeket keresetképen gyógyítni és díjazás mellett gyógyszereket rendelni tilos.

Mihelyt valahol több egyén egyidejűleg ugyanazon betegségbe esik, vagy ha ragályos kórok esetei merülnek föl, a községi elöljáróság, az orvosok, lelkészek és tanítók s általában azok, kiknek ily esetekről tudomásuk van, tartoznak azt a közegészségügyekben elsőfokú hatóságnak azonnal bejelenteni, ki arról a törvényhatóságot értesíti.

A védhimlőoltás, esetleg a fölnőttek újra-oltása évenként minden községben teljesíttetik, s a szülék, gyámok s mindazok, kik gyermekekről gondoskodni tartoznak, kötelesek ezeket éltöknek első évében, a mennyiben valóságos himlőt ki nem állottak volna, beoltatni.

45. §. Honvédelmi kötelezettség.

Az államnak a végett, hogy magát külső ellenséges megtámadások ellen védelmezhesse, az idegen államtól eredő jogtalanságot és sértést visszatorolhassa, s hogy a benső rendet és biztosságot föntarthassa, fegyveres erőre van szüksége. E fegyveres erőt saját polgáraiból alakítja az állam, s minden fegyverfogható honpolgár tartozik a törvény által meghatározott korban és föltételek mellett eleget tenni honvédelmi kötelezettségének, mert ez a kötelesség a törvénynél fogva általános és személyes.

A védrendszert megállapitó (1868 : 40. 41. 42. tcz.) törvény szerint a fegyveres erő alkatrészeit képezik: a hadsereg és hadi tengerészet, a honvédség és a népfölkelés.

1. A hadsereg és hadi tengerészetnél, mely a pragm. sanctióból eredő érdekközösség folytán Magyarország és Ausztria közös hadseregét képezi, a védkötelezettség azon naptári évnek január 1-sőjétől kezdődik, melyben a védköteles egyén élete 20. évét betölti és tart 10 évig, mely időből 3 évet tényleges szolgálatban, 7 évet pedig a tartalékban tölt a hadkötelezett egyén. A tartalékban álló legénység a 7 évi tartalékidő alatt három izben szólíttatik be néhány hétig tartó fegyvergyakorlatra; háború esetén pedig ő felsége parancsára szólittatik be a hadsereg kiegészítése végett, még pedig a legfiatalabb korosztályon kezdve fokozatosan tovább. A hadsereg és a hadi tengerészet teljes létszáma a magyar és osztrák törvényhozó testületek közös megegyezése szerint 1868-ban 800 ezer főben állapíttatott meg 10 évre, s e létszámból 334 ezer főnyi jutalék esik a magyar korona országaira. Az újonczokat a szükséges létszámban évről évre a magyar országgyűlés ajánlja meg, és csak a törvényczikkbe foglalt megajánlás alapján történik meg az újonczozás. A hadsereg és hadi tengerészet kiegészítése egyébiránt háromféle módon történik:

a) A katonai képző-intézetek növendékeinek a hadseregbe történő beosztása által.

b) Önkéntes beállás útján. Ugyanis minden honpolgári joggal biró férfi, ki a szükséges szellemi és testi képességekkel bir, s élete 17. évét már betöltötte, de 36. évét még túl nem haladta, önként beléphet a hadseregbe, de a kiskorú csak atyja vagy gyámja beegyezésével. Azon honpolgárok pedig, kik főgymnasiumi vagy főreáliskolai vagy más ezekkel egyenlő avagy magasabb rangú tanintézetekben nyert képzettségöket igazolják, ha a hadseregbe önként belépnek, és szolgálatuk ideje alatt maguk költségén ruházkodnak, magukat fölszerelik és élelmezik: béke idején belépésöktől számított egy évi tényleges szolgálat után mint tartalékosok szabadságra bocsáttatnak, s ha az előszabott vizsgát jó sikerrel letették, tartaléktisztekké neveztetnek ki. De azok a tanulók is, kik szegény sorsuk miatt nem tudják önmaguk fedezni az egyévi önkéntességgel járó költségeket, államköltségen részesülnek az egyévi szolgálat jótéteményében, ha

tanulmányaikból jeles előmenetelt és jó erkölcsi bizonyítványt mutatnak föl.

c) Rendes újonczozás által történik a védköteles ifjúság legnagyobb részének a hadseregbe soroztatása. Az újonczozás minden év elején katonai és polgári vegyes sorozó bizottságok előtt történik, úgy hogy az újonczozási járás védköteles egyénei korosztályi sorrend szerint és minden korosztályban sorsolási számrend szerint vizsgáltatnak meg. Egy korosztályt képeznek azok, kik egy ugyanazon naptári évben születtek; s az újonczozásra mindig három korosztály (a 20, 21 és 22 éves) hívatik be. A megvizsgálás és besorozás a legifjabb korosztályon kezdődvén, megy fölfelé mindaddig, míg a hadsereg és hadi tengerészet újoncz-jutaléka kiállítva nincs; azután a még fönmaradó alkalmas egyének részint a póttartalékba, részint a honvédségbe osztatnak be.

d) A hadsereg kiegészítésének utolsó módját képezi a hivatalból eszközölt állítás. Ugyanis hivatalból soroztatnak be az újonczszökevények, azaz oly védkötelesek, kik az újonczállításra elfogadható ok nélkül nem jelentek meg. Ezek, ha később önként jelentkeznek, rendes három évi szolgálatukon kivül még egy évig, ha pedig nem önként jelentek meg, még két évig tartatnak fegyver alatt; ha pedig katonai szolgálatra nem alkalmasok, 3—6 havi fogsággal büntettetnek. Szintén hivatalból soroztatnak be azok a védköteles egyének is, kik megnősültek vagy engedély nélkül külföldre utaztak, mielőtt a harmadik korosztályból kikerültek volna, ha csak már előbb végkép alkalmatlanoknak nem találtattak a szolgálatra. Végre minden hadköteles, kire rábizonyul, hogy szándékosan csonkította meg magát, hogy a katonaságtól meneküljön, hivatalból besoroztatik, s a rendes szolgálati időn túl még két évig tartozik szolgálni.

2. A honvédség háború esetén a hadsereg támogatására és a belvédelemre, békében kivételesen a belső rend és biztosság föntartására is van hivatva. Kiegészítése következő módokon történik: a) Azok, kik már a sorhadban 10 évet kiszolgáltak, még két évi szolgálati időre a honvédségbe helyeztetnek át. b) Közvetlen besorozás útján azon védkötelesek, kik újonczozás al-

kalmával a hadsereg jutalékán fölül még alkalmasoknak találtatnak, s ezek 12 évet tartoznak kitölteni a honvédség kötelékében. c) Végre önkéntes beállás útján; de önkéntesen csak az léphet be, ki már a sorhadban és a honvédségben eleget tett védkötelezettségének.

A honvédlegénység, miután a fegyverbe kellőleg begyakoroltatott, szabadságra bocsáttatik, s azután a honvédség 12 évi tartama alatt még öt ízben szólíttatik be fegyvergyakorlatokra. A honvédség vezényleti nyelve a magyar (a horvátországi zászlóaljaknál: horvát), zászlója ő felsége nevének jelvényei mellett az ország színeit és czímerét hordozza. A honvédség tisztei tiszti fokozatuk szerint egyenlők a sorkatonaság tisztjeivel, valamint a legénység is a hadsereg legénységével ugyanazon illetékekben és kedvezményekben részesül. A honvédcsapatok egybehívása és mozgósítása háború esetén ő felsége rendeletére, a honvédelmi miniszter ellenjegyzése mellett történhetik. A magyar korona országain kivül csak a törvényhozás külön intézkedése és jóváhagyása mellett alkalmazható a honvédség; de ha az országgyűlés nincs együtt és a halasztásból veszély támadna, ő felsége az összes ministerium felelőssége és az országgyűlés utólagos jóváhagyása mellett az ország határain kivül is rendelheti a honvédséget.

3. A hadsereg, hadi tengerészet és a honvédségbe való belépés kötelezettsége alól ideiglenesen föl vannak mentve: a) a keresetképtelen apának vagy özvegy anyának egyetlen fia, vagy ennek nemlétében egyetlen veje; b) az apa halála után a keresetképtelen nagyapának vagy özvegy nagyanyának — ha fiok nincs — egyetlen unokája; c) a teljes árvaságra jutott testvéreknek egy bátyja. Mind három esetben azonban csak úgy adatik fölmentés, ha az illető hadkötelestől függ szüleinek, vagy nagyszüleinek, vagy testvéreinek eltartása, és ő e kötelességet teljesíti is. d) Hasonlóul igényt tarthat a fölmentésre az is, kinek egyetlen vagy több fitestvérei katonakötelezettség alatt állanak akár a sorhadban, akár a tartalékban; vagy pedig ugyanazok 18 évesnél ifjabbak, vagy testi avagy szellemi fogyatkozásuk miatt keresetképtelenek. Ha valaki ez okból ideiglenesen fölmentetett, de a fölmentési ok időközben megszünik (pl. a keresetképtelen apa, vagy özvegy anya időközben elhal): tartozik védkötelezettségének eleget tenni korosztályához képest vagy a sorhadban vagy

a honvédségben. Az oly védkötelesek, kik fegyverviselésre ugyan nem, de egyéb hadi szolgálatra alkalmasok, háború esetén szolgálatok tételére beszólíthatók.

4. Bizonyos állásban levő s bizonyos tanulmányi szakkal foglalkozó egyénekre nézve külön intézkedéseket foglal magában a törvény a honvédelmi kötelezettség teljesítését illetőleg. Ugyanis: a) a népiskolai tanitójelöltek és tanitók a hadseregbe vagy a honvédségbe történt besoroztatásuk után a népoktatást legkevésbbé akadályozó időszakban nyolcz hét alatt katonailag kiképzendők, azután szabadságoltatnak, és béke idején csak az időszaki fegyvergyakorlatokra hívatnak be. b) Minden törvényesen bevett vallásfelekezet papjelöltjei és növendékei besoroztatásuk után tanulmányaik folytatása végett szabadságoltatnak, pappá szenteltetésök, illetőleg lelkészszé vagy segédlelkészszé lett alkalmaztatásuk után pedig a hadsereg lelkészeti lajstromába iktattatnak, s háború esetén mint tábori vagy kórházi lelkészek tesznek szolgálatot. c) Az orvosok és orvostanulók egy évi önkéntes szolgálatukat katonai kórházakban, az állatorvosok és állatorvostanulók pedig valamely szekerészszázadban teljesíthetik. Háború esetében a sorhadban, honvédségben és tábori vagy állandó kórházakban is alkalmaztatnak. d) Hasonlóképen hívatásuknak megfelelő módon teljesítik védkötelezettségöket a gyógyszerészek és gyógyszerésznövendékek.

5. A hadsereg (hadi tengerészet) és a honvédség főtisztjeit ő felsége a király nevezi ki. Azon altisztek, kik 12 évi tényleges szolgálatban maradnak a véderőnél, s ebből nyolcz évet altiszti minőségben töltenek, valamint szolgálati idejökre való tekintet nélkül mindazon altisztek, kik ellenség előtt vagy közbiztonsági szolgálatban oly módon sérültek meg, hogy fegyvert ugyan többé nem viselhetnek, de polgári hivatalokra alkalmazhatók: a törvény (1873 : 2.) rendeleténél fogva azon előnyben részesülnek, hogy a katonai szolgálatból való elbocsáttatásuk után bizonyos közszolgálati állomásokra egyedül ily egyének alkalmaztatnak, némely más közszolgálati vagy az állam által segélyzett vasúti, gőzhajózási vagy egyéb vállalatoknál megürült helyekre folyamodók közt pedig a kiszolgált altisztek elsőséggel birnak.

6. A véderő kiegészítő részét képezi a népfölkelés is, mely szükség esetében akkor alakíttatik, ha az ellenség az országba készül betörni, vagy már be is tört. Szerveztetik a népfölkelés oly önkén-

tesekből, kik a sorhadhoz, a hadi tengerészethez és a honvédséghez nem tartoznak. Fölhívása és rendezése ő felsége parancsára a honvédelmi miniszter útján történik, s rendeltetése abban áll, hogy az ellenséget nyugtalanítsa, károsítsa, közlekedéseit megszakítsa. A népfölkelés csapatai maguk választják fő- és altisztjeiket; de ezek tiszti minősége a háború végével megszűnik, a mint általában a népfölkelés csak a háború tartamára szervezkedik. A háború tartama alatt azonban a népfölkelés tagjai is katonai törvények és a népjog oltalma alatt állanak, s viszont a sorhaddal és honvédséggel egyenjogúak mindazon előnyökre és jutalmazásokra nézve, melyeket részint vitéz tettekért osztogat az állam, részint a sebesültek és rokkantak vagy az elesettek özvegyei és árvai ellátását illetőleg nyújt.

46. §. Közteherviselés, adóügy és az országos jövedelmi források.

Azon föladatok, melyeket az államhatalom a kormányzás és igazságszolgáltatás terén, továbbá a hon védelme és a közoktatás érdekében, általában pedig az állampolgárok szellemi és anyagi jólétének oltalmazása, ápolása és fejlesztése körül teljesít, igen tetemes pénzbeli költségeket igényelnek, melyeket természetesen az ország lakosai tartoznak szolgáltatni. Az állampolgároknak azon kötelességét, mely szerint az állam szükségleteinek fedezéséhez hozzájárulni kötelesek, közteherviselésnek nevezzük. Mindenkire egyenlően és vagyonaránylag kiterjedő kötelesség ez, mely alól (az 1848 : 8. tcz. óta) nincs kivéve a nemzetnek egy osztálya sem, mint régebben ki volt véve a nemesség, adómentességi kiváltságánál fogva. A közterhek viselésében való részvételt jogosan is megkövetelheti az állam az általa nyujtott oltalom és előnyök fejében minden polgárától; s viszont az állampolgároknak annyival nagyobb készséggel és hűséggel kell e kötelességöket teljesítni, mert alkotmányos országban, a milyen hazánk is, a népképviselő törvényhozók beleegyezése nélkül semmiféle közterhet nem lehet kiszabni, mivelhogy az egész állami háztartást, az adók különböző nemeit, azok mértékét, kivetési és beszedési módját az országgyűlés törvény által állapítja meg, és az államkincstárba befolyt mindennemű jövede-

lem, és minden kiadás fölött a legszigorúbb ellenőrzést gyakorolja.

II. Egyébiránt Magyarország az államháztartás szükségleteinek fedezésére a polgárok adózásán kivül másféle jövedelmi forrásokkal is rendelkezik, a milyenek az állami bányák és egyéb jószágok; de mégis mind a jövedelem nagyságára, mind fontosságukra nézve első helyet foglalnak el az állami vagy országos adók. Ezek két főosztályba soroztatnak, u. m. az egyenes és a közvetett adók osztályába.

1. Egyenes adók nevezete alatt értjük azokat, melyeknek fizetése az adótárgy birtokosára nehezedik, és igy mindenki által birtoka, vagyona vagy jövedelme arányában fizetendők. Ilyenek nálunk: a földadó, házadó, kereset- és jövedelmi adó, bányaadó, tőkekamatadó és az általános pótadó. Ide tartoznak továbbá az u. n. fényűzési adók, melyeket a honpolgárok cselédtartás, tekeasztal, játékhelyiség, kocsi- és lótartás, vadászati jog és vadászfegyver után fizetnek. Az egyenes adókkal (föld-, házadó stb.), s azokba betudva fizettetik a földtehermentesítési járulék (v. ö. 10. §. 1. c.). Egyenes adók czímén a közkincstárba évenként mintegy 80 millió forint szokott befolyni. (A közadók kivetésének, befizetésének, elengedésének módját, általában az összes közadók rendezését az 1876 : 15. tcz. tárgyalja).

2. Nem-egyenes vagy közvetett adóknak nevezzük azokat, melyeket az állam bizonyos termények s élelmi czikkek, mint: bor, sör, szesz, hús, czukor fogyasztására vet ki, úgy azonban, hogy az adót nem közvetlenül ama czikkek fogyasztóitól szedi be, hanem a termelőktől, kik az így befizetett adót természetesen a czikkek árában áthárítják a fogyasztókra (pl. a söradót a sörfőző iparos, a répaczukoradót a czukorgyáros fizeti be az államnak; de mivel a sörfőző és a czukorgyáros ugyanannyival magasabb áron is adja terményét, mint különben adná: így közvetve mégis azokat terheli az adó, kik sört vagy czukort fogyasztanak.). Ez adónemeket sajátságos természetöknél fogva fogyasztási adóknak is szokták nevezni; és bár ez adók nincsenek s nem is lehetnek külön-külön az egyes polgárokra kivetve, mégis arányosnak s ezért igazságosnak mondható e köz-

vetett adóztatás, mert a gazdagabb embert, ki rendesen többet fogyaszt a közvetett adó alá eső czikkekből, jobban terheli, mint a szegényt, kinek vagyoni állapota rendszerint kevesebb mérvű fogyasztást enged meg ama czikkekből. Ez adónemek egyúttal a közvagyonosság mértéke gyanánt is szolgálnak, mert minél több közvetett adó folyik be, a népnek annál nagyobb anyagi jólétére lehet következtetést vonni. A művelt és közgazdaságilag előhaladt államok ez adókból (s az ezekkel rokon természetű vámokból, jövedékek- és illetékekből) merítik jövedelmök nagyobb részét.

3. Bár nem számíthatók az általános adónemek közé, mégis — mivel szintén az állampolgárok terhét képezik — adó természetével birnak az állami jövedékek és illetékek is. Jövedékek: a) a dohányjövedék. Ugyanis az állam a dohányt egyedárúvá (monopolium) tette, oly formán, hogy dohányt a mezei gazdák csak a pénzügyminiszter engedélye mellett termeszthetnek, terményeiket az állam meghatározott árakon maga váltja be, s gyáraiban földolgoztatja a fogyasztók számára; az így földolgozott dohánynemüeket megszabott árakon a közforgalomba adja és elárusíttatja. E szerint dohányt állami engedély nélkül termeszteni, dohánynemüeket külföldről behozni és árulni: tilos, s mint az állam jövedelmének megcsonkítása, érzékenyen büntettetik. b) Sójövedék. A sóbányákat maga az állam művelteti, és a sót törvényesen meghatározott árakon adja el. c) Lottójövedék.

Illetékek és dijak neve alatt azon állami bevételeket értjük, melyeket az állampolgárok akkor fizetnek, midőn valamely közintézet vagy hivatal segélyét magán-érdekökben igénybe veszik; ez a dij mintegy viszonszolgáltatást képez azon költségekért, melyekbe azon intézetek vagy hivatalok föntartása az államnak kerül. Ilyenek: a) bélyegilleték, mely azon bélyegek diját jelenti, melyeket okiratokra, bizonyítványok és folyamodványokra, nyugtatványok és váltókra, számlákra, fuvarlevelekre, peres iratokra a törvény által meghatározott fokok szerint kell ragasztani, különbeni bélyegcsonkítás büntetése mellett. A nagyobb perekben hozott ítéletek, továbbá a telekkönyvi átiratások és nagyobb értékű szerződések után külön számíttatik ki az

egyenes illeték. b) A szállítási eszközök használásáért fizetett állami út-, hid- és révvámok; c) a kitüntetésekért fizetett taksák; d) fémjelzési dijak, melyeket az aranyból és ezüstből készített művek és árúk hivatalos megjegyzéseért kell fizetni; s ezeken kivül még több kevésbbé fontos dijak és illetékek. A fogyasztási adók, a jövedékek és illetékek összesen mintegy 80 millió forintot szoktak behozni évenként az állam kincstárába.

III. Az országos közterhek sorába tartozık nálunk a közmunka is, mely a kereskedés és közforgalom eszközeinek megyei és községi útak, töltések és hidaknak föntartására és helyreállítására fordíttatik. A közmunkát lehet természetben leróni vagy készpénzzel megváltani, mire nézve a megváltási árakat a törvényhatóságok szabják meg. Szintén az országos közterhek közé számítható a lótulajdonosok azon kötelessége, hogy a hadsereg mozgósítása esetében hadi szolgálatra alkalmas lovaikat megfelelő kárpótlás mellett az állam számára átengedni tartoznak. E végett a gazdák lovai évenként megvizsgáltatnak, s az alkalmasok fölavattatnak és számbavétetnek.

IV. Az országos adókon kivül tervben volt még az u. n. házi adó, melyet az állampolgároknak, mint valamely törvényhatóság tagjainak kellene fizetniök a törvényhatósági költségek födözése végett. Jelenleg azonban a megyéket az ország költségvetéséből látják el a szükséges pénzzel. Vannak érdekeltségi adók és járulékok, pl. az érdekeltek hozzájárulnak a folyók szabályozásához, a volt szőllődézmások a dézmaváltsághoz. A törvényhatósági joggal fölruházott és rendezett tanácsú városok a kormány engedélye mellett, a mennyiben az állam jövedelmeinek csökkenése s az ipar és kereskedés érdekeinek veszélyeztetése nélkül eszközölhető, a közvetett államadókra is vethetnek ki községi pótadót, s jövedelmeik szaporítása végett a városban s annak területén illetékeket, helypénzeket, vámokat szedhetnek, s az állam által igénybe nem vett új adókat hozhatnak be. Végre a kis és nagy községeknek is megadta a törvény azon jogot, hogy ha kiadásaik a községi vagyonból nem fedezhetők: akkor a község a maga lakosaira és birtokosaira községi adót vethet ki az egyenes államadók százalékos arányában.

V. A különböző adónemekből befolyó jövedelmeken kivül az állami háztartás roppant költségeinek fedezésére szolgálnak azon bevételek, melyeket az ország az állami jószágokból és vállalatokból húz. Magyarországnak vannak nagy terjedelmű állam-jószágai (koronai és kincstári javak, számszerint 60 uradalom) és erdőségei, melyeket az állam részint maga műveltet, részint haszonbérbe ad. Ezenkivül az állam saját kezére űz némely ipart, és vezet némely vállalatot; vannak az államnak vashámorai, gyárai, ezüst és arany-bányái, ménesei, vasútai; az állam maga tartja a postát, távirdát, gyakorolja a pénzverést, mely három utolsó állami (vagy köz-) regálénak is neveztetik.

Nem csekély összeget szokott tenni az államok háztartásában a határvámok jövedelme, melyeket az ország határain behozott bizonyos külföldi árúkért fizetnek az illető árúk szállítói. Hogy mely czikkek és mily magas vámtételek (tarifa) szerint esnek vám alá: azt a különböző államok egymás között vám- és kereskedelmi szerződésekben szokták megállapítni. Azonban Magyarország az osztrák állammal szerződésszerűleg egy közös vámterületet képez, s a közös vámjövedelmek a monarchia közös szükségleteire fordíttatnak.

47. §. Iparszabadság.

I. Az országok anyagi jólétének három legfőbb forrását alkotja a földművelés, ipar és kereskedés. A földművelés állítja elő az élelmi czikkeket és a nyers terményeket; ezeket az ipar földolgozza a legkülönfélébb árúczikkekké; a kereskedés pedig forgalomba hozza a földművelés és ipar terményeit, kicseréli azokat az ország különböző vidékei és a különböző országok közt, a mi által lehetővé válik, hogy mindenki megszerezhesse az oly szükséges árúkat is, melyek helyben, vagy az országban nem teremnek és nem készíttetnek. A gazdagság e három forrása mindegyikének egyaránt megvan a maga fontossága, és kívánatos, hogy a földművelés, az ipar és kereskedelem egymást fejlesztőleg támogassák. A csupán nyers termékeket előállító ország — mint a milyen az ideig hazánk is kiválóképen volt — természeti gazdagsága mellett sem gyarapodhatik egyrészről azért, mert a földművelés nagyon alá van vetve az időjárás viszontag-

ságainak, másrészről azért, mert terményeinek fölöslegét a többet és biztosabban jövedelmező s drágább iparczikkek megszerzésére kell odaadni, s pénzét idegen országok gyártmányaiért idegen nemzeteknek kénytelen fizetni.

Az ipar fejlesztésének és az iparügy előmozdításának kiváló fontossága el levén ismerve hazánkban, kormány és törvényhozás czélszerű intézkedésekkel igyekezett a téren is megtenni a szükséges teendőket. Ez intézkedések közé tartozik egy állandó iparmúzeum berendezése az ország fővárosában, rajz- és ipariskolák szervezése, kiállítások rendezése, az iparűzés, az iparosok és segédszemélyzetök közti viszony törvényes szabályozása.

II. Régebben minden városban az egynemű ipart űző mesteremberek megannyi czéhet alkottak, azaz oly egyesületet, mely szoros alapszabályok és szokások szerint volt szervezkedve, és csak a czéh által fölvett czéhtagokat foglalta magában. Senki nem űzhetett önállólag ipart, míg a czéh be nem vette tagjai közé, s nem árúsíthatott más iparczikkeket, csak a ki mint önálló iparos a czéhhez tartozott. A czéhbe jutás pedig többnyire nagy nehézségekkel járt, és sokféle föltételhez volt kötve. Az újabb kor fölismerte, hogy mint mindennek, úgy az ipar fölvirágzásának is, a jó renddel párosított szabadság a lelke, és az egészséges verseny az előmozdítója. Azért a törvényhozás megszüntette a szabad mozgást akadályozó czéhrendszert, föloszlatta a czéheket, és az iparszabadság elvét fogadta el (1872 : 8. tczikk).

a) Törvényünk értelmében a magyar korona területén minden nagykorú egyén, férfi és nő egyaránt, bármely iparágat — ide értve a kereskedést is — bárhol önállóan és szabadon gyakorolhat; sőt az atya, gyám vagy gyámhatóság jóváhagyása mellett űzhetnek ipart a kiskorúak is. Az önállólag ipart űzni szándékozó tartozik ebbeli szándékát az illetékes iparhatóságnál bejelenteni, s az iparhatóság — kis és nagy községekre a szolgabiró, rendezett tanácsú városokban a városi tanács, törvényhatósági joggal biró városokban a kapitányság — köteles a jelentkezőnek három nap alatt ingyen kiszolgáltatni az igazolványt, melynek alapján a jelentkező megkezdheti az iparűzést.

b) Van azonban nehány oly iparág, melyekre nézve az

iparszabadság elve közerkölcsiségi, közegészségi vagy közbiztonsági tekintetekből megszorítást szenved. Így nev.: szállodák, korcsmák és kávéházak nyitása és tartása, zsibárússág, zálogra való kölcsönzés, cselédszerzés, kéményseprés, tűzi játékszerek készítése, gyorskocsik, társaskocsik, bérkocsik tartása, hordári szolgálat űzése, — oly iparágak, melyekre nézve a közigazgatási hatóságok följogosítvák a törvény korlátai közt a helyi viszonyokhoz alkalmazott kötelező szabályokat hozni. Ha pedig valamely iparág gyakorlása oly üzlettelepek fölállításával jár (mint lőpor-, gáz-, olajgyárak, gőz- és száraz malmok stb.), melyek a szomszéd birtokosokat, lakókat, vagy általában a közönséget háborgatják és veszélyeztetik: ily telepek fölállítását csak az iparhatóság és pedig az érdekeltek meghallgatásával engedélyezheti, mely tehát jogosítva van helyes okokból meg is tagadni az engedélyt egy bizonyos helyiségre nézve.

c) Ipart mindenki űzhet több műhelyben is, sőt rendes lakhelyén kivül más községben is, s egy ugyanazon személy jogosítva van több iparágat is űzni. Az iparosok készítményeiket bárhol szabadon árúsíthatják, s maguk szabhatják meg iparczikkeik árát. Az iparhatóságnak azonban jogában áll bérszolgák, hordárok s a közönség szolgálatára álló más személyek és szállítóeszközökre nézve határozott dijszabást állapítni meg, valamint a hús- és kenyérnemüek kicsinybeni eladásánál megrendelni, hogy az illető iparos kifüggeszsze a súly szerinti árak jegyzékét. Sütők, mészárosok, kéményseprők elkezdett iparüzletöket nem szakíthatják félbe tetszés szerint, hanem csak az iparhatóságnál arra nézve tett jelentés után bizonyos idő mulva.

III. Minden önálló iparos tarthat tanonczokat és segédeket. Tanonczul (inas) csak oly gyermeket lehet fölvenni, ki már 12 éves korát elérte, s így népiskolai oktatásban részesült. Az iparos köteles: tanonczát azon iparágban, melyet űz, oktatni s jó erkölcsökre és munkásságra szoktatni; ha a tanoncz írni olvasni és számolni nem tud, az iparos köteles őt ezek megtanulására, különösen az ismétlő esti, vasárnapi vagy az ipariskolába járásra szorítani; betegség esetében ápolni. Viszont a tanoncz engedelmességgel és hűséggel tartozik viseltetni a mester iránt, a rábízott munkát teljesítni, s ha a ta-

noncz az iparos házában kap élelmezést és szállást, akkor 18 éves koráig annak atyai fegyelme alatt áll. Előre szerződésileg ki lehet kötni, hogy a tanoncz hány évig s mily föltételek alatt (fizetésért vagy a nélkül) maradjon az iparosnál. Midőn a tanoncz tanideje lejárt, az iparosmester bizonyítványt ad neki tanéveiről, ipari jártasságáról és magaviseletéről. Ezzel a tanoncz segéddé (legény) lesz. A segéd és a mester szabadon szerződhetik egymással; a fizetést lehet akár darab-, akár napszámra kikötni. Ha valamelyik fél meg akarja szakítni a szerződési viszonyt, tartozik két héttel előbb fölmondani. A fölmondás nélküli rögtöni elbocsátás, vagy a fölmondás nélküli rögtöni kilépés csak különösen fontos, a törvényben meghatározott esetekben engedtetik meg.

IV. A törvény megengedi, hogy ugyanazon vagy különböző ipart egy vagy több községben önállóan gyakorló iparosok közös érdekeik előmozdítása végett ipartársulatokká egyesülhetnek, melyek egyszersmind jogosítva vannak az iparosok és segédszemélyzetök közt keletkező surlódásokat és peres kérdéseket egy külön e czélra alakítandó békéltető bizottság útján, melybe egyenlő számmal segédek is fölveendők, kiegyenlítni. Ez ipartársulatoknak alapszabályokkal kell birniok, melyeket a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter erősít meg; belépésre azonban egy iparos sem kényszeríthető. De ha a volt czéhtagoknak többsége alkotott ily ipartársulatot, akkor a megszűnt czéh vagyona is e társulatra szállt.

V. Szól az ipartörvény a gyáriparról, s a gyáros és a munkások közti viszonyról is. Gyárnak nevezzük az oly műhelyeket, melyekben bizonyos ipari tárgyak nagy mennyiségben és gépek segélyével állíttatnak elő. Gyáros a gyár birtokosa, ki nagy tőkével rendelkezik, és az üzlet vezetéséhez megkivántató magasabb szakértelemmel bir. Munkások azok, kik gyárban az iparczikkek előállításánál munkájokkal s ipari ismereteikkel bérért közreműködnek.

A gyáros köteles összes munkásairól jegyzéket vezetni, abba minden munkás nevét, korát, születése helyét, foglalkozását és bérét beiktatni, s e jegyzéket az iparhatóság kivánatára bármikor előmutatni. Gyárakban 10 éven aluli gyermekeket épen nem, a 10 évet már meghaladt, de 12 évet még el nem ért gyermekeket pedig csak iparhatósági engedély mellett szabad alkalmazni; de ez engedély csak

úgy adandó meg, ha az iskola látogatása a gyermeknek gyárban való alkalmazatásával összeegyeztethető.

VI. A kereskedelem és ipar érdekeinek előmozdítása végett rendelte el a törvény (1868 : 6. tcz.) a kereskedelmi és iparkamarák szervezését, melyek felerészben kereskedő, felerészben iparos ülnökökből állanak, kiket mindenkor öt évre választanak a kamara területén lakó önálló kereskedők és iparosok. E kamarák hivatása és kötelessége a kereskedés és ipar s a kereskedő és iparos osztály szükségeit folytonos figyelemmnl kísérve, czélszerű javaslatokat készítni, ezeket a miniszter elé terjeszteni, annak a kereskedelmi és iparügyekben a kívánt fölvilágosításokat megadni, s általában a kereskedelem és ipar fejlődését közvetlenül előmozdítani.

II. FEJEZET.

M a g á n j o g.

ELSŐ SZAKASZ.

Anyagi jog.

48. §. Szerződések joga.

Szerződés (contractus) alatt két vagy több személynek olyan, jogilag érvényes megegyezését értjük, mely által egyik valaminek adását, teljesítését igéri, a másik pedig azt az igéretet elfogadja; vagy mindkét fél kölcsönösen igér és elfogad valamit. Ha csak az egyik fél köteleztetik igéreténél fogva valamit teljesitni, a másik pedig csak elfogad: akkor a szerződés egyoldalú, ilyen pl. az ajándékozás. Ha pedig mindkét fél köteleztetik valamit teljesítni, s el is fogad valamit: akkor a szerződés kétoldalú, pl. a bérleti szerződés, melyben a bérlő bizonyos pénzösszeget tartozik fizetni, s azért megnyeri a bérelt dolog használatát, a bérbeadó pedig a dolgot tartozik amannak rendelkezésére bocsátni, s azért bizonyos pénzösszeget kap.

Szerződések vagy szóval, vagy irásban köttetnek. Né-

mely szerződésekre a törvény bizonyos formákat és lényeges külkellékeket határoz meg, melyeknek hiánya vagy elmúlasztása esetében a szerződést nem tekinti érvényesnek. Igy nev. telekkönyvi ingatlanok adásvevésénél a szerződés a telekkönyvi átirás által nyer joghatályt; váltókötelezettség érvényéhez a váltólevél formaságai megkivántatnak; fuvarozási ügyleteknél a fuvarlevélnek szabályszerü kiállitása követeltetik (1875 : XXXVIII. 395. §.). Csak közjegyző által fölvett okiratban lehet érvényes szerződést kötni (1874 : XXXV. 54. §.) : a) házasfeleknek, ha egymás irányában vagyonbeli kötelezettséget vállalnak; b) hozomány átvételéről kiadott elismervényeknél; c) minden jogügyletnél, melyet vakok, olvasni nem tudó siketek, vagy irni nem tudó némák és siketnémak kötnek. Megkivántatik továbbá, hogy a szerződő felek szerződésre képesek legyenek. Teljesen hiányzik e képesség a még nem törvényes korú (12 éven alóli) személyeknél. A már törvényes, de még nem teljes korú (24 éves) személyek csak javukra szóló igéretet fogadhatnak el; ha kötelezettséget vállalnak, ehhez a gyám beleegyezése kívántatik.

A legnevezetesebb szerződések a következők: ajándékozás, csere, adásvevés, kölcsön, pénzkölcsön, haszonkölcsön, haszonbérlet, munkabérszerződés (l. a következő §-t), meghatalmazás.

49. §. Munkabéri szerződés. Cselédügy.

Szintúgy a közgazdaság, mint a közerkölcsiség érdeke követeli, hogy a gazdák és cselédek közti viszonyok kellőleg rendezve és szabályozva legyenek. E szabályozást tárgyazza az 1876-ki törvény (13. tcz.), melynek legfontosabb határozatai a következők:

a) Cseléd az, ki magát szerződésileg és előre kialkudott bér fejében legalább egy havi időre kötelezi, hogy valamely háztartásban, vagy gazdaság körül személyes és folytonos szolgálatot teljesít. A cseléd a gazdával irásban vagy szóbelileg szerződhetik, a szolgálat minősége és a bér mennyisége iránt; az atyai hatalom vagy gyámság alatt álló egyén azonban csak atyja vagy gyámja beleegyezésével szegődhetik cselédül. b) A gazda köteles a cselédnek kialkudott bérét a meghatározott vagy szo-

kásos időben pontosan megfizetni, s egészséges és elegendő étkezést adni neki; a még tankötelezett korban álló cselédet az iskolába járástól el nem vonhatja. Köteles továbbá a gazda ügyelni, hogy cselédje, mint háznépének tagja, józan, takarékos és erkölcsös életet éljen, s hogy egészségét veszélyeztető vagy erejét meghaladó munkával ne terheltessék. Ha a cseléd saját és gazdája hibáján kivül a szolgálati idő alatt megbetegszik, a gazda köteles legfölebb egy hónapig gyógyíttatásáról gondoskodni, mely időre azonban a cseléd nem kap bért. Ha azonban a cseléd megbetegedése a gazda hibájából történt, fölgyógyulásáig a gazda költségén nyer ápolást, és azon időre járó bérét is megkapja. c) A cseléd köteles mindazon munkákat, melyekre szegődött, híven és pontosan teljesítni; a roszakarata, hanyagsága vagy vigyázatlansága által okozott károkat megtérítni. Köteles továbbá a cseléd magát a házi rendhez tartani; a gazda tudta és jóváhagyása nélkül akár saját ügyében, akár múlatság végett kimenni, vagy az engedett időnél hosszasabban künn maradnia nem szabad. A cseléd a gazda parancsait tisztelettel tartozik fogadni, s annak dorgálását elfogadni; az ellene netalán igazságtalanul alkalmazott fenyítés ellen a hatóságnál kereshet orvoslást. d) A külső vagy mezei cseléd, ha szerződése világosan másképen nem szól, egy évre szegődöttnek tekintetik, s ha ez idő lejárta után bármelyik fél nem akar új szerződésre lépni, köteles fölmondani a szolgálati idő lejárta előtt két hónappal, s ha a fölmondás ekkor nem történt meg, a szolgálati szerződés ismét egy évre megújítottnak tekintetik. e) A belső vagy házi cseléd szegődsége 3 hónapi, sőt nagyobb városokban csak egy havi időre szólónak tekintetik; a fölmondási idő amaz esetben 6 hét, emez esetben 15 nap. Ha a fölmondás se a gazda, se a cseléd részéről nem történt meg, akkor azon föltevésnek van helye, hogy a szolgálati szerződés ismét 3 s illetőleg egy hóra megújíttatott. f) Fontosabb okokból a törvényes fölmondási idő előtt is fölmondhat a gazda a cselédnek s viszont ez amannak (ilyen okúl szolgálhat pl. a gazda részéről a cseléd hanyagsága, ügyetlensége, rosz magaviselete; a cseléd részéről: ha a gazda nem fizeti pontosan, vagy ha a cseléd jelenléte szüleire nélkü-

lözhetlenné vált). Sőt vannak oly esetek, a mikor a gazda rögtön elbocsáthatja cselédjét (pl. ha az a gazdát vagy a család valamelyik tagját fenyegeti, bántalmazza, ha szándékos kárt okoz, ha rosz erkölcsű); és a cseléd azonnal kiléphet a szolgálatból (pl. ha élete vagy egészsége veszélyeztetve van a rosz bánásmód miatt). g) Minden cselédnek szolgálati vagy cselédkönyvvel kell ellátva lenni, mely nélkül cselédet fölfogadni nem szabad. A szolgálati könyvet a gazda magánál tartja, s tartozik a szolgálati viszony megszünése után a könyv rovatait lelkiismeretesen betölteni, s azzal bizonyítványt adni a cseléd szolgálatáról és magaviseletéről. A cselédkönyvet megyékben a szolgabiró, rendezett tanácsú és törvényhatósági joggal fölruházott városokban a rendőrkapitány, Budapesten a kerületi alkapitány adja ki. Ugyanezen tisztviselők képezik az első fokú hatóságot is minden vitás kérdések és panaszok iránt, melyek a gazda és cseléd között támadhatnak.

50. §. Váltójogi ismeretek.

I. Váltólevélnek vagy váltónak nevezzük az oly oklevelet, melynek kibocsátója a rendes köztörvényeknél szigorúbb váltótörvény szerint kötelezi magát arra, hogy egy meghatározott összegpénzt bizonyos helyen és időben vagy maga kifizet, vagy más által kifizettet. Hogy azonban valamely oklevél ne közönséges kötelezvénynek, hanem váltónak tekintessék, arra nézve szükséges, hogy a váltótörvényben (1876 : 27. tcz.) meghatározott lényeges kellékek szerint legyen kiállítva, ugyanis a) hogy a váltó-elnevezés magában a váltólevél szövegében meglegyen, b) hogy a fizetendő pénzösszeg, a fizetés helye és ideje kitétessék, c) hogy a kibocsátó (intézvényező) aláírásával legyen ellátva, d) benne legyen a rendelvényesnek (intézvényes) vagyis azon személynek vagy czégnek megnevezése, melynek részére vagy rendeletére a fizetés teljesítendő, nemkülönben az intézvényezettnek vagyis azon személynek megnevezése, mely által a fizetés teljesítendő, s végre e) ki legyen téve a kiállitás helye, éve, hónapja és napja.

II. A váltónak két főnemét különböztetjük meg, u. m. az

idegen és a saját váltót. a) **Idegen** váltónak (mintáját l.: alant 1. szám alatt) nevezzük azt a váltót, melyben a kibocsátó a fizetés teljesítését nem maga, hanem egy tőle különböző másik személy (az intézvényezett) által igéri. Itt tehát három különböző személy fordul elő, u. m. kibocsátó, az intézvényezett és az intézvényes, mely utóbbinak számára igértetik a fizetés. b) **Saját váltó** az (lásd mintáját alant 2. sz.), melyben a kibocsátó maga igéri a fizetést; itt tehát a kibocsátó és az intézvényezett egy ugyanazon személy.

III. Az idegen váltóban az intézvényezett mindaddig nincs váltóilag kötelezve, míg a fizetés teljesítését el nem vállalta, a mit e szónak: „elfogadom" és nevének a váltóra irásával jelent ki; ha ezt megtette, akkor ő elfogadóvá lett, s mint ilyen, fő-

---

1) Idegen váltó mintája:

Budapest, 1879. márczius 18. **800 frt o. é.**

Fizessen ön ezen váltónál fogva mához négy hónapra Nagy János urnak, vagy rendeletére nyolczszáz frtot o. é. *Kovács Miklós.*

Fekete József urnak Debreczenben. *Elfogadom:*

Fizetendő Debreczenben. *Fekete József m. k.*

E váltóban *Kovács Miklós* a kibocsátó, *Nagy János* az intézvényes, kinek számára a fizetés történni fog. *Fekete József* az intézvényezett, ki a fizetésre fölszólíttatik. De hogy ez utóbbi kötelezve legyen a fizetésre szükséges, hogy a váltóra irja: elfogadom: *Fekete József*, mit ha odairt, elfogadóvá lett.

2) Saját váltó mintája:

Szeged, 1879. márcz. 12. **1000 frt o. é.**

Mához hat hónapra fizetek itt Szegeden ezen saját váltómnál fogva Görög Imre úrnak, vagy rendeletére ezer forintot oszt. értékben.

Májer Ferencz.

E váltóban *Májer Ferencz* a kibocsátó, de egyúttal az intézvényezett is, ki maga igéri a fizetést; *Görög Imre* pedig az intézvényes. — Kapcsolatban e váltómintákkal megemlítjük, hogy az állam váltóürlapokat — blankettákat — bocsát forgalomba, épen úgy mint a bélyeg- és postajegyeket. Ezek használása kényelmesebb és czélszerűbb, mint ha valaki maga írja meg egészben a váltót, részint azért, mert csak be kell tölteni a nevek, az összeg, a hely, év, hónap és nap számára a szövegben üresen hagyott helyeket, részint, mert a váltóürlapok a különböző összegekhez mért bélyeggel már el vannak látva, s így nem történhetik oly könnyen használatuk közben bélyegcsonkítás.

adósnak tekintetik a váltóban. De ezeken kivül más személyek is fordulhatnak elő a váltón, és így váltójogi kötelezettségbe léphetnek; ugyanis, ha a váltó szövegében az intézvényes neve után ez áll: „vagy rendeletére," akkor az intézvényes, azaz a váltótulajdonos, átruházhatja követelési jogát egy ujabb személyre, úgy hogy annak eladja a váltót, s ezt fölirja a váltó hátlapjára (pl. az 1. számú váltóminta hátlapjára irná a váltótulajdonos: „Helyettem Simon Lajos urnak, vagy rendeletére. Budapest 1879. május 10. Nagy János.") Ezzel a váltó egy ujabb személynek jutott tulajdonába, s ha ez — mivel talán nem várhatja be a váltóbeli összeg fizetésének határidejét — ismét eladja és a vevőre akarja ruházni a váltó tulajdonjogát, szintén hátiratban teheti azt (mely folytatva az előbbi váltót, így fog szólni: „helyettem Vargha Mihály urnak. Budapest 1879. junius 8. Simon Lajos"). Ez a hátirat utján való átruházás forgatásnak neveztetik; az, a ki átruházza: forgató, az a kire átruháztatik: forgatmányos. Az utolsó forgatmányos (itt Vargha Mihály) lesz az, ki a fizetés határnapján a váltóösszeget a váltóadóstól be fogja hajtani. A váltón előforduló ezen személyek egy szakadatlan lánczolatot képeznek, úgy hogy a megelőzők mindnyáján váltójogilag vannak kötelezve a váltóösszeg erejéig az utánok következők iránt, ha a főadós (az elfogadó) nem akarna, vagy nem tudna fizetni. Ha tehát a váltón nem fordul elő több személy, mint a kibocsátó (intézvényező), az elfogadó (intézvényezett) és az intézvényes, akkor az intézvényes váltótulajdonos a váltóösszeg kifizetését először az elfogadótól követelheti; de ha ez nem fizet, a kibocsátó is váltójogilag van kötelezve a fizetésre. Ha az intézvényes tovább forgatta a váltót, az utolsó forgatmányos is az elfogadótól követeli először a fizetést, de ha attól meg nem kapja, akkor követelésével bármelyik előzője ellen fordulhat, tehát a megelőző forgatók ellen, vagy épen az intézvényes, mint első forgató ellen, vagy a kibocsátó ellen is. Ebből tehát látjuk, hogy a váltón előforduló személyek a váltótulajdonos irányában egyetemlegesen vannak kötelezve, a mely körülményt nagyon tanácsos figyelembe venni annak, ki valamely minőségben váltókötelezettségbe lép.

IV. A váltótulajdonos a lejárat napján bemutatja a váltót az intézvényezettnél, vagy a saját váltót a kibocsátónál, s ennek a fizetés után átadja a váltót, s ez által a váltókötelezettség megszűnt. Ha azonban az elfogadó vagy megtagadja a fizetést, vagy nem képes azt teljesítni, vagy csak részben teljesíti: akkor a váltótulajdonos, hogy követelési jogát a megelőző forgatók ellen, vagy a váltó kibocsátója ellen föntarthassa, és váltótörvényileg érvényesíthesse, tartozik a fizetés napjának déli 12 órájától kezdve azon nap, vagy a rá következő napon óvást vétetni föl. E végett közjegyzői székhelyeken és az ily helyekhez csatolt járásbirósági területen a közjegyző, más járásokban a járásbiró, aljárásbiró, a járásbirósági jegyzők és aljegyzők segélyét veszi igénybe a váltótulajdonos, s az ily hiteles személy megjelenvén a váltóadósnál, fölveszi az óvást, melynek a váltólevél egész terjedelmű másolatán kivül magában kell foglalnia az óvatoltató s az óvatolt személyek nevét, az óvatolt személy válaszát, vagy hogy az nem volt föltalálható, a helyet, évet, hónapot, napot. A hiteles személy a nevealáirásával és pecsétjével megerősített óváslevelet az előzőkkel közli. Ez azért szükséges, hogy, ha a váltótulajdonos visszafordul az előző forgatók és a kibocsátó ellen, be tudja bizonyítni, hogy részéről a fizetés végetti bemutatásban nem történt semmi mulasztás vagy késedelem. Most már a váltótulajdonos a törvényben előirt záros határidő alatt visszkeresettel élhet valamennyi előzője ellen. Ha valamelyik előzője, pl. a sorban előtte álló forgató teljesíti a fizetést, átadja annak a váltót, s az ismét fordulhat a többi előzők ellen, pl. előbbi forgató, vagy épen az intézvényes vagy a kibocsátó ellen. A főadós természetesen az elfogadó (saját váltónál: maga a kibocsátó) marad.

V. A fizetés hiánya miatt megóvatolt váltó birtokosa, vagy az a forgató, ki a váltót fizetéssel magához váltotta, jogosítva van keresetét bármelyik előző ellen megindítani, s követelni a váltóösszeg és annak a lejárat óta számítandó 6-os kamatai s az óvási és egyéb költségek megtérítését. A törvényszék a váltótörvények szerint ítél a váltóból eredő keresetekben, s a kötelezettet elmarasztalván, 3 napi határidőt tűz ki a fizetésre, melynek elteltével — ha még fizetés nem történt — a felperes folyamodására a váltóadós javait végrehajtás alá véteti, s azok árából a váltóhitelezőt kielégíti. Ha a váltóadós méltán

attól tarthat, hogy a jogerejű ítélet meghozataláig is veszélyeztetve van követelése a miatt, mert az adós javait addig egyéb tartozások fejében lefoglalhatják: a törvényszéket kérheti, hogy azonnal rendeljen biztositási végrehajtást az adós ellen; mit ha a törvényszék jogosnak lát, az adós ingóságait összeiratja és zár alá helyezi.

VI. A váltói követelés ezek szerint rendesen jól van biztosítva, s gyorsan és szigorúan behajtatik, miért is a váltólevél a kereskedői körökben kész pénz gyanánt is szokott forogni, s fizetésképen szokott kézről kézre átruháztatni. De épen azért, mert a váltótörvény gyors és szigorú eljárással kényszeríti a váltókötelezettet a fizetés teljesítésére: nagy óvatossággal kell élni annak, ki váltókötelezettségbe lép, mert csak az a biztosság, hogy a kellő időben pontosan és valóban képes lesz fizetni, mentheti meg a törvényszéki végrehajtás kellemetlenségeitől és annak szomorú következményeitől. A törvény (1876: 27. tcz.) nem is engedi meg, hogy kiskorúak (kik még 24. életévöket be nem töltötték) váltókötelezettséget vállaljanak, kivéve, ha önállóan űznek ipart. A nő, ha 24 éves kora előtt férjhez megy, férjhez menetele által nagykorúvá lett ugyan, de azért csak 24. életéve betöltésével nyer szenvedő váltóképességet.

51. §. A telekkönyv.

I. A telekkönyv azon közhitelű nyilvános könyv, mely a fekvő birtok állapotait és viszonyait magában foglalja és föltünteti. E szerint a telekkönyv tárgyát csak ingatlanságok képezik, ingóságok nem; de az ingatlanságokkal együtt bejegyeztetnek a telekkönyvbe azon követelések, is melyek az ingatlan vagyont terhelik, pl. tehát az adósság, mely valamely földbirtokon fekszik.

Nagy fontossága van a telekkönyvi intézménynek a tulajdonjog nyilvántartása és biztosítása, valamint a hitelképesség szempontjából. Ugyanis a hitel ügye kiváló jelentőséggel bir minden egyes birtokos háztartásában; a hitelképesség alapját pedig főleg a fekvő vagyon képezi. Ennélfogva szükséges oly intézkedés, mely által minden fekvő jószágnak nemcsak tulajdonjoga legyen világosan és biztosan megállapítva, hanem nyilvánságban tartassék az is, hogy a fekvő javakon mily kötelezettsé-

gek, mily terhek nyugszanak, azaz hogy mily követelések zálogául van lekötve a fekvő jószág. Így a hitelező mindenkor biztosan meg tudja ítélni minden tulajdonosnak hiteli erejét, s nem fogja megtagadni a hitelt attól, kinek fekvő vagyona által biztosítottnak látja kikölcsönzött pénzét. E biztosítékot a telekkönyv nyujtja.

II. A telekkönyv tartalma három részből áll, azaz minden jószágról a telekkönyvben három lap szól, s ezek: a birtokállási vagy A-lap, a tulajdoni vagy B-lap, a teher- vagy C-lap. Hozzájok járul még negyedik résznek azon okiratok csomaga, melyek a telekkönyvi bejegyzésekre, betáblázásokra, kitörlésekre vonatkoznak.

a) A birtokállási lap a telekkönyvi jószágtest (ház, szántóföldek, rétek, szőlők stb.) tüzetes leírását tartalmazza, nev. annak jogi minőségét (pl. hogy nemesi, polgári, paraszti birtok), ismertető jeleit (pl. hogy a ház mely utczában, a szántóföld mely düllőben fekszik), használati minőségét (gyümölcsös, rét, szántóföld) és nagyságát.

b) A tulajdoni lap tartalmazza a tulajdonos nevét, polgári állását s mindazt, a mi a végett szükséges, hogy a személy iránt minden kétség elháríttassék; továbbá: a tulajdonjoghoz való czímet, t. i. hogy vétel vagy öröklés útján lett a jószág a tulajdonosé; aztán a tulajdonjog minden további átruházásait, nemkülönben mindazon föltételeket és korlátozásokat, melyek a tulajdonos személyére vonatkoznak. A tulajdoni lapon lehet továbbá megjegyezni a jószágtest vételi árát, vagy birói becsü szerinti pénzértékét.

c) A teherlapra jőnek a telekkönyvi jószágtesten vagy annak egyes részein fekvő zálogjogok, s egyéb kötelezettségek és korlátolások, pl. haszonbérleti jog, hitvesek közti vagyonközösség, valamint a kölcsönök is elsőbbségök rangfokozata szerint, s végre az ezen terhekben történt változások, pl. hogy a kölcsön törlesztés folytán elenyészett.

III. A telekkönyvi bejegyzvények háromfélék, u. m. betáblázások (bekeblezések), előjegyzések s egyszerű följegyzések. a) Valamely követelést (pl. adósságot) be lehet kebelez-

tetni a telekkönyvi jószágtestre, ha a követelés eredeti okiratok által bizonyíttatik. Abekeblezett követ elésekre nézve a jószág-test zálogul szolgál, még pedig a bekeblezések sorrendje szerint, úgy hogy az először eszközölt bekeblezés a jószág elárvereztetése alkalmával első sorban elégíttetik ki a bejövő árból, a második bekeblezés csak akkor, ha még telik, s a harmadik sorban bekeblezett követelés csak a másodiknak kielégítése után. A bekeblezett követelésre ismét lehet fölülkeblezést eszközölni; pl. A. jószágára a telekkönyvben be van kebelezve B. 10,000 frtnyi követelése; később B. is kölcsönvett 6000 frtot C.-től; most C. a maga 6000 frtnyi követelését B.-nek 10,000 frtos követelésére fölülkebelezteti, s ez által A.-nak jószágára alzálogjogot nyert követelése erejéig. A bekeblezés csak kikeblezés (kitörlés) által szűnik meg, ugyanis, ha az, kinek jószága a telekkönyvben valamely követelés fejében jelzálogilag le van kötve, okiratokkal igazolja, hogy a követelés megszűnt, mert pl. adósságát kifizette: akkor a telekkönyvi hatóság kitörli a bekeblezést. Ha azonban alzálogjog is van fölülkebelezve, akkor a kikeblezés csak azon föltétel alatt engedtetik meg, ha az alzálogos követelésének kielégítése is bizonyíttatik (pl. az előbbi példa szerint: hogy a 10,000 frtnyi követelés kikebleztessék A.-nak jószágáról, nem elég csupán a 10,000 frt kifizetését igazolni, hanem bizonyítni kell azt is, hogy C. követelésének is elég lett téve).

b) Az előjegyzés abban különbözik a bekeblezésől (vagy betáblázástól), hogy itt a bejegyeztetőnek követelési joga nincs teljesen bizonyítva, mert pl. még per alatt van, vagy nincs eredeti okirat által támogatva. Ily esetben az előjegyzés csak föltételes biztosítást nyujt, úgy hogy ha a követelési jog teljesen tisztába hozva és igazolva lesz, az előjegyzés, azon időponttól számítva, a mikor megtétetett, bekeblezéssé változtatik át; ha pedig a követelés tisztába hozatala és igazolása nem sikerült, kitörültetik. c) Végre puszta följegyzések is helyet foglalhatnak a telekkönyvben. Értünk ez alatt oly bejegyezvényeket, melyek által nem szereztetnek jogok, de a melyeket mégis czélszerű nyilvánságban tartani azok számára, kik talán a jószágra ügyletet akarnak kötni. Ily följegyzések szólhatnak pl. arról,

hogy a tulajdonos kiskorú, vagy hogy a törvényszék által tékozlónak nyilváníttatván, gondnokság alatt áll, vagy hogy ellene csőd nyittatott.

A telekkönyvi hatóságot a kir. törvényszékek gyakorolják, s a telekkönyv vezetését az azok mellett szervezett telekkönyvi hivatalok teljesitik. A kir. törvényszékeken kivül vannak egyes járásbiróságok, melyek szintén föl vannak ruházva telekkönyvi hatósággal.

52. §. Gyámság és gondnokság.

I. Teljeskorúvá lesz minden személy — férfi és hajadon — életkora 24-ik évének elteltével. Minden nő, tekintet nélkül életéveire, férjhez menetelével teljeskorúvá lesz, és e jogot akkor is megtartja, ha 24-ik évének betölte előtt özvegységre jut, vagy férjétől biróilag elválasztatik. A 24-ik életévöket be nem töltött férfiak és hajadonok, kiskorúak. (Lásd : az 1874 : 23. és 1877 : 20. tcz.)

Életök 18. évét betöltött kiskorúak teljeskorúakká válnak, ha a gyámhatóság által, szülék vagy nagyszülék, vagy ezek nemlétében a legközelebbi oldalrokonok s a gyám meghallgatása után, nagykorúsíttatnak. Ily nagykorúsításnak akkor van helye, ha a kiskorú saját ügyeinek vitelére elegendő képességgel és érettséggel bir. Teljeskorúakká válnak a 18. életévöket betöltött kiskorúak az által is, hogy ha az atyának, illetőleg gyámnak, gyámhatóságilag jóváhagyott beleegyezésével önálló ipart űznek. Továbbá teljeskorúakká válnak a 20. évöket betöltött kiskorúak, ha az atyai hatalmat gyakorló atya a kiskorúnak vagyonát ennek szabad rendelkezésére átadja, vagy beleegyezik, hogy önálló háztartást alapítson; de ez esetekben is a gyámhatóság jóváhagyása szükséges.

Néha ellenben a kiskorúság meg is hosszabbítható; akkor nev., ha az atyai hatalom vagy gyámság alatt álló személy testi vagy lelki fogyatkozások miatt életkora 24. évének betöltése után sem képes magát föntartani, vagy saját ügyeiről kellőleg gondoskodni; vagy ha kiskorúságában magát tetemes adósságokba bonyolította, vagy kicsapongó életet folytat. A kiskorúság meghosszabbítását a biróság rendeli el, s ha megszűnt a

meghosszabbítás oka, a teljeskorúság szintén a biróság határozatával mondatik ki.

II. A kiskorúak atyai hatalom alatt állanak; ha pedig atyjok már nem él, gyámság alá helyeztetnek. A gyám köteles arról gondoskodni, hogy a kiskorúak vallásos, erkölcsös és hasznos polgáraivá váljanak a hazának; hogy tehetségök és vagyoni viszonyaikhoz mért képesítést nyerjenek; ha külön gondnok nincs, a gyám ügyel föl a kiskorúnak vagyoni érdekeire is.

A gyámság első sorban azt illeti, kit az atya végrendeletében gyámul nevezett. Ily gyám nemléte esetében az anyára, mint természetes és törvényes gyámra, száll a gyámság. Az anya után a törvényes gyámság illeti az atyai nagyatyát, utána az anyai nagyatyát, utána a finembeli oldalrokonokat az unokatestvérekig bezárólag, mindenkor a rokonsági fok közelebbsége szerint; több egyenlő fokú rokon közt pedig a gyámhatóság választ. Ha se végrendeleti gyám nincs, se a törvényes gyámságra hivatott rokonok nincsenek: a gyámhatóság rendel alkalmas és megbízható gyámot.

Gondnokságnak van helye a vagyonkezelés szempontjából oly nagykorúaknál, kik elmebetegek, siketnémák, vagy annyira gyönge elméjűek, hogy vagyonuk kezelésére képtelenek; továbbá, kik biróilag tékozlóknak nyilváníttattak, kik legalább egy év óta úgy vannak távol, hogy tartózkodási helyök ismeretlen, s kik börtönbüntetésre ítéltettek. De bizonyos esetekben kiskorúak számára is az atya vagy gyám mellé külön gondnok állítását rendeli a törvény a gyermek vagyoni érdekeinek képviselete és megóvása végett; különben pedig a kiskorúaknak nemcsak személyi, hanem vagyoni érdekeire is az atya vagy gyám ügyel föl. A gondnokság első sorban illeti a gondnokolt (pl. az elmebeteg) házastársát, másodsorban atyját, azután anyját és a közelebbi rokonokat oly sorban, mint a gyámságnál. Azonban oly esetben, midőn a kiskorúnak az atya, vagy más, a ki neki vagyont hagyott, külön gondnokot is nevez végrendeletében, ez a nevezett gondnok megelőzi a többieket.

Gyámságot és gondnokságot nem viselhetnek a nők — az anya kivételével —, nem azok, kik maguk is gyámság vagy

gondnokság alatt állanak, nem a szerzetesek, és végre oly személyek, kiket a törvény vagy általában véve minden, vagy egy bizonyos személy melletti gyámságból és gondnokságból kizár. Az arra hivatottaknak a gyámságot és gondnokságot el kell vállalniok, mivel ez polgári kötelesség. Vannak azonban oly fontos okok (pl. hatvan éves kor; lásd: 1877 : 20: 49. §.), melyek alapján a törvény fölmentést ad a gyámi és gondnoki tiszt viselésétől.

III. A gyám és gondnok tisztének teljesítésében fölmerülő fontosabb esetekre nézve köteles a gyámhatóság jóváhagyását kikérni; a vagyonról, mindennemű bevételekről és kiadásokról számadást vezetni, és azt a gyámhatóságnak évenként, vagy rövidebb időközökben megvizsgálás végett bemutatni. Gyámhatóságot képeznek elsőfokúlag a törvényhatóságok és rendezett tanácsú városok árvaszékei, s kivételképen oly kis és nagy községek, melyeket a belügyminiszter fölruház azon joggal, hogy gyámhatóságot gyakoroljanak. Az árvaszékektől a gyám-gondnoksági ügyek fölebbezésben a törvényhatóság közigazgatási bizottságához, végső fokban pedig a belügyminiszterhez vitetnek. — E gyámhatóságon kivül minden községnek van közgyámja, ki fölügyel a községbeli gyámok és gondnokok eljárására, s ha múlasztást tapasztal, jelentést tesz a gyámhatóságnak.

Öröködési jog.

53. §. Végrendeleti örökösödés.

I. Az elhunyt személynek vagyona és vagyoni jogai nem semmisülnek meg s nem válnak uratlanná, hanem egy másik élő személyre, vagy több személyekre szállanak át, kik az elhunyt örököseinek neveztetnek; az elhunyt személy vagyonának ez átszállása pedig öröklésnek mondatik.

Hagyaték alatt értjük a meghalt személy vagyonának minden alkatrészeit; ide tartoznak tehát: az általa tulajdonul birt minden ingó és ingatlan dolgok, épületek, földek, készpénz, továbbá mindennemű követelései, pl. kikölcsönzött pénze, künn

levő haszonbér, stb.; de ide tartoznak egyszersmind kötelezettségei is, pl. adóssága.

Az öröklés háromféle, u. m. végrendeleti, szerződési és törvényi.

II. Azon intézkedés, mely által az örökhagyó elhatározza, hogy halála után kik részesüljenek vagyonában, végrendeletnek neveztetik. Végrendeletet vagy élő szóval lehet tenni, vagy irásban, s ehhez képest az vagy szóbeli, vagy irásbeli, továbbá vagy magán, vagy közvégrendelet.

A törvény (1876 : 16.) megkívánja, hogy a végrendeletek tételénél bizonyos alakszerüségek tartassanak meg, melyek nélkül a végrendelkezés nem nyer érvényt. Ez alaki kellékekkel a törvény a végrendelkező akaratának hitelességét és valódiságát akarja biztosítni és a történhető csalásnak elejét venni, s ezek a végintézkedések különböző nemeinél különbözőleg vannak megállapítva, nev.:

a) Irásbeli magánvégrendelet érvényességéhez két tanú kívántatik, ha a végrendeletet az örökhagyó egész terjedelemben maga írta és aláírta. Ha pedig az örökhagyó a végrendeletet nem maga írta, akkor négy tanú szükséges. A tanúknak együtt kell jelen lenniök a végrendelkezésnél, s ha ketten vannak, akkor közőlük legalább egynek, ha négyen, legalább kettőnek kell olvasni és irni tudni, s a végrendeletet tanú minőségben aláírni; az írni nem tudó tanú nevét is az írni tudó tanú írja alá, s amaz kézjegyét teszi a név után. Ha a végrendeletet az örökhagyó maga írta, vagy legalább sajátkezüleg aláírta: akkor a tanúknak nem szükséges a végrendelet tartalmát ismerniök; elég, ha az örökhagyó kinyilvánítja, hogy azon irat az ő végakaratát foglalja magában, s hogy ő azt sajátkezüleg írta alá. E nyilatkozatot a tanúk magán az okiraton igazolják. Ha azonban a végrendelkező írni olvasni nem tud, vagy más körülmény miatt végrendeletét alá nem írhatja, akkor a tanúknak ismerniök kell a végrendelet tartalmát.

Tanúk nem lehetnek, kik 18. évöket be nem töltötték, továbbá: a vakok, siketek, némák, vagy a kik eszök használatától

megfosztva vannak; végre a kik hamis eskü vagy nyereségvá-
ból elkövetett bűntett (pl. csalás) miatt jogerejűleg elítélve-
tak. A ki valamely végrendeletnél tanúul alkalmaztatott, tov.
annak föl- és lemenő ágbeli rokonai, úgy szüleitől és nagysz-
től leszármazott oldalrokonai, unokatestvérekig bezárólag, ..
különben a tanúnak házastársa, házastársának testvérei, ugy
annak föl- és lemenő rokonai, továbbá föl- és lemenő roko-
nak házastársai a végrendelet által nekik szánt előnyben
akkor részesülhetnek, ha a kérdéses tanút nem számítva, a s-
séges számú tanúk előtt történt a végrendelkezés.

b) Szóbeli magánvégrendelet érvényéhez négy
jelenléte szükséges. A végrendelkező a tanúk előtt érthető
szóval nyilatkoztatja ki a maga akaratát, s hogy azt végre-
kezésnek kívánja tekintetni. Ily szóbeli magánvégrendelet a..
ban elveszti érvényét 3 hónap mulva, ha addig a végrende-
meg nem halt; ez esetben sem veszti el azonban érvényét
bebizonyítható, hogy a végrendelkező a 3 havi határidő e..
után haláláig oly állapotban volt, hogy újabb végrendeletet
tehetett.

c) Közvégrendeletet a királyi járásbiróságok és a
közjegyzők előtt lehet tenni. A közjegyző előtt a végrende-
személyesen jelenti ki akaratát, mely alkalommal még két ta-
nak, vagy egy másik közjegyzőnek kell jelen lennie. Némák
siket-némák, még ha írni s olvasni tudnak is, továbbá a 18.
aluli kiskorúak csak közvégrendeletet tehetnek. Közokirat
gével ruházható föl az oly irásbeli végrendelet is, melyet a
rendelkező már készen nyujtott át a közjegyzőnek két tanú
egy másik közjegyző jelenlétében, s kinyilatkoztatja, hogy a
nyujtott irat az ő végakaratát foglalja magában. Ily végre-
letet azonban csak oly személytől fogadhat el a közjegyző, k
okirat nyelvén olvasni s írni tud, és sajátkezűleg írta alá
rendeletét. Oly végrendelet, melyet a végrendelkező önkez-
írt és aláírt tanúk alkalmazása nélkül, vagy olyan, melyet
csak aláírt, de két tanúval hitelesítette : letehető a közjegy-
megőrzés végett. A közjegyző borítékba zárva, lepecsételi a
végrendeletet, és letételéről jegyzőkönyvet vesz föl. Az ily

rendelet a letétel idejétől fogva érvényes, de ha a közjegyzőtől visszavétetik, érvényét veszti.

d) A végrendeletek külön faját képezi a kiváltságos végrendelet, milyet érvényesen tehet az, a ki kórvész vagy más ragályos járvány által látogatott vidéken lakik, vagy nyilt tengeren van, vagy mint katona hadi lábon álló hadsereghez tartozik. Ily kiváltságos végrendelethez, ha a végrendelkező maga írta és aláírta, nem szükséges tanú, minden más esetben pedig csak két tanú szükséges. Elveszti azonban érvényét, ha a végrendelkező a végrendelet kelte után 3 hónap alatt meg nem halt, kivéve, ha azontúl is oly állapotba volt haláláig, hogy újabb végrendeletet nem tehetett.

A végrendelkező életében bármikor visszavonhatja végrendeletét, vagy nyiltan és kifejezetten, vagy pedig az által, hogy újabb végrendeletet készít, mert az újabb végrendelet érvényteleníti a régibbet. Lehet azonban, hogy egy újabb végintézkedés által az örökhagyó nem semmisíti meg előbbi végrendeletét, hanem azt csak pótolja, a mennyiben vagyonának oly tárgyáról intézkedik, melyről fővégrendeletében nem tett említést. Az ily rendelkezést tartalmazó nyilatkozat vagy okírat fiókvégrendeletnek (codicillus) neveztetik. Fiókvégrendelet megállhat egymás mellett több is, s tételéhez ugyanazon külső kellékek kívántatnak meg, mint a fővégrendelethez.

Vagyonáról az önjogú ember szabadon rendelkezhetik. Ez általános szabadság azonban a szükségörökösök joga által szenved némi megszorítást, mert a szükségörökösök minden esetben igényt tarthatnak törvényes osztályrészökre, úgy hogy annak kiadatását, ha az örökhagyó nem rendelte volna meg számukra, törvény útján követelhetik a végrendeleti örökösöktől. Ily szükségörökösök: az örökhagyó leszármazói, egyenes utódai — gyermekei, unokái —, ilyenek nem léte esetében pedig az életben levő szülék. Ezek törvényes osztályrésze felét teszi annak, mit végrendelet nem léte esetében a törvényes öröklés rendje szerint örököltek volna. Vannak azonban oly esetek, midőn a törvény megengedi, hogy a szülék kitagadhassák gyermekeiket, s viszont a gyermekek szüleiket a törvényes osztályrészből is.

54. §. Szerződési és törvényi öröködés.

I. Nemcsak végrendelet, hanem szerződés által is intézkedhetik az örökhagyó az iránt, hogy halála után mi történjék vagyonával. Az örökösödési szerződéseknek ugyanazon alaki kellékekkel kell fölruházva lenniök, mint a végrendeletnek. Különböznek azonban a végrendelettől abban, hogy az ily szerződések két fél megegyezésén alapulván, egyik fél által meg nem másíthatók s nem vonhatók vissza, a mi a végrendeletnél megtörténhetik.

II. Ha az elhálálozott személy érvényes végrendeletet nem hagyott hátra, se pedig szerződésileg nem intézkedett, hogy halála után mi történjék vagyonával, akkor a törvényes öröklésnek van helye, azaz a hagyaték azokra száll, kiket a törvény rendel örökösöknek. Ilyenek: első sorban a lemenők (gyermekek, unokák, kis unokák), azok nem létében a fölmenők (apa, anya, nagyszülék, ősszülék stb.) s ezek jogán az oldalrokonok (testvérek, unokatestvérek, másodunokatestvérek), továbbá a házastárs. Ugyanis:

a) Az örökhagyónak minden vagyona a tőle leszármazó gyermekekre száll egyenlő osztályrészben; ha pedig azok közül valamelyik már nem élne, annak osztályrészét törvényes maradékai öröklik. Fi- és leánygyermekek közt az öröklésre nézve nincs különbség.

b) Leszármazók hiányában a fölmenők, t. i. az apa és anya hívatvák az öröklésre. Itt azonban nevezetes különbség van az öröklött és a szerzeményi vagyon tekintetében. Ugyanis az öröklött vagyon oda tér vissza, honnan származott, tehát az apától vagy apai ágtól származott vagyon az apára, vagy apai ágra az anyai ágról eredt vagyon pedig az anyára vagy anyai ágra. A szerzeményi vagyont ellenben — ha leszármazók nincsenek — az életben maradt hitvestárs örökli, nem pedig a fölmenők vagy oldalrokonok. Ha azonban az örökhagyó hitvestársa sincs már életben, sem annak leszármazói nincsenek: akkor a szerzeményi javak is a szülékre s esetleg oldalrokonokra szállnak.

c) Az oldalrokonok öröklési joga a fölmenők jogával van szoros kapcsolatban, vagyis azon alapszik. Ha tehát az egye-

nes utódok nélkül elhalt örökhagyónak vagyona a szülékre száll vissza, de azok már nem élnek, akkor a szülék jogán örökölni fognak a szülék többi (az örökhagyón kivüli) gyermekei és azok lemenői, tehát az örökhagyó testvérei vagy unokaöcscsei. Ha se a szülék nincsenek már életben, se azoktól egyátalában nem maradtak leszármazó utódok: akkor az örökhagyó vagyona visszaszáll a nagyszülékre, még pedig az öröklött javakat azon arányban osztva meg, a mint azok a nagyszülék egyikétől és másikától származtak; s ha a nagyszülék már nem élnek, mindenik nagyszüle helyett a rá esett örökrészben lemenői (tehát az örökhagyónak nagybátyjai, unokatestvérei, másodunokaöcscsei) fognak örökösödni.

d) A túlélő hitvestársnak a következő örökösödési jogai vannak: aa) lemenő és végrendeleti örökösök hiányában örökli elhunyt hitvestársának minden szerzeményeit; bb) lemenő, fölmenő s oldalági rokonok és végrendelet hiányában örökli az elhunyt hitvestársnak mind öröklött, mind szerzeményi vagyonát. E most emlitett öröködési jogok szintúgy illetik a férjet neje, mint a nőt férje halála után. Csupán az özvegynőt illeti cc) az u. n. özvegyi öröklés, midőn az elhunyt férj után gyermekek is maradtak. Ez özvegyi öröklés tárgyait teszik főleg a férjnek szerzeményi ingóságai, melyekben az özvegy a gyermekekkel fejenként osztozik, azaz egy gyermekrészt kap; dd) az u. n. özvegyi jog, mely szerint az özvegynő elhunyt férje hagyatékából, míg annak nevét viseli, rangszerű lakást, tartást és ha újra férjhez menne, kiházasítást követelhet. ee) A nőt törvényi hitbér is illeti férje vagyonából a házasság alatt tanúsított hűségeért; a hitbér mennyisége mágnásoknál 400, nemeseknél és polgároknál 200, nem nemeseknél 40 frtot tesz. ff) Végre illeti a nőt a közszerzeményben való részesülés joga. Közszerzeménynek t. i. azon javak neveztetnek, melyeket a hitvesek a házasság tartama alatt takarékosság, munka vagy szerencse által együtt keresnek. A közszerzemény tekintetében még ma is különbség van nemesek és nem-nemesek közt. Ugyanis: nem-nemes polgári és paraszti rendű házas-felek közt a nő mindenkor közszerzőnek tekintetik, és így a közszerzemény fele őt illeti

tulajdoni joggal. De a nemes és honoratior rendű házasfelek közt a nő csak akkor tekintetik közszerzőnek, s csak úgy igényelheti a közszerzemény felét, ha az szerződés által előre meghatároztatott köztük, vagy ha a szerzemény alapját a nő vagyona képezi, és neve a szerzési okmányban, mint közszerzőé, előfordul; továbbá a nemes (honoratior) nő is megkapja a szerzemény felét minden esetben, ha férje a nélkül halt el, hogy a közszerzeményről intézkedett volna.

III. Ha az örökhagyó nem tett érvényes végrendeletet, s törvényi és szerződési örökösei sem maradtak: akkor az államkincstár (fiskus) örökli a hagyatékot.

II. SZAKASZ.

Alaki jog.

55. §. A polgári törvénykezési eljárás nemei és főbb vonásai.

I. A polgári törvénykezésnek két neme van, u. m. a summás és a rendes eljárás. A summás eljárás onnan veszi nevét, hogy ez rövidebb, egyszerűbb és gyorsabb, s csak a leglényegesebb alakszerűségek tartatnak meg benne. Summás eljárás szerint intéztetnek el a mindennapi életben gyakran előforduló perek, melyeknek tárgya részint csekélyebb értékű, részint könnyebben és gyorsabban megítélhető. Az egyes birák (járásbirák) summás eljárás szerint ítélnek. Rendes eljárás szerint ítélnek a törvényszékek oly fontosabb ügyekben, melyek vagy a peres tárgy nagyobb értékénél, vagy az ügy bonyolultabb természete és más fönforgó körülményeknél fogva summás úton nem volnának kellő alapossággal megvitathatók. Minden oly peres ügy rendes eljárás alá tartozik, mely a törvény által (1868: 54. 93. és 94. §§.) nincs határozottan summás útra, vagy kivételes biróságokhoz utasítva.

II. Summás eljárásban a tárgyalás szóbeli és nyilvános; a rendes eljárásban irásbelileg tárgyaltatik a per, úgy hogy a felek irásban adják be periratáikat (a fölperes a keresetet, mire az alperes elleniratot nyujt be; erre következik fölperes vá-

lasza, s végül ezt követi alperes viszonválasza; kivételesen engedtetik meg, hogy még a fölperes egy végiratot adjon be, de ez esetben alperesnek is joga van ellenvégiratban válaszolni); de a per előadása itt is nyilvánosan történik.

Summás eljárásnál a biró a feleket vagy azok bármelyikét személyes megjelenésre idézheti, ha azt szükségesnek látja; különben a fél megbizott által (ki lehet nem ügyvéd is) képviseltetheti magát, és kell is képviseltetnie, ha érthető előadási képessége nincs, vagy a tárgyalást ismételt illetlen magaviselete által meghiúsítja. A rendes eljárásban mindenkor ügyvéd által kell magát képviseltetni a félnek, ha maga nem ügyvéd.

III. Kimondatván valamely perben a biróság által az ítélet: az a fél, a melyik jogát a birói határozat által sértve látja, fölebbvitel útján kereshet orvoslást. A fölebbvitel nemei a fölebbezés és a semmiségi panasz.

Az első biróság ítélete ellen fölebbezni lehet a másod-bírósághoz (a kir. itélő-táblákhoz), a másodfolyamodású biróság ítélete ellen, akár helyben hagyta az az első biróság ítéletét, akár megváltoztatta, fölebbezni lehet a harmadfolyamodású birósághoz (a legfőbb itélő-székhez). De ha a két alsóbb biróság egyező ítélete esetében a legfőbb ítélő-szék is a fölebbező ellen ítélne, s egyszersmind úgy találná, hogy a fölebbező a törvény világos értelme ellen, avagy a biróság vagy az ellenfél bosszantása céljából akadályozza a per befejezését: a konok perlekedőt 10—300 forintig torjedhető birsággal büntetheti.

Semmiségi panasznak azon esetben van helye, ha az eljárásban valamely szabálytalanság és a törvény világos rendeletének mellőzése történt a biróság részéről. Ha a semmítő-szék a panaszt alaposnak találja: megsemmisíti az ítéletet és a biróságot új eljárásra útasítja.

IV. Ha a peres ügyben hozott ítélet végleges elintézés által jogerejűvé vált, következik a végrehajtás, azaz az ítélet foganatosítása, a mi abban áll, hogy az elmarasztalt fél tartozik az ítéletben meghatározott kötelezettségnek eleget tenni: valamit teljesíteni, valamely tárgyat kiadni, átadni, valamely pénzösszeget megfizetni stb., s rendszerint viseli a perköltségeket is.

56. §. Csőd.

I. Midőn valakinek vagyona adósságokkal annyira túl van terhelve, hogy azoknak teljes kifizetésére már nem, vagy csak alig elegendő: akkor maga az adós bejelentheti, vagy hitelezői kérhetik ellene a csőd megnyitását. Czélja a csődnyitásnak abban áll, hogy az adósnak még meglevő vagyona a hitelezők követeléseinek törvényes sorrendben leendő kielégítésére fordíttassék. A csődület elrendelése után a bukott a csőd teljes befejezéséig semminemű vagyonáról szabadon nem rendelkezhetik, s ha abból valamit elidegenítne vagy elrejtene, mint csaló fenyíttetik meg.

A mint a biróság a csőd megnyitását elhatározta, egyszersmind az adósnak minden ingó és ingatlan javait haladék nélkül zár alá vétetni rendeli. E javak összesége (raktári és bolti készletek, fekvő javak, bútorok, drágaságok stb.) neveztetik csődtömegnek. Egyszersmind a csődtömeg részére a helyben lakó hitelezők meghallgatásával egy ideiglenes gondnokot, s egy perügyelőt rendel, a bukott javainak összeírását elhatározza, s a hitelezőket bizonyos határnapra hirdetésileg összehívja. A tömeg ideiglenes gondnoka az összeírt javakat, a bukott ingóságait számadása alá és kezéhez veszi, s a tömeget illető követeléseket — mennyire per nélkül lehet — behajtja; a perügyelő pedig fölvigyáz azon perekre, melyek a bukottat követelőleg illetik, s azok bevégzését sietteti.

A hitelezők összejövetelére kitűzött határnapon mindazok, kiknek a csődtömeg ellen követelésök van, kötelesek személyesen vagy törvényes képviselőik által a csődbiróság előtt megjelenni és követelésöket, okiratokkal támogatva, a bírósághoz benyujtani. A megjelent hitelezők egyszersmind maguk közől szavazattöbbséggel egy háromtagú választmányt neveznek ki, mely az ideiglenes tömeggondnok számadásait átveszi és megvizsgálja; az ideiglenes gondnokot aztán vagy véglegesen megerősítik a hitelezők, vagy új tömeggondnokot választanak, ki ettől fogva a választmány jóváhagyása mellett intézkedhetik a tömeget érdeklő ügyekben.

A csődhitelezők által bejelentett követelések minőségét és valódiságát a perügyelő veszi vizsgálat alá, és észrevételeit mindenik hitelező követelését illetőleg külön-külön irásba foglalja és beadja a csődbirósághoz, mely ismét mindenik hitelezőnek a követelésére vonatkozó észrevételeket kiadja, hogy a perügyelő által netalán támasztott kifogásokat megczáfolhassák, és követelésök jogosságát bebizonyíthassák. A hitelezők benyujtott feleletei ismét kiadatnak a perügyelőnek, hogy azokra nézve utolsó megjegyzéseit megtehesse; a minek megtörténte után a biróság ítéletet hoz a követelések mindegyikének valósága iránt.

Ezután a megítélt követelések osztályozása következik, megjegyezvén, hogy a mely követelések betáblázás folytán ingatlan záloggal vannak biztosítva, azokat a többi követelésekre való tekintet nélkül elégítik ki a zálogjoggal terhelt ingatlan árából. Egyéb követelésekre nézve a biróság — a perügyelő és a hitelezők észrevételeinek és kifogásainak alapján — ítéletileg mondja ki, hogy azok mily sorrendben lesznek kielégítendők. A biróságnak mindkét ítélete ellen, melylyel a követelések valódiságát, és melylyel azok osztályozását mondta ki, fölebbezésnek van helye akár a hitelezők, akár a perügyelő részéről.

III. Végleg és jogérvényesen meg levén állapítva a követelések valódisága és osztályozási rendsora: a biróság végrehajtás útján foganatosítja az ítéletet, s a csődtömegbe tartozó javaknak árverésen való eladatását eszközölteti. Miután ekként a tömegben foglalt javak pénzzé tétettek: a követelések elégíttetnek ki a megállapított sorrendben, úgy hogy az elsőbb osztályú követelések, mindaddig, míg telik, teljes kielégítést nyernek, haszinte a hátrább osztályba tartozó követelések egészen kifizetetlenűl maradnak is. A fizetések megtörténte után a biróság a csődöt megszűntnek nyilvánítja; de ha később a bukottra valamely örökség szállott, vagy bármiképen ismét vagyonnak jutott birtokába, az előbb ki nem elégített hitelezők kielégitést, esetleg új csődöt kérhetnek ellene.

IV. Ha kiderül, hogy az adós nem csupán szerencsétlenség és véletlen csapás következtében vált fizetésképtelenné, hanem hogy bukása vétkes gondatlansággal, vagy épen hamissággal, roszlelkűséggel van párosulva: akkor fenyitő eljárás is

indíttatik ellene és vétkessége arányához mért börtönbüntetéssel lakol. Vétkes gondatlanságban bűnös pl. az a kereskedő, ki könyveit rendetlenül vezette; az, a ki pazarolt. Hamissággal van párosulva pl. annak a bukása, ki, mint kereskedő, meghamisította könyveit, a ki a tömegből valamit eltitkolt, ki hitelezőinek kijátszása végett adósságokat színlelt, ki a számadására bizott idegen vagyont elpazarolta. — Csődügyekben a budapesti és pestvidéki kir. törvényszékek területén a budapesti váltó- és kereskedelmi törvényszék, másutt a királyi törvényszékek járnak el.

57. §. Az ügyvédek és a királyi közjegyzők.

Mint a törvénykezés terén fontos személyekről szólanunk kell még itt az ügyvédek és jegyzőkről.

I. Ügyvéd azon személy, ki a jogtudományokat végezvén, ügyvédi vizsgát és esküt tett, s ezekről oklevelet nyervén, mások jogügyeit a biróság előtt, azok különös meghatalmazása alapján rendszerint jutalomért viszi. A rendes eljárásban azon feleknek, kik nem ügyvédek, okvetlenül ügyvéd által kell magukat képviseltetniök; a summás eljárásban is ügyvéd által kell képviseltetni magukat az oly személyeknek, kik érthető előadási képességgel nem birnak, úgy szintén azoknak, kik siketek, némák, gyenge eszüek, részegek, vagy a kik a tárgyaláson magukat ismételve illetlenül viselik. — Az ügyvéd köteles az elvállalt ügyet hűséggel és szorgalommal vinni egész a per befejezéséig, a fél által titoktartás kötelezettsége mellett vele közlötteket senkinek föl nem fedezni, hivatalát a fönálló törvények értelmében gyakorolni. Viszont jogosítva van kiadásainak megtérítését és munkájának illő díjazását még azon esetben is kívánni, ha ügyfele elvesztette a pert; kiadásaira (pl. bélyegekre) előleget is igényelhet; díjaira nézve pedig a féllel szabadon szerződhetik. Oly felek részére, kik szegénységöket kellőleg igazolják, a biróság hivatalból rendel ingyenes ügyvédet. Az ügyvédek érdekei, valamint működésök és magukviselete fölött magából az ügyvédi karból alakult ügyvédi kamarák őrködnek, s ezeknek

jogukban áll a lelkiismeretlen ügyvéd ellen fegyelmi vizsgálatot is rendelni és ítéletet hozni.

II. A királyi közjegyzőket (lásd: 1874: 35. tcz.) az igazságügyminiszter nevezi ki oly teljeskorú magyar honpolgárok közől, kik feddhetlen jelleműek, az állam hivatalos nyelvét birják s ügyvédi vagy birói vizsgát tettek. A közjegyzők minden királyi törvényszék területén állandó székhelyekre neveztetnek ki, rendesen a népesebb városokba; hatáskörük kiterjed azon törvényszék egész területére. Minden közjegyző biztosítékot tesz le, mely Budapesten 7000 frtot, más városokban 2000—4000 frtot tesz.

A közjegyzői intézménynek fontossága föleg abban áll, hogy a közjegyzők által szerkesztett okiratok közokirat minőségével birnak, és így hitelességök kifogás alá nem eshetik. Azért a törvény némely jogügyletek érvényességéhez okvetlenül meg is kivánja a közjegyzői okiratot: a házasfelek közti vagyoni viszonyokat tárgyazó vagy ajándékozási szerződések, a hozomány átvételéről kiállított elismervények, s minden oly jogügylet és végrendelkezés, melyet vakok, olvasni nem tudó siketek vagy irni nem tudó némák és siketnémák kötnek és tesznek. — Ezeken kivül nem mulhatlanul szükséges, de czélszerű a végrendelkezéseket is közjegyző által vétetni föl, vagy a már kész végrendeletet nyitva nyujtani át a közjegyzőnek, hogy azt közokirat minőségével ruházza föl. — Megbízhatók ezenkivül a közjegyzők azzal, hogy a) okiratok másolatait hitelesítsék; b) okiratok fordítását eszközöljék és a fordítás helyességét bizonyítsák; c) hogy a névaláirásokat bizonyítsák és hitelesítsék; d) hogy valamely személynek életben létét, vagy egyéb tényeket okiratilag bizonyítsanak; e) hogy tanúsítványt adjanak valamely értesítés, levél vagy távirat tartalmáról, mely egy bárhol lakó félnek elküldetett, és annak megtörtént elküldéséről; f) hogy váltóóvásokat vegyenek föl. — Továbbá jogosítva van a közjegyző okiratokat, adóslevéleket, váltókat és zárt végrendeleteket hivatalos őrizet alá venni, sőt ideiglenesen készpénzt s értékpapírokat is. Végre a közjegyző a biróság megbizásából eljárhat leltározási ügyekben, s árverések foganatosítása körül. A közjegyző teljesített műkö-

déséért munkadíjat, írásdíjat és a körülményekhez képest útazási költséget számíthat föl; a közjegyzői díjak igazságügyminiszteri rendelet által vannak szabályozva.

A közjegyző hivatalos teendőinek szabály- és törvényszerű viteléért felelős, s minden oly tette, mely kötelességsértést vagy mulasztást foglal magában, büntetést és kártérítést von maga után; ily kötelezettségeiért a közjegyzői biztosíték szolgál zálogul. Hivatalos működésök és magukviselete fölött a közjegyzői kamarák őrködnek, melyek fegyelmi biróságot gyakorolnak a közjegyzők fölött, s egyszersmind képviselik és védelmezik a közjegyzői testület érdekeit.

III. FEJEZET.

Büntető jog.

---

58. §. Büntények és büntetések.

1. A felségsértés büntettét az követi el: a) ki a királyt meggyilkolja, vagy szándékosan megöli. Az ily cselekmény vagy ennek csak megkisérlése is halállal büntetendő. b) Ki a király testi épségét megsérti, vagy azt az uralkodásra képtelenné teszi; ki a királyt az ellenség hatalmába adja, vagy uralkodásának gyakorlatában vagy személyes szabadságában erőszakkal akadályozza, vagy a ki e cselekményeket csak meg is kísérli. E bűntettek büntetése életfogytig tartó fegyház. c) Felségsértést követ el az is, kinek cselekménye arra irányul, hogy a törvényes trónöröklés rendjét, a magyar állam alkotmányát, s a magyar államot képező országok közt vagy a monarchia két állama közt fönálló kapcsolatot erőszakkal megváltoztassa (büntetése 10—15 évig terjedhető államfogház); továbbá d) felségsértés az oly cselekmény is, mely által az osztrák-magyar monarchia vagy ennek valamely országának idegen uralom alá juttatása, vagy a monarchiától való elszakítása céloztatik (büntetése életfogytig tartó fegyház).

2. A királynak vagy a királyi ház tagjainak bántalmazása, és a király megsértése. a) Ki a királyt tettleg bán-

talmazza, mennyiben cselekménye felségsértést nem képez, 10—15 évig terjedhető fegyházzal, hivatalvesztéssel és politikai jogai gyakorlatának elvesztésével büntetendő. b) A ki a király ellen szóval, irásban, nyomtatvány és képes ábrázolás által, vagy más módon sértést követ el, két évig terjedhető fogházzal és hivatalvesztéssel fenyíttetik. c) A ki a királyi család valamely tagját tettleg bántalmazza, 5 évig terjedhető fegyházzal, hivatalvesztéssel és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésével büntettetik. d) A ki pedig a kir. család valamelyik tagját szóval, irásban, nyomtatvány és kép által, vagy más módon megsérti, egy évi fogházzal büntettetik.

3. Hűtlenséget követ el azon magyar honos: a) ki valamely külhatalom kormányával szövetkezik a végett, hogy azt a monarchia vagy a magyar állam ellen ellenséges cselekményre birja, vagy háborúra indítsa. E bűntett büntetése 10—15 évig terjedhető fegyház; s ha a hadüzenet valóban megtörtént, életfogytig tartó fegyház. b) A mely magyar honos háború esetében az ellenség katonai szolgálatába lép, 10—15 évig terjedhető államfogházzal büntettetik. c) Hűtlenséget követ el és életfogytig tartó fegyházzal büntettetik, ki valamely várat, erődöt, fegyvertárt vagy az osztrák-magyar hadsereghez tartozó katonákat az ellenség hatalmába juttat; ki valamely tábor vagy vár tervét az ellenséggel közli; ki az ellenségnek az országba jutását vagy előhaladását elősegíti; ki az osztrák-magyar hadsereg kárára vagy az ellenség előnyére hidat, vaspályát, útat megrongál; ki az ellenségnek kémszolgálatot tesz.

4. Lázadás. a) Lázadás bűntettét képezi és 10—15 évig terjedhető államfogházzal büntettetik az oly csoportosulás, melynek czélja az országgyűlést, a delegatiókat, a kormányt erőszakkal vagy fenyegetéssel hivatása szabad gyakorlatában akadályozni; b) továbbá az oly csoportosúlás, melynek czélja a polgárok valamely osztályát, valamely nemzetiséget vagy hitfelekezetet fegyverrel megtámadni; az ily bűntettért a felbujtó és vezető egyének 5—10 évi, a többi részesek 2 évig tartó államfogházzal büntettetnek. c) Ha a lázadó csoport valamely községet, házat, fegyvertárt, vaspályát, távirdát, postahivatalt megtámadott, ha

rablást gyujtogatást vagy egyes személyek ellen erőszakot követett el — a mennyiben súlyosabb büntetés alá eső bűntett nem forog fönn —, a felbujtók és vezetők 10—15 évig, a többiek 5 évig terjedhető fegyházzal büntettetnek.

5. A közhatóságok elleni erőszak bűntettét képezi az oly csoportosulás, melynek czélja valamely közhatóságot, törvényhatóságot vagy biróságot erőszakkal hivatása teljesítésében megakadályozni, vagy valamely intézkedésre kényszerítni. Ugyanezen bűntettet követi el az is, ki a hatóság vagy biróság küldöttségét, hivatalnokát vagy más közegét hivatalos kötelességének teljesítésében akadályozza, vagy valamely intézkedésre kényszeríti, vagy tettleg bántalmazza. Közhatósági közegnek tekintetnek a katonai és polgári őrök is, valamint a vaspályák s állami távirdák felügyelő és kezelő személyzete, a rendőrök, csőszök, erdő-, folyam- és gátőrök. Az ily bűntett elkövetői a körülményekhez, s a bűnös tett súlyához képest büntettetnek a törvényben meghatározott büntetésekkel (börtönnel vagy fegyházzal).

6. A választói jog ellen elkövetelt bűntettet vagy vétséget követ el (l.: 19. §. III.) az, a) ki a választót erőszak vagy fenyegetés által választói jogának gyakorlásában megakadályozza; a mi 6 hónapig terjedhető fogházat és 200 frtig terjedhető pénzbüntetést von maga után. b) A szavazatszedő küldöttség azon tagja, ki a szavazatot meghamisítja, vagy hamisan számítja össze, 5 évig terjedhető börtönbüntetéssel fenyíttetik. c) Egy hónapig terjedhető fogház és 100 frt pénzbüntetéssel büntetendő, ki másnak neve alatt szavaz, vagy jelentkezik a szavazásra; d) 3 hónapig terjedhető fogházzal és 1000 frt pénzbüntetéssel, ki valamely választókerületben már szavazott, s egy másik választó-kerületben is szavaz; e) 6 hónapig terjedhető fogházzal és 1000 frt pénzbüntetéssel, ki a választónak, vagy ennek tudtával családja tagjainak vagy hozzátartozóinak pénzt vagy más jutalmat ad vagy igér azon czélból, hogy bizonyos jelöltre szavazzon vagy ne szavazzon, vagy hogy a szavazástól tartózkodjék. Ugyanígy büntettetik az a választó, ki ily czélból adott pénzt vagy jutalmat elfogad. f) Azon közhivatalnok, ki hi-

vatalos cselekménye, vagy arra vonatkozó ígérete által törekszik valamely választót rábirni, hogy bizonyos jelöltre szavazzon vagy ne szavazzon, vagy hogy a szavazástól tartózkodjék: 2 évig terjedhető fogházzal büntetendő.

7. Vallás elleni büntettet követ el, ki törvényesen elismert vallás szertartásait megzavarja vagy megakadályozza, ki a vallás szertartásaira szolgáló helységben nyilvános botrányt követ el, a lelkészt, midőn az a szertartást teljesíti, szóval, tettel vagy fenyegetéssel nyilvánosan megtámadja. Az ily bűnös cselekmények a körülményekhez képest büntettetnek több vagy kevesebb időre terjedő börtönnel, és nagyobb vagy csekélyebb pénzbüntetéssel. Ugyanitt megemlítjük mint büntetéssel járó vétséget: a nyilvános botránykozást keltő istenkáromlást.

8. Pénzhamisítás büntettét követi el az, a) ki fém- vagy papirpénzt utánoz vagy utánoztat azon czélból, hogy forgalomba hozza; ki valódi pénzen változtatást tesz, hogy az nagyobb értékűnek lássék. Ez esetekben a bűnösre 5—10 évi fegyház szabatik ki. b) Pénzhamisítást követ el az is, ki az arany vagy ezüst pénz fémtartalmát csökkenti a nélkül, hogy annak alakját megváltoztatná. c) Ki hamis vagy hamisított pénzt csalárdul használ, a használt összeg nagyságához képest több vagy kevesebb ideig tartó fegyházzal, büntettetik. d) Ki valódi pénz gyanánt kapott hamis vagy hamisított pénzt hoz forgalomba, 6 hónapig terjedhető börtönnel és 1000 frt pénzbüntetéssel büntettetik. e) Papirpénzzel egyenlőnek tekinti a törvény az állam által kibocsátott belföldi vagy külföldi közhitelpapirokat, kötelezvényeket, sorsjegyet, bankjegyet, s ezek hamisítását pénzhamisítás gyanánt bünteti.

9. Hamis tanúzás és hamis eskü. a) Ki bűnvádi perben biróság előtt hamisan tanúskodik és vallomását esküvel is megerősíti, 5 évig terjedhető fegyházzal, súlyosabb esetekben, ha a hamis tanúskodás alapján halálos ítélet vagy hosszabb szabadságbüntetés mondatott ki, 10—15 évi fegyházzal büntettetik a hamis tanú, b) ki polgári perben tanúskodik hamisan, és vallomását esküvel megerősíti, 5 évig terjedhető börtönnel és 4000 forintig terjedhető pénzbüntetéssel bünhödik.

10. Emberélet elleni büntett. a) Ki embert előre megfontolt szándékkal megöl, gyilkosság büntettét követi el, és halállal lakol. b) Ki embert szándékosan megöl, de szándékát előre nem fontolta meg: szándékos emberölést követ el, és 10—15 évig terjedhető fegyházzal büntettetik. c) Életfogytig terjedhető fegyházzal büntettetik a szándékos emberölés, ha azt a tettes fölmenő ágbeli rokonán követte el.

11. Testi sértés. a) A ki másnak testét megölési szándék nélkül bántalmazza, egészségét megsérti, vagy valamely tagját, érzékét használhatlanná teszi, ki mást nyomorékká vagy rendes foglalkozása folytatására képtelenné tesz, eltorzít : az testi sértés bűntettét követi el, mely a körülményekhez képest hosszabb rövidebb ideig tartó börtönnel, sőt fegyházzal fenyíttetik. b) Ha a testi sértésből a sértett halála következett, 5—10 évig terjedhető fegyházzal büntettetik. c) Ha súlyos testi sértést többen követték el, mindazok, kik a bántalmazásban résztvettek: 1 évig terjedhető börtönnel és 200 frtig terjedhető pénzbüntetéssel; és ha a többek által elkövetett bántalmazásból halál következett be: mindenik résztvevő tettes 3 évi börtönnel és 400 frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

12. Lopás. Ki idegen ingó dolgot másnak birtokából a jogosult beleegyezése nélkül s azon czélból vesz el, hogy azt eltulajdonítsa : lopást követ el. A lopás ahoz képest, hogy mennyi az ellopott dolog értéke, továbbá, hogy mi czélra szolgáló volt az ellopott tárgy (pl. templomi eszközök, edények), hogy mily körülmények közt követtetett el (pl. vízáradáskor, tűzvész idején), több vagy kevesebb ideig tartó börtönbüntetéssel fenyíttetik. A kár megtérítésével is tartozik a bűnös.

13. Rablás büntettét követi el, ki idegen ingó dolgot annak birtokosától a személy ellen alkalmazott erőszakkal vesz el azon czélból, hogy azt eltulajdonítsa, és saját vagy mások vagyoni hasznára fordítsa. A rablás büntetése 5—10 évig, sőt 10—15 évig terjedhető fegyház, ha a tettes már rablásért volt büntetve, s ha a rablással súlyos testi sértés, vagy szándékos emberölés kísérlete is elkövettetett. Ha pedig a szándékos emberölés a rab-

láskor elkövettetett: akkor életfogytig tartó fegyházzal büntetendő a bűnös. A rablógyilkos halállal büntettetik.

14. Orgazdaság és bűnpártolás. a) Ki oly dolgot, melyről tudja, hogy az lopás vagy rablás büntette által jutott birtokosa kezére, megvesz, elrejt: orgazdaságot követ el és 5 évig terjedhető börtönnel büntettetik. b) Ki pedig valamely bűntevőnek segítséget nyujt, hogy a hatóság üldözése elől meneküljön, vagy hogy a büntető eljárás sikerét meghiúsítsa: bűnpártolást követ el, és 1 évig terjedhető fogházzal büntettetik.

15. Csalást követ el az, ki azon czélból, hogy magának, vagy másnak jogtalan hasznot szerezzen, valakit ravasz fondorlatokkal tévedésbe ejt, és az által vagyonában megkárosít. E bűntett megítélésénél tekintettel van a törvény arra, hogy mily nagy a csalás által okozott kár, hogy azt magán személy okozta-e, vagy közhivatalnok, ügyvéd, meghatalmazott, vagy oly egyén, ki már csalás miatt el volt ítélve, s a körülményekhez képest fenyíti a csalót hosszabb vagy rövidebb ideig tartó fogházzal s nagyobb vagy kisebb pénzbüntetéssel.

16. Okirathamisítás. Ki hamis okiratot készít, vagy valódi okiratot meghamisít, úgy hogy annak tartalmát megváltoztatja azon czélból, hogy valakinek az által jogsérelmet okozzon, vagy magának vagy másnak jogtalan hasznot szerezzen: bűntettet követ el, és 5 évig terjedhető börtönnel, sőt súlyosabb esetben fegyházzal fenyíttetik. Ha pedig e bűntettet közhivatalnok követi el a maga hatáskörében: 5—10 évig terjedhető fegyházzal büntettetik.

17. Gyujtogatás. a) Ki házat, hajót, épületet, midőn abban több ember tartózkodik, szándékosan fölgyujt, vagy a ki templomot, közkönyvtárt, levéltárt vagy oly épületet, melyben tudományos gyüjtemény őriztetik, vagy robbanó anyagok készíttetnek, bármikor fölgyujt: 10—15 évig terjedhető fegyházzal büntettetik. b) Ki valamely épületet, midőn abban senki sem tartózkodik, vagy raktárt, gazdasági épülelet, begyüjtött gabonát és takarmányt szándékosan fölgyujt: 5—10 évig terjedhető fegyházzal büntettetik. c) Ha a fölgyujtott helyiségben levő személy a tűzben életét veszté: a gyujtogató életfogytig tartó fegyházzal

büntetendő; de ha a fölgyujtás czélja épen az volt, hogy az épületben levő egy vagy több személy a tűzben elveszszen, akkor mint gyilkosság, halállal büntettetik. d) Életfogytig tartó fegyházbüntetés mondatik ki arra is, ki egy időben, vagy rövid időköz alatt több gyujtogatást követett el, vagy azon czélból gyujtogatott, hogy a támadó zavart rablásra használja föl; s egyszersmind a kár megtérítésében, is elmarasztaltatik.

18. Vízáradás szándékos okozásának bűntettét követi el, s 5 évig, sőt emberek életének veszélyeztetése esetén 5—10 évig terjedhető fegyházzal büntettetik az, ki valamely töltést, gátat, zsilipet szándékosan és jogellenesen átmetsz, megrongál, vagy megnyit s másnak vagyonára árvizet bocsát.

19. Vaspályák, hajók, távirdák megrongálása. a) A ki vaspályának, gőz- vagy más hajónak, vagy ezekhez tartozó tárgyaknak megrongálása által a vasúton vagy hajón levő személyeke vagy árúkat veszélynek teszi ki, 5 évig terjedhető fegyházzal; ha ily cselekményből valakinek súlyos testi sérelme támadt: 5—10 évi fegyházzal; ha ez által valakinek halála okoztatott, életfogytig tartó fegyházzal; s ha a rongálás egyenesen és szándékosan arra volt irányozva, hogy személyek életöktől fosztassanak meg — mint gyilkosság — halállal büntettetik. b) Ugyanily büntetésekkel büntettetik a következményekhez képest az is, ki a szabályszerű jelzés szándékos elmúlasztása, vagy szándékosan hamis jelzés által veszélynek teszi ki a vaspályán levő személyeket vagy árúkat. c) Ki a távirdát szándékosan megrongálja, vagy szándékosan oly cselekményt követ el, mely által a távirda használhatósága félbeszakíttatik, vagy akadályoztatik: 1 évig terjedhető fogházzal és 1000 frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntettetik.

59. §. Büntető törvénykezési eljárás.

I. A büntető biráskodás első fokban a kir. járásbiróságok és a kir. törvényszékek elé tartozik. A járásbiróságok ugyanis ítélnek a kihágások fölött; a törvényszékek a vétségek és bűntettek ügyében. De a felségsértés, hűtlenség, pénz, pénzjegy és közhitelpapirok hamisítása által elkövetett bűntettekre nézve a

Királyhágón-innen országrészben a budapesti, az erdélyi országrészben a marosvásárhelyi kir. törvényszék illetékes; a sajtó útján elkövetett vétségek pedig a sajtóbiróságok hatásköréhez tartoznak. Másodfolyamodású biróságok, hová a járásbiróságok és törvényszékek által fenyítő ügyekben hozott ítéletek fölebbeztetnek, a budapesti és a marosvásárhelyi kir. ítélőtábla; harmadfolyamodású az egész országra nézve a királyi curia legfőbb ítélőszéki osztálya.

II. A büntető eljárás alkatrészei: először is a vizsgálat, mely alatt a bűnös cselekmény adatainak kinyomozása és egybegyüjtése értetik. Szükséges ugyanis tisztába hozni a bűntett tárgyi és alanyi tényálladékát, azaz földeríteni magát a bűntényt minden mellékkörülményeivel együtt, továbbá a bűnös személy vagy személyek kilétét. A vizsgálatot birósági tag teljesíti, ki a gyanús egyéneket kihallgatja, ha szükségesnek mutatkozik, le is tartóztatja; az ilyenek elfogatását, a szükséghez képest házkutatást, a bűntettnél használt, vagy a tény kiderítéséhez szükséges tárgyak lefoglalását elrendeli, tanúkat hallgat ki, birói vagy szakértői szemlét tarthat, az okozott károkat megvizsgálja, szembesíti a vádlottakat a tanúkkal, s az egész vizsgálatról pontos jegyzőkönyvet vezet.

III. Befejeztetvén a vizsgálat, kezdetét veszi a perbeli tárgyalás. A vizsgálat eredménye ugyanis átadatik a királyi ügyésznek, ki a földerített körülményekben képest vagy még a vizsgálat kiegészítését, vagy a büntető eljárás megszüntetését, vagy a vádlott perbefogatását indítványozza. A törvényszék határozatot hoz a királyi ügyész indítványa fölött, s ha a vádlott perbefogatását határozta el, napot tűz ki a végtárgyalásra. A végtárgyalás nyilvános, e szabály alól csak az erkölcsiség szempontjából lehet kivételt tenni. Vádlott választhat magának védő ügyvédet, s ha nem választana, súlyosabb bűnesetekben az elnök hivatalból rendel számára védőt. A végtárgyaláson a vád és védbeszédek tartatnak meg; a kir. ügyész előadja vádbeszédét, kifejti a vádat, kiemeli az enyhítő és súlyosbító körülményeket, s javaslatba hozza a büntetést. A kir. ügyész után a magánvádló szólhat (ha ilyen is van), azután pedig a vádlott és annak védője.

Erre a kir. ügyész válaszolhat, de a végszó a vádlottat vagy védőjét illeti. Ezzel a biróság a mellékterembe vonul, hogy a vádlott fölött ítéletet hozzon. Az ítéletet az elnök vagy azonnal kihírdeti, vagy kihírdetését három napra elhalaszthatja. Az ítélet, mely ő felsége a királyi nevében hozatik, lehet fölmentő vagy elmarasztaló. Ítélet kihirdetésekor vagy azután 24 óra alatt mind a vádlott, mind a kir. ügyész (vagy magánvádló) fölebbezést jelenthet be, minek következtében az iratok a másodbirósághoz terjesztetnek föl, honnan még harmadik fokban a legfőbb ítélőszékhez lehet fölebbezni. A legfőbb ítélőszék által helyben hagyott halálbüntetést, a kegyelmi tanács véleményével, mindenkor hivatalból föl kell terjeszteni az igazságügyminiszternek ő felségéhez, — ki kegyelmezési jogával élve, a halálbüntetést átváltoztathatja szabadságbüntetésre. Lehet az ítéletnek az eljárásban elkövetett lényeges alaki hiba miatt megsemmisítését is kérni a kir. táblától, esetleg a legfőbb ítélőszéktől, a minek ha hely adatik, új eljárás válik szükségessé.

IV. Ha az ítélet jogerőre emelkedett, következik a büntetés végrehajtása. Szólhat pedig az ítélet vagy pénzbirságra, melynek behajtása azonnal foganatosítandó; vagy szabadságbüntetésre, melyet az ítélethez képest fogházban, börtönben, állami fogházban, vagy állami fegyházban kell az elítéltnek kiállania: vagy halálbüntetésre, mely 48 óra alatt végrehajtandó. Az ítélet végrehajtásának eszközlése a királyi ügyész hatáskörébe tartozik.

V. Büntethető cselekmények megítélésénél tekintettel van a biróság az enyhítő és a súlyosbító körülményekre, sőt foroghatnak fönn oly körülmények, melyek a tett beszámíthatóságát ki is zárják. a) Be nem számítható ugyanis annak tette, kinél az öntudat hiányzik vagy homályos, mint a gyermekeknél (12 éves korukig), őrülteknél, tompaeszűeknél. Ily esetben az ezek által okozott károsításokért azok vonatnak felelősségre, kiknek kötelességök lett volna rájok ügyelni. Nem számítható be annak tette, ki a jogos önvédelem határain belül követte el azt; pl. ki a rablót, midőn más menekvési módja nincs, lelövi. b) Enyhítő körülményeknek tekinti a törvény azokat, melyek a bűnös tett beszámíthatóságát nem zárják ugyan ki teljesen, de mégis kisebb nagyobb mérvben csökkentik, és így a

bűnösséget enyhítik; ily körülmények pl. a fiatal kor (20 évig), gyenge-elműség, elhanyagolt nevelés, vétlen részegség, más által való csábíttatás, nyomasztó szegénység, feddhetlen előélet, önföljelentés, töredelmes bevallás, őszinte megbánás; a sérelem vagy kár csekélysége vagy jóvátétele. Hogy e körülmények mennyiben enyhíthetik a beszámítást, és így a büntetést: az a biró bölcs belátásától függ, mert pl. a rablógyilkosság bűnét nem enyhítheti a bűnös nyomasztó szegénysége, de a lopás beszámításánál e körülmény tekintetbe vehető. c) Súlyosító körülmények azok, melyek a bűnös tett beszámítását növelik. Ilyenek: az érett megfontolás, szándékos előkészület, a bűntett végrehajtásánál legyőzendő akadályok nagyobb száma (pl. súlyosabb beszámítás alá esik annak lopása, ki az ellopott tárgyhoz csak ajtó feltörésével juthatott, mint, a ki őrizetlen tárgyat lopott el); a sértő közelebbi viszonya a sértetthez (pl. ha cseléd bántalmazta gazdáját); a tett elkövetésében tanúsított vakmerőség, kegyetlenség; a bűnös megrögzöttsége, visszaesése, másoknak is bűnre csábítása; a szándékos részegség (ha a bűnös azért részegedett meg, hogy a tett elkövetéséhez bátorságot merítsen az italból).

VI. Az elítélt gyakran a kár és költségek megtérítésében is elmarasztaltatik. Ezeknek behajtását a kir. ügyész a polgári biróságok útján eszközli.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

Lap

Absolut (általános) többség . 61
alispán 81
alsóbb biróságok 28
anyaország 37
arány (quota) 103
arany bulla 30
aristocratia 4
alkotmány 5
állam, államhatalom 1, 2, 5
államalkat 3
államadósságok 105
állami iskola 123
állami bevételek 138
állandó választmány 80
áttérés 116

Bán 76
báni tábla 28
bányabiróságok 97
békebiró 95
bekeblezés 150
betáblázás 150
beszámítás 174
biróságok 93
birói felelősség 93
birói függetlenség 92
birtokviszonyok 12
budget 67
Budapest 78, 83

Czímer 43
civillista 51

Lap

czéhek 139
curia 93
csalás 171
cseléd 143
csődtömeg 162

Dalmácia 42
deficit 67
democratia 4
delegátiók 106
dézma 15, 35
díjak 136
dohányjövedék 136

Egyeduralom 3
egyes biróságok 94
egyházi törvényszékek 98
emberi társaság 1
egyenes adók 135
előjegyzés 151
enyhítő körülmények 174
Erdély 38
esküdtszék 100
etelközi szerződés 9, 29
evangelikus egyház 113

Felelősség 34, 69, 71
felségi jogok 51
felségsértés 166
Fiume 40
fogyasztási adók 135

Lap

forgatmány 147
fölebbezés 161
fölmenők 158
fölülkeblezés 151
fölszólalás 48, 59
főispán 81
főnemesség 10, 13
főpapság 10, 13
főszámvevőszék 68
főrendiház 53

Gondnok 153
görög katholikus egyház . . 112
görög keleti egyház 114
gyám 153
gyáripar 141
gyujtogatás 171

Hadsereg 130
hagyaték 154
hajdúság 17
hamis eskü 169
hamis tanúság 169
házi adó 137
házassági biróság 97
helytartótanács 25
hétszemélyes tábla 28
himlőoltás 129
hitlevél 47
hitfelekezeti iskola 122
hitvestársi öröklés 159
hitbér 159
hivatalos nyelv 118
honvédség 131
Horvátország 40
hűbéres országok 43
hűtlenség 167

Idegen váltó 146
ifjabb királyság intézménye . 19
igazoló bizottság 63
illetékek 136

Lap

iparkamara 142
iparszabadság 139
ipartársulatok 141
iskolaszék 126
immunitás 65
incompatibilitás 57
interpellatió 69
jobbágyság 14, 15, 16
jus placeti 52

Kanczellária 24
katonai határőrség 39
kereskedelmi és vámügy . . 104
kereskedelmi és váltótörvényszék 97
kereskedelmi kamara 142
képviselőház 53
kérvényezési jog 70
király 46
királyválasztás 18, 19, 20
kir. személynök 27
kir. itélőtábla 28. 93
kir. biróságok 95
kir. ügyészség 94
kis község 87, 90
kisebb polgári peres ügyek . 95
kiskorúság 152
koronázás 47
koronázási jelvények 49
korelnök, korjegyzők 62
kormányrendeletek 72, 80
kiváltságos végrendelet . . . 157
köznemesség 13
köztársaság 4
közteherviselés 36
központi választmánv 57
községi illetőség 88
községi biráskodás 95
községi iskola 122
közegészségügyi tanács . . . 128
községi orvos 127
közmunka 137

Lap

közvégrendelet 156
közszerzemény 159
közjegyző 165
közös ügyek 102
közvetett adók 135
kunok 14, 16
kurúzsolók 129

Lázadás 167
leszármazók 158
lobogó 44
lopás 170
lottójövedék 136

Magán végrendelet 155
megyék 26
mentelmi jog 65
megbizó levél 61
metropolia 115
monarchia 3

Nagykorúság 152
nagyközség 87, 90
nemzet 2, 5
nemzetiségek 17
nemesuralom 3
népfölkelés 133
népuralom 4
népiskolai hatóságok 124
népiskolai tanintézetek 121
népnevelési bizottság 126

Oldalrokonok öröklése 158
orgazdagság 171
országgyűlések 18, 21, 35
országgyűlési bizottságok . . 64
országos méltóságok . . 22, 23, 24
önkormányzat 77
önkéntesek 130
öröklés 154
ősiség 15, 51, 35
összeférhetlenség 57

Lap

Paraszti osztály 14
per 160
polgárság 11, 14
pénzhamisítás 169
pragmatica sanctio 32
protestáns égyház . . . . , . 113
puszta 87, 90

Quóta 103

Rablás 170
rendek 10
rendes eljárás a perben . . . 160
rendezett tanácsú városok . 86, 89
reclamatió 58
robot 15. 35
római kath. egyház 112
reversális 116
rögtönítélő biróság 98

Saját váltó 146
sajtóbiróság 100
súlyegyen az államháztartásban 67
statárium 99
semmítőszék 94
súlyosbító körülmények . . . 175
sójövedék 136
summás eljárás 160
szabad kerületek 27
szenvedő választóképesség . . 56
szentszékek 98
Szlavonia 41
szerződés 142
szerződési öröklés 158
szükségörökösök 157
szolgabiró 82
szolgai osztályok 11

Tanfelügyelő 124
tannyelv 120
tanítóképezde 123
társas biróság 94

	Lap
társországok	37
teljeskorúság	152
térítvény	116
törvényes öröklés	158
törzsszerkezet	9
törvényhatóságok	45
tetszvényjog	52
Udvari kamara	25
udvartartási költség	51
unitárius egyház	114
ügyvéd	164
Választói census	54
váltóóvás	148

	Lap
választói jog elleni vétségek	16[illegible]
vallás elleni büntettek	16[illegible]
vaspályák rongálása	17[illegible]
vásári biróság	9[illegible]
választott biróság	[illegible]
várispán, várkatonaság	11, 1[illegible]
végrehajtás	161, 16[illegible]
vétkes bukás	16[illegible]
végrendelet	1[illegible]
vegyes házasság	11[illegible]
vidéki kormányzat	2[illegible]
vízáradás okozása	17[illegible]
Zsidó vallás	11[illegible]
zsinat	98, 11[illegible]